ΚΟΕ: 25403
Μ: 25537

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Διδακτορική διατριβή:

«Λαϊκές Τάξεις και Πολιτική στην Ελλάδα. Η περίπτωση του Πειραιά και της ευρύτερης περιφέρειας.»

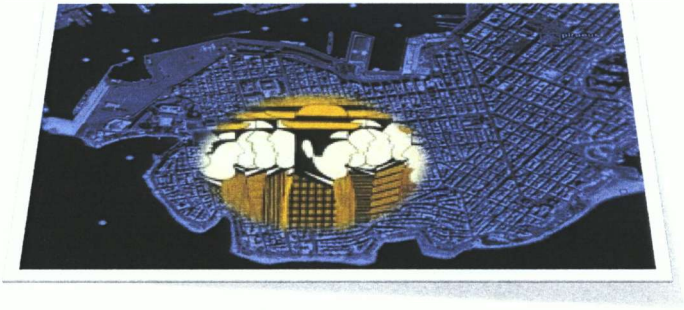

ΓΙΩΡΓΟΥ ΜΑΚΡΙΔΗ

Κοινωνιολόγου

ΑΘΗΝΑ 2008

Επιτροπή Κρίσης:

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

ΛΥΤΡΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

ΜΟΣΧΟΝΑΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπων)

ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ ΣΕΡΑΦΕΙΜ Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

ΣΠΟΥΡΔΑΛΑΚΗΣ ΜΙΧΑΗΛ Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Στους γονείς μου

που μου έδειξαν στην **πράξη**,

είτε με την **παρουσία** τους είτε με την **απουσία** τους,

ότι η ***δημιουργία*** αποκτά μεγαλύτερο νόημα και ενδιαφέρον

όταν συνοδεύεται με ***αξιοπρέπεια***...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 7

Θεωρητικοί Προβληματισμοί 15

Α΄ΜΕΡΟΣ

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΣΤΡΩΜΑΤΩΝ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ

Η επιλογή του Πειραιά ως περιοχή μελέτης των λαϊκών τάξεων 27

Η Ιστορία των Κοινωνικών Μετασχηματισμών στον Πειραιά 29

Ο Πληθυσμός του Δήμου Πειραιά και της Περιφέρειας 44

Το Μορφωτικό Επίπεδο στον Πειραιά 49

Το Εργατικό Δυναμικό στον Πειραιά 53

Ο Πειραιάς κατά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας 55

Οι Οικονομικά Ενεργοί κατά Θέση στο Επάγγελμα στον Πειραιά 57

Οι Οικονομικά Ενεργοί στις Ομάδες Ατομικών Επαγγελμάτων 63

Οι Κατοικίες και οι ανέσεις τους στον Πειραιά 68

Επαγγελματική δομή και καταναλωτικές δαπάνες 73

Η Ανεργία στην περιοχή του Πειραιά και την ευρύτερη περιφέρεια 77

Οι Αλλοδαποί στον Πειραιά και την ευρύτερη περιφέρεια 81

Το Ναυτεργατικό Δυναμικό και ο Πειραιάς 86

Οι Συνταξιούχοι του Πειραιά στα νέα λαϊκά στρώματα 89

Οι νέες μορφές απασχόλησης και οι συνέπειές τους 92

Ο προσδιορισμός των *Λαϊκών Στρωμάτων* στον Πειραιά 96

Β΄ΜΕΡΟΣ

Η ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΣΤΡΩΜΑΤΩΝ

Β Ι. Η ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ

Ιστορική αναδρομή (1946-2007) 119

Β ΙΙ. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΣΤΡΩΜΑΤΩΝ 177

Β ΙΙα1. Οι *Λαϊκοί Δήμοι* του Πειραιά 178

Β ΙΙα2. Οι Διακυμάνσεις της Εκλογικής Συμπεριφοράς στους *Λαϊκούς Δήμους* 190

Β ΙΙβ1. Τα *Λαϊκά Διαμερίσματα* του Δήμου Πειραιά 201

Β ΙΙβ2. Οι Διακυμάνσεις της Εκλογικής Συμπεριφοράς στα *Λαϊκά Διαμερίσματα* 204

Β ΙΙγ1. Οι *Λαϊκές Περιοχές* του Δήμου Πειραιά 210

Β ΙΙγ2. Οι Διακυμάνσεις της Εκλογικής Συμπεριφοράς στις *Λαϊκές Περιοχές* 212

Β ΙΙδ. Συμπεράσματα 218

Γ΄ ΜΕΡΟΣ

ΕΡΕΥΝΑ: Τα *Λαϊκά Στρώματα* του Πειραιά και η Πολιτική τους Κουλτούρα

Γ Ι. Υποθέσεις Εργασίας, Ταυτότητα.....227

Γ Ια. Η αναζήτηση της πολιτικής κουλτούρας 227

Γ Ιβ. Πολιτική κουλτούρα και μεταβολή 228

Γ Ιγ. Προβληματισμός και Υποθέσεις εργασίας. Τα ερωτήματα της έρευνας 229

Γ Ιδ. Η Ταυτότητα της Έρευνας 231

Γ ΙΙ. Αποτελέσματα της Έρευνας 239

Γ ΙΙα. Τα χαρακτηριστικά των λαϊκών στρωμάτων 239

Γ ΙΙβ. Θεματική *Οικονομικού Φιλελευθερισμού* 255

Γ ΙΙγ. Θεματική *Πολιτισμικού Φιλελευθερισμού* 261

Γ ΙΙδ. Φιλοευρωπαϊσμός ή Ευρωσκεπτικισμός; 276

Γ ΙΙε. Πολιτική Στάση και Συμπεριφορά 282

Γ ΙΙΙ. Συμπεράσματα της Έρευνας 299

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....307

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ 319

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ 325

Ψηφιακός δίσκος (CD):
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι
Γραφήματα και Πίνακες – Διασταυρώσεις από το δείγμα των λαϊκών στρωμάτων

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Πίνακες Αποτελεσμάτων από το συνολικό δείγμα

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ

Ερωτηματολόγιο Έρευνας

Εισαγωγή

Όταν η κοινωνία εξελίσσεται με γρήγορους ρυθμούς, η προσπάθεια του ανθρώπου έγκειται στο να καταγράψει αρχικά τις ραγδαίες αλλαγές και σε ένα δεύτερο επίπεδο να τις ερμηνεύσει με τη βοήθεια της επιστήμης. Σε μία επικρατούσα *κατάσταση ρευστότητας* οι κοινωνικοί επιστήμονες προσπαθούν να εξηγήσουν τα φαινόμενα της κοινωνικής πραγματικότητας χωρίς να έχουν την απαιτούμενη ευελιξία και τους κατάλληλους τρόπους στο να προσεγγίσουν το κοινωνικό γίγνεσθαι. Η προσέγγιση του *αδύναμου κρίκου* μιας κοινωνίας είναι γεγονός ότι μας βοηθάει στο να κατανοήσουμε καλύτερα τον τρόπο λειτουργίας της. Η δυσκολία της κοινωνιολογίας ως δυναμική επιστήμη στο να εξετάζει τον κοινωνικό μετασχηματισμό αποτελεί τη «γοητεία» της αλλά πιθανόν και το δράμα της αφού, *η χρήση των συμπερασμάτων της αποτελεί αναμφισβήτητα πράξη πολιτική και φορτισμένη με ιδεολογία*[1]. Όμως οι νέες σκέψεις στηρίζονται πάντα στο παρελθόν χωρίς να εξαρτώνται απαραίτητα απ' αυτό, αφού «το παρελθόν δεν αποτελεί γι' αυτές μια αναπόληση ή μια διαδικασία εγκλωβισμού, αλλά άντληση στηριγμάτων για ένα ''άνοιγμα'' της θεωρίας που βλέπει μακριά»[2]. Έτσι και σήμερα, σ' ένα κόσμο ραγδαίων αλλαγών, η κοινωνιολογία πρέπει να βρει νοήματα που να αρμόζουν στη σύγχρονη πραγματικότητα κι αυτό γιατί οι αλλαγές που διενεργούνται είναι όντως πρωτόγνωρες.

Η παγκοσμιοποίηση και η εξάπλωση των διεργασιών της μέσα από μια ποικιλία θεσμικών διαστάσεων διαμορφώνει και μεταβάλλει με γρήγορους ρυθμούς την πολιτική, την οικονομία και τον πολιτισμό. *Ο τρόμος της ανεργίας και της πείνας θίγουν σήμερα όλο και περισσότερα στρώματα πληθυσμών, ακόμα και στις ανεπτυγμένες δυτικές οικονομίες. Με το πρόσχημα της ευελιξίας και της προσαρμοστικότητας της εργασίας η πλειοψηφία των εργαζομένων ζει στην ανασφάλεια...*[3]. Οι άνεργοι, οι απολυμένοι, οι συνταξιούχοι, οι νέοι επιστήμονες, οι γυναίκες... βιώνουν στην προσωπική τους ιστορία τη συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους στα πλαίσια της *νέας οικονομίας*.

Πώς διαμορφώνονται τα λαϊκά στρώματα στις σημερινές κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες και ποια είναι η σχέση τους με την πολιτική; Υπάρχει πράγματι μια *συλλογική λαϊκή ταυτότητα* και αν *ναι* ποιος είναι ο κοινωνικός και πολιτικός της ρόλος; Και τελικά κατά πόσο οι κοινωνικές ανισότητες δημιουργούν τις προϋποθέσεις για κοινωνικές συγκρούσεις και μετασχηματισμούς;

Είναι μερικά από τα ερωτήματα στα οποία θα προσπαθήσει να δώσει απαντήσεις αυτή η διδακτορική διατριβή, καλύπτοντας ένα κενό ως προς τη συστηματική μελέτη του θέματος και **με έμφαση στον Πειραιά και την ευρύτερη περιφέρειά του**. Άλλωστε η εκδήλωση έντονων φαινομένων κοινωνικής διαφοροποίησης, που προέκυψαν τα τελευταία χρόνια, κάνει αισθητή την παρουσία της στον Πειραιά. Μια περιοχή με πλούσια ιστορία σε διαδικασίες κοινωνικών μετασχηματισμών, με την εμφάνιση και την εξέλιξη σημαντικών φαινομένων για τη χώρα μας

---

[1] Γκιζελή Βίκα «Δέκα Μαθήματα Κοινωνιολογίας», εκδ. Επικαιρότητα, 1987.
[2] Μπάρμπερ Μπένζαμιν «Ο κόσμος των Mac κόντρα στους Τζιχάντ», εκδ. Καστανιώτη, 1998.
[3] Βεργόπουλος Κώστας «Παγκοσμιοποίηση, η μεγάλη χίμαιρα», εκδ. «Νέα Σύνορα», 1999.

(εκβιομηχάνιση, διαμόρφωση λαϊκών στρωμάτων, δημιουργία εργατικής τάξης, γένεση συνδικαλιστικού κινήματος, διαμόρφωση πολιτικής κουλτούρας με βάση την κοινωνική διαστρωμάτωση, εσωτερική μετανάστευση, μετακινήσεις πληθυσμού, κτλ.), που προσφερόταν πάντοτε ως χώρος μελέτης λόγω των έντονων αντιθέσεων και των κατά καιρούς συγκρούσεων που διαδραματίζονταν μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων ή στρωμάτων.

Ένα θέμα που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού η είσοδος των λαϊκών τάξεων στην πολιτική αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα του 20ου αιώνα. Άλλωστε η ανοδική κοινωνική κινητικότητα των ατόμων από τις λαϊκές τάξεις, επαναπροσδιόρισε το ρόλο της πολιτικής ως *διαμορφωτή* της κοινωνικής ταυτότητας των εργαζομένων. Οι άνθρωποι των λαϊκών στρωμάτων ένιωσαν ότι μπορούν *να γράψουν ιστορία* πιστεύοντας ότι έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν αλλά και να προσβάλλουν τα κέντρα λήψης αποφάσεων. Στις ευρωπαϊκές χώρες που δεν υπήρχε άμεση επιρροή από τα κομμουνιστικά καθεστώτα, η σοσιαλδημοκρατία[4] - με σημαντικές πτυχές της σοσιαλιστικής ιδεολογίας και λαμβάνοντας υπόψη τις εκάστοτε ιδιαιτερότητες - συσπείρωσε μεγάλο μέρος των λαϊκών στρωμάτων στην κατεύθυνση του πολιτικού διαλόγου, της πολιτικής δράσης αλλά και της πολιτικής αντιπροσώπευσης. Έτσι σχηματίσθηκε ένα ισχυρό θεσμικό και ιδεολογικό πλαίσιο, που φάνηκε ότι καλύπτει τα συμφέροντα όχι μόνο των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων αλλά και των μεσαίων. Κατά την περίοδο 1960-97 η σοσιαλδημοκρατία κέρδιζε έδαφος μεταξύ των μισθωτών μεσαίων στρωμάτων και μάλιστα ανεξάρτητα από την εκλογική απόδοση των κομμάτων που την εκπροσωπούσαν. Όμως, ιδιαίτερα σήμερα, σε μια περίοδο συρρίκνωσης του κοινωνικού κράτους, αλλά και με την εφαρμογή των νέων εργασιακών καθεστώτων στα πλαίσια της καθιέρωσης μιας ευέλικτης αγοράς, με την προσθήκη νέων κατηγοριών εργαζομένων (συμβασιούχοι, ωρομίσθιοι, κλπ) και την επέκταση των «κακοπληρωμένων εργασιών» στον τομέα των υπηρεσιών, παρουσιάζει ενδιαφέρον η πολιτική στάση και συμπεριφορά των μισθωτών στις υπηρεσίες (εκπαίδευση, υγεία, επικοινωνίες, κοινωνικές υπηρεσίες). Η μεγάλη ρευστότητα που επικρατεί στα μεσαία στρώματα και η καθοδική κινητικότητα ενός σημαντικού μέρους των «νέων μεσαίων στρωμάτων», ως αποτέλεσμα της «νέας οικονομίας» και της εφαρμογής μιας νεοφιλελεύθερης πολιτικής, συμπίπτει με τον αφανισμό των αυτοαπασχολούμενων μαζί με τους περισσότερους επαγγελματίες των «παλαιών μεσαίων στρωμάτων». Η επαναδιαπραγμάτευση της εργατικής τάξης στις μέρες μας (come-back) προσεγγίζει εκ νέου αλλά με *πλούσια εμπειρία* και *νέα εργαλεία* τη σχέση θεωρητικής – εμπειρικής γνώσης. Άλλωστε σε μια διαρκή σχέση αλληλοτροφοδότησης η θεωρία εμπλουτίζεται από την εμπειρική έρευνα αποκτώντας κοινωνικό νόημα και η επιστημονική μεθοδολογία ενσωματώνει στις αρχές της τον κοινωνικό στοχασμό περιορίζοντας τον τεχνοκρατισμό της και την εργαλειακή της διαχείριση.

Από τον προσδιορισμό των λαϊκών στρωμάτων στον Πειραιά και με βάση τα αντικειμενικά στοιχεία προέκυψε η αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού και η μείωση των χωρίς εργασία *θεσμικά επιβιωνόντων*, που ούτε κατέχουν αλλά ούτε ελέγχουν τα μέσα παραγωγής και φυσικά δεν μετέχουν στην αγορά εργασίας. Τα τελευταία χρόνια, τα *ακατάτακτα κοινωνικά «υπόλοιπα»*[5], που τα συναντούσαμε στα μεγάλα αστικά κέντρα των χωρών της καπιταλιστικής περιφέρειας και

---

[4] Moschonas Gerassimos "In The Name Of Social Democracy. The Great Transformation:1945 to the present", Verso, 2002.

[5] Τσουκαλάς Κων/νος «Κράτος, κοινωνία, εργασία στην μεταπολεμική Ελλάδα», σ.179-180, εκδ. Θεμέλιο, 1986.

δεν είναι άλλα από τους *ανεπάγγελτους*, τους *περιθωριακούς*, τους *λουμπεναστούς*,[6] κ.ά., μειώνονται σημαντικά. Η αύξηση των οικονομικά ενεργών κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών δε συνδέεται αναγκαστικά με την οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία της περιοχής (δεν είναι δηλαδή δομικού χαρακτήρα), αφού οι αμοιβές δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες των εργαζομένων και επιπλέον δημιουργούν σημαντικές κοινωνικές ανισότητες όχι μόνο μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών τάξεων αλλά και μεταξύ *ενδοταξικών ομάδων* (ενδοταξικές ανισότητες). Τα *νέα λαϊκά στρώματα* διαμορφώνονται από την καθοδική κινητικότητα χιλιάδων εργαζομένων που προέρχονται είτε από τα «παλαιά μεσαία στρώματα» είτε από τα «νέα μεσαία στρώματα». Πάντως δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι με βάση τον νέο καταμερισμό εργασίας αλλά και τις νέες μορφές εργασίας ή απασχόλησης, έτσι όπως προκύπτουν σε μία *μεταβιομηχανική* αλλά όχι *μετακαπιταλιστική* κοινωνία, η εργατική τάξη διαμορφώνεται σε διαφορετικά εργασιακά περιβάλλοντα αλλά και σε διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες. Με την προσάρτηση αρκετών ατόμων από τα μεσαία στρώματα αυξάνονται μαζί με την έκταση της εργατικής τάξης και οι εσωτερικοί της ανταγωνισμοί, που αναπτύσσονται σε μια *τμηματοποιημένη* εργατική τάξη (όχι απαραίτητα κατακερματισμένη) με διαφορετικό περιεχόμενο ως συνέπεια της οικονομικής αναδιάρθρωσης. Οι εντάσεις που μεταφέρονται στο εσωτερικό της εργατικής τάξης διογκώνουν παρορμητικά τις όποιες διαφορές και τους ανταγωνισμούς (δημόσιος τομέας-ιδιωτικός τομέας, μόνιμοι-συμβασιούχοι, νέοι-ηλικιωμένοι, χειρώνακτες-πνευματικά εργαζόμενοι, ημεδαποί-αλλοδαποί, κ.ο.κ.).

Ποια είναι η εκλογική συμπεριφορά των λαϊκών στρωμάτων στον Πειραιά και ποιες οι διακυμάνσεις της; Πώς αποτυπώνεται η εκλογική συμπεριφορά των λαϊκών στρωμάτων στην εκλογική γεωγραφία; Εντοπίζεται μεταστροφή της ταξικής ψήφου στον Πειραιά σε επίπεδο δήμων, δημοτικών διαμερισμάτων και περιοχών (ενοριών);

Στην παρούσα μελέτη γίνεται προσέγγιση της εκλογικής συμπεριφοράς των πολιτών του Πειραιά σε επίπεδο περιφέρειας (Α΄ και Β΄ περιφέρεια Πειραιά), σε επίπεδο δήμων (Πειραιά, Αγ.Ι.Ρέντη, Δραπετσώνας, Κερατσινίου, Κορυδαλλού, Νίκαιας και Περάματος) και τέλος σε επίπεδο δημοτικών διαμερισμάτων και ενοριών για το δήμο Πειραιά, ώστε να εντοπισθούν οι διαφοροποιήσεις που οφείλονται στη γεωγραφική θέση, την πολιτική παράδοση αλλά και την κοινωνική σύνθεση. Η αξιοποίηση των επισήμων εκλογικών αποτελεσμάτων των βουλευτικών εκλογών από το Υπουργείο Εσωτερικών και η εκτενής επεξεργασία αυτών από το 1946 έως και το 2007, σε τρία επίπεδα (εκλογική περιφέρεια, δήμο και δημοτικό διαμέρισμα-ενορία) δίνει την ευκαιρία για την καταγραφή αλλά και την ερμηνεία ενός ενδιαφέροντος εγχειρήματος της καθαρής μετακίνησης των ψηφοφόρων στο χρόνο αλλά και το χώρο, όπως αυτή αποτυπώνεται σε ποσοστά είτε από κόμμα σε κόμμα είτε από μία *κομματική οικογένεια* σε κάποια άλλη. Οι σημαντικές διαφοροποιήσεις *κατά δήμο*, *κατά δημοτικό διαμέρισμα* αλλά και *κατά ενορία* που προέκυψαν από τη χρησιμοποίηση εικοσιδύο δημογραφικών, οικονομικών και κοινωνικών μεταβλητών, επιβεβαίωσαν την ύπαρξη *λαϊκών περιοχών* στον Πειραιά αλλά και τις μεγάλες αποστάσεις τους από τις μικροαστικές ή αστικές περιοχές του κεντρικού (κυρίως) δήμου. Από την καταγραφή της εκλογικής συμπεριφοράς στον Πειραιά διαπιστώθηκαν σημαντικές διαφοροποιήσεις *κατά δήμο*, *κατά δημοτικό διαμέρισμα* αλλά και *κατά περιοχή* κάτι που αναμενόταν. Παράλληλα με τις αλλαγές που κατεγράφησαν στην κοινωνικοοικονομική δομή διαπιστώθηκαν σημαντικές αλλαγές στην εκλογική συμπεριφορά των ψηφοφόρων κυρίως στις περιοχές που κατοικούν τα λαϊκά στρώματα.

[6] Gunther A. Frank "Lumpenbourgeoisie et Lumpendéveloppement", Paris, Maspero, 1971.

Οι αλλαγές στο πολιτικό πεδίο αλλά και στην κοινωνικο-επαγγελματική διάρθρωση επηρέασαν σημαντικά την ταξική ψήφο χωρίς να την καταργήσουν. Έτσι, για παράδειγμα, αν και διατηρούνται οι ταξικές διαιρέσεις μεταξύ της Α΄ και της Β΄ εκλογικής περιφέρειας του Πειραιά, διαπιστώνεται η μεταμόρφωση της ταξικής ψήφου υπό το πρίσμα της κοινωνικο-επαγγελματικής ιδιότητας. Οι κάτοικοι των περιοχών με έντονο το στοιχείο της εργατικής αποστέρησης στρέφονται προς τη Δεξιά κι ένα μέρος τους στην ακροδεξιά ενώ εγκαταλείπουν ευκολότερα την Αριστερά, που ανθίσταται σε περιοχές με καλύτερο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Στις περιοχές με έντονο το *μικροαστικό στοιχείο* η εκλογική δύναμη της Αριστεράς αυξάνεται εντυπωσιακά. Μάλιστα τα ποσοστά του ΚΚΕ και του ΣΥΡΙΖΑ, με βάση τουλάχιστον τις διακυμάνσεις τους, δε λειτουργούν πολωτικά, αφού ενισχύονται σημαντικά και μάλιστα σε περιοχές που δεν είχαν μεγάλη εκλογική δύναμη, όπως το ΚΚΕ στον κεντρικό δήμο του Πειραιά και ο ΣΥΡΙΖΑ στη Δραπετσώνα. Από τα σημαντικότερα δεδομένα της μελέτης αποτελεί η μείωση του *δικομματισμού* στους δήμους του Πειραιά, που είναι και η μεγαλύτερη από το 1985. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται με μεγαλύτερη ένταση σε όλους τους δήμους, ανεξάρτητα από τα κοινωνικοοικονομικά τους χαρακτηριστικά. Παρατηρούμε λοιπόν ότι στις εκλογές του 2007 η μείωση του *δικομματισμού* στους δήμους του Πειραιά είναι μεγαλύτερη από το 1996 κάτι που δε συμβαίνει στην επικράτεια. Πάντως ο δικομματισμός σημειώνει μεγαλύτερα ποσοστά στα *παραδοσιακά λαϊκά στρώματα* (πάνω από 83,6%) απ' ότι στα *νέα λαϊκά στρώματα* (75,6%) που ενισχύουν περισσότερο τα κόμματα της αριστεράς (Κ.Κ.Ε. και ΣΥΝ).

Μέσα από ποιες κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες των τελευταίων δεκαπέντε χρόνων διαμορφώνονται τα *λαϊκά στρώματα* του Πειραιά και ποια είναι η πολιτική τους κουλτούρα; Κατά πόσο οι συνέπειες της οικονομικής αναδιάρθρωσης οδηγούν στη διαμόρφωση των *νέων λαϊκών στρωμάτων* και στην αντίστοιχη χωροθέτησή τους στην κοινωνική διαστρωμάτωση; Και κατά πόσο τα μέλη των *νέων λαϊκών στρωμάτων γνωρίζουν* αλλά και *αναγνωρίζουν* τον καθορισμό της συλλογικής τους ταυτότητας και την κατηγοριοποίησή τους εκ μέρους των *άλλων*;

Μια προσπάθεια που δεν περιορίσθηκε στον *ονομαστικό προσδιορισμό* μιας κατηγορίας ανθρώπων βλ.*νέα λαϊκά στρώματα* αλλά επεκτάθηκε στην *πραγματική* διάσταση αυτής μελετώντας τις ατομικές συμπεριφορές τους μέσω της διεξαχθείσης έρευνας πεδίου. Η διερεύνηση της επαγγελματικής κινητικότητας και της σχέσης μεταξύ εκπαίδευσης και επαγγέλματος σε συνδυασμό με την καταγραφή των αντιλήψεων, των προσδοκιών αλλά και των αντιδράσεων των ανθρώπων που πλήττονται από τις αλλαγές που συντελούνται στην οικονομία και την κοινωνία συνετέλεσε σημαντικά στην κατανόηση των *νέων λαϊκών στρωμάτων* κυρίως ως *κοινωνική κατηγορία* και όχι ως *συλλογική ταυτότητα*. Η διάκριση αυτή έγινε κυρίως για μεθοδολογικούς λόγους, άλλωστε η ύπαρξη της *ομάδας* προϋποθέτει *σχέσεις* και ανάπτυξη *κοινής δραστηριότητας* με συγκεκριμένο σκοπό, ενώ στα σίγουρα αποτελεί προϊόν ενός εσωτερικού προσδιορισμού. Η προσέγγιση της πολιτικής τους κουλτούρας δεν περιορίζεται στο απογραφικό αποτέλεσμα των πολιτικών τους απόψεων, αλλά περιλαμβάνει και στοιχεία που ερμηνεύουν τη μετεξέλιξη των αξιών τους, όχι μόνο ως προς την ιεράρχηση αυτών αλλά και ως προς την κατεύθυνση αλλαγής του περιεχομένου τους. Για την καταγραφή του μοντέλου προσανατολισμού των ατόμων στο συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο και ιστορική στιγμή έγινε εστίαση στις διαδικασίες και ιδιαίτερα στον τρόπο που συνδέεται το *θεσμικό* με το *συμβολικό* πλαίσιο, ώστε να δοθεί η δυνατότητα για πρόβλεψη μελλοντικών μετασχηματισμών. Όπως λοιπόν στην αποτύπωση της καλλιτεχνικής φωτογραφίας προηγείται η πάλη μεταξύ *φόρμας* και *περιεχομένου* για να καταλήξουμε στην

ισορροπία αυτών ή στο ξεπέρασμά τους, στην καταγραφή της πολιτικής κουλτούρας δόθηκε έμφαση στην αλληλεπίδραση και τον αλληλοπροσδιορισμό μεταξύ ατομικού και κοινωνικού και στον τρόπο που διαπλέκεται το *ατομικό* με το *συλλογικό πράττειν*. Η υποκειμενική αντίληψη και οι πολιτισμικές συμπεριφορές των φορέων των συγκεκριμένων κοινωνικών θέσεων και των αντίστοιχων κοινωνικών ρόλων παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τη δυναμική που παρουσιάζουν σε σχέση με τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής. Η αναζήτηση της συλλογικότητας στην κατάτμηση δεν περιορίσθηκε στον εντοπισμό της κοινότητας κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών μεταξύ των λαϊκών στρωμάτων, αλλά προσέγγισε με συστηματικό τρόπο τη διαφοροποίηση της πολιτικής κουλτούρας των *νέων* από τα *παραδοσιακά λαϊκά στρώματα*.

Ως προς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους τα *νέα λαϊκά στρώματα,* που εντοπίζονται σε κάθε περιοχή του Πειραιά και όχι μόνο στις *λαϊκές περιοχές,* συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά τους στις ηλικίες 18-34 ετών και 35-54 ετών, έχουν καλύτερο εκπαιδευτικό επίπεδο από τα παραδοσιακά λαϊκά στρώματα και σημειώνουν μεγάλα ποσοστά απασχόλησης στις ομάδες των υπαλλήλων *γραφείων,* των *πωλητών* σε καταστήματα και των απασχολούμενων στην *παροχή προσωπικών υπηρεσιών* καθώς και *υπηρεσιών προστασίας*. Εργάζονται με καθεστώτα *μερικής ή προσωρινής απασχόλησης, με σύμβαση έργου και ευκαιριακής ή εποχικής απασχόλησης* σε πολύ μεγάλο ποσοστό (22%) συγκριτικά με τα *παραδοσιακά λαϊκά στρώματα (4,70%),* που η συντριπτική τους πλειοψηφία εργάζεται με *πλήρες ωράριο*. Ο ένας στους δύο εργαζόμενους των λαϊκών στρωμάτων εκφράζει έντονη *εργασιακή ανασφάλεια* δηλώνοντας ότι υπάρχει πιθανότητα να χάσει *τη δουλειά του*. Παρά τις αντιξοότητες τα *νέα λαϊκά στρώματα* εκφράζουν μεγαλύτερη συγκριτικά αισιοδοξία από τα ΠΛΣ και για την *πορεία της ελληνικής κοινωνίας* (53,42% έναντι 35,92%) αλλά και για την δική τους *προσωπική πορεία* (81,51% έναντι 64,79%). Οι σημαντικές στατιστικά διαφοροποιήσεις που εντοπίσθηκαν στο εσωτερικό των λαϊκών στρωμάτων με αναφορές που έγιναν στα θέματα *οικονομικού φιλελευθερισμού*, *πολιτισμικού φιλελευθερισμού – αξιών, τρόπου ζωής, οικουμενισμού*, «φιλο*ευρωπαϊσμού*» ή «*ευρωσκεπτικισμού*» αλλά και *πολιτικής στάσης και συμπεριφοράς*, επιβεβαίωσαν το διαχωρισμό των λαϊκών στρωμάτων με ειδοποιό διαφορά την πολιτική τους κουλτούρα.

Η διαφοροποίηση σε *συμβολικό επίπεδο* μεταξύ *νέων* και *παραδοσιακών λαϊκών στρωμάτων* αποτρέπει τη δημιουργία μιας κοινής συλλογικής ταυτότητας για τα λαϊκά στρώματα.

Η διατριβή περιλαμβάνει τρία μέρη: στο **1ο μέρος** με τίτλο «*Προσδιορισμός των Λαϊκών Στρωμάτων του Πειραιά*» αναφέρονται στην αρχή τα κριτήρια επιλογής του Πειραιά ως περιοχή μελέτης μαζί με ένα σύντομο ιστορικό από τις διαδικασίες κοινωνικών μετασχηματισμών στον Πειραιά. Στη συνέχεια προσδιορίζονται τα *λαϊκά στρώματα*, αφού προηγουμένως παρουσιάζονται οι κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές που συντελούνται στον Πειραιά τα τελευταία 15 χρόνια και αφορούν τον πληθυσμό, το εκπαιδευτικό επίπεδο, το εργατικό δυναμικό, τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, τους οικονομικά ενεργούς κατά θέση στο επάγγελμα, τους οικονομικά ενεργούς κατά επαγγελματική ομάδα, τις κατοικίες των Πειραιωτών με βάση τις ανέσεις τους, τις καταναλωτικές δαπάνες κατά επαγγελματική ομάδα, τη διακύμανση της ανεργίας, την παρουσία των αλλοδαπών, το ναυτεργατικό δυναμικό, την παρουσία των συνταξιούχων αλλά και των νέων μορφών απασχόλησης και των συνεπειών τους. Με βασικά κριτήρια τη σχέση με τα μέσα παραγωγής, τη θέση αλλά και το ρόλο στην οργάνωση μιας επιχείρησης, το ύψος αλλά και τον τρόπο απόκτησης του εισοδήματος, τη δυνατότητα κατανάλωσης αλλά και το βαθμό οικονομικής επισφάλειας, τους δείκτες απασχόλησης με την προσθήκη και των νέων μορφών

αυτής, αλλά και τους δείκτες διαβίωσης των νοικοκυριών προσεγγίστηκαν τα λαϊκά στρώματα στον Πειραιά. Με την κατανομή των εργαζομένων στον Πειραιά κατά επαγγελματική ομάδα αλλά και την αντιστοιχία του επαγγέλματος αυτών με το μέσο μισθό προσδιορίσθηκε η κατά επάγγελμα και φύλο εισοδηματική ανισότητα, ενώ με τον προσδιορισμό της ποσοτικής κατανομής των εργαζομένων κατά επαγγελματική ομάδα στην περιοχή του Πειραιά έγινε εφικτή η σχηματοποίηση μεγάλων κοινωνικών ομαδοποιήσεων, όπου τα κοινωνικο-οικονομικά τους χαρακτηριστικά οδήγησαν στην ταυτοποίησή τους. Από την ανάλυση των ομάδων αλλά και των υποομάδων με τα διαφορετικά επαγγέλματα και σε συνδυασμό με τον αντιστοιχούντα μέσο μισθό κατά επάγγελμα και την ποσοστιαία συμμετοχή των οικονομικά ενεργών κατά επάγγελμα στον Πειραιά έγινε η διαμόρφωση της επαγγελματικής δομής. Έτσι η διείσδυση στο εσωτερικό των επαγγελματικών ομάδων με κριτήρια τη διαφορετική ειδίκευση ή απασχόληση, αλλά και ο επιπλέον διαχωρισμός των εργαζομένων με ειδοποιό διαφορά (εκτός απ' το επάγγελμα και την ειδικότητα) το μέγεθος του μισθού βοήθησαν στο να εντοπισθούν οι υψηλόμισθοι και οι χαμηλόμισθοι ανεξάρτητα από την κοινωνική αναπαράσταση, τα στερεότυπα και το κοινωνικό γόητρο της επαγγελματικής τους ομάδας. Ο συνδυασμός των παραπάνω με την *θέση* των οικονομικά ενεργών *κατά επάγγελμα*, την *ανεργία* κατά επαγγελματικό *κλάδο* αλλά και τις γενικότερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στον Πειραιά (αποβιομηχάνιση, έλλειψη επενδύσεων στη μεταποίηση, κρίση στον εμπορικό τομέα, αλλαγή σύνθεσης του πληθυσμού, κ.ά.) οδήγησε στον προσδιορισμό της ταξικής δομής του Πειραιά. Έτσι διαπιστώθηκαν σημαντικές διαφοροποιήσεις όχι μόνο μεταξύ των επαγγελματικών ομάδων, αλλά και στο εσωτερικό των ομάδων, κάτι που προωθεί την ανάλυση ανεξάρτητα από το είδος της εργασίας (χειρονακτική, πνευματική), την παράδοση και το γόητρο.

Για τη συγγραφή του 1^{ου} μέρους εκτός από την αξιοποίηση της ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας έγινε συλλογή και επεξεργασία στοιχείων σχετικά με τον Πειραιά και την περιφέρειά του από την Ε.Σ.Υ.Ε. (απογραφές πληθυσμού, έρευνες εργατικού δυναμικού, έρευνες οικογενειακών προϋπολογισμών, έρευνα φτώχειας 2004, κ.ά.), τον Ο.Α.Ε.Δ. (καταγραφή της ανεργίας κατά δήμο), το Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε. - Α.Δ.Ε.Δ.Υ., το Ε.Κ.Κ.Ε. (έρευνα φτώχειας, κοινωνικό πορτραίτο 2001, κ.ά.), τη Νομαρχία Πειραιά, τους Δήμους Πειραιά (συνεργασία με κοινωνικές υπηρεσίες και γραφεία αλλοδαπών), τις Συνδικαλιστικές Οργανώσεις και τα Σωματεία Εργαζομένων (Εργατικό Κέντρο Πειραιά, Ε.Λ.Μ.Ε. Πειραιά, Π.Ε.Μ.Ε.Ν., Π.Ε.Ν.Ε.Ν., κ.ά.), το Ι.Κ.Α., την Επιθεώρηση Εργασίας, κτλ.

Στο **2^{ο} μέρος** με τίτλο «*Η Εκλογική Συμπεριφορά των Λαϊκών Στωμάτων*» καταγράφεται η εκλογική συμπεριφορά των Πειραιωτών και οι διακυμάνσεις της , από το 1946 έως και το 2007, κατά περιφέρεια, κατά δήμο και σε σύγκριση με τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών στην επικράτεια. Στη συνέχεια με τη χρησιμοποίηση 21 κοινωνικο-δημογραφικών δεικτών προσδιορίσθηκαν οι *λαϊκοί δήμοι* του Πειραιά και εντοπίσθηκαν οι διακυμάνσεις της εκλογικής συμπεριφοράς σε αυτούς από το 1985 έως και το 2007. Σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάλυσης και μετά από την επεξεργασία των οικονομικών στοιχείων κατά διαμέρισμα και οικοδομικό τετράγωνο, που ζητήθηκαν από την ΕΣΥΕ, προσδιορίσθηκαν τα *λαϊκά διαμερίσματα* του κεντρικού δήμου και εντοπίσθηκαν οι διακυμάνσεις της εκλογικής συμπεριφοράς σε αυτά από το 1985 έως και το 2007. Τέλος σε ένα τρίτο επίπεδο ανάλυσης και με τη χρησιμοποίηση της αντικειμενικής αξίας των ακινήτων και του επαγγέλματος των Πειραιωτών ως δεικτών διαφοροποίησης, προσδιορίσθηκαν οι *λαϊκές περιοχές* (γειτονιές, ενορίες) στο εσωτερικό των δημοτικών διαμερισμάτων και εντοπίσθηκαν οι διακυμάνσεις της εκλογικής συμπεριφοράς σε αυτές από το 1985 έως και το 2007.

Στα συμπεράσματα που ακολουθούν συνοψίζονται οι αλλαγές που διαπιστώθηκαν στην εκλογική συμπεριφορά των ψηφοφόρων και ιδιαίτερα στις περιοχές που κατοικούν τα λαϊκά στρώματα και καταγράφεται η μεταστροφή της ταξικής ψήφου και στα τρία επίπεδα ανάλυσης. Για τη συγγραφή του 2ου μέρους εκτός από την αξιοποίηση της ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας έγινε συλλογή και επεξεργασία στοιχείων από το Υπουργείο Εσωτερικών, το Υπουργείο Οικονομικών, τον Δήμο Πειραιά, την ΕΣΥΕ, το ΕΚΚΕ και το διαδίκτυο.

Στο **3ο μέρος** με τίτλο «*Έρευνα: Τα Λαϊκά Στρώματα του Πειραιά και η Πολιτική τους Κουλτούρα*» διατυπώνεται αρχικά η αναγκαιότητα και ο σκοπός της έρευνας μέσα από την ανάπτυξη του ερευνητικού προβλήματος και στη συνέχεια τίθενται οι υποθέσεις εργασίας. Για τον σχεδιασμό της ερευνητικής διαδικασίας αλλά και τον τρόπο συλλογής των εμπειρικών δεδομένων περιγράφεται ο τρόπος επιλογής του μεγέθους αλλά και το πώς εξασφαλίσθηκε η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, ενώ ως προς τις τεχνικές συλλογής πληροφοριών υπάρχει ειδική αναφορά στη διαδικασία της συνέντευξης καθώς και στο ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε. Σχετικά με την εκτελεστική φάση της έρευνας γίνεται αναφορά στην επιλογή, την εκπαίδευση αλλά και τον συντονισμό των συνεντευκτών – βοηθών, που ήσαν όλοι τους κοινωνικοί επιστήμονες με εμπειρία αλλά και ενδιαφέρον για την έρευνα. Στο ίδιο κεφάλαιο περιγράφεται ο τρόπος που έγινε η ανάλυση και η επεξεργασία των ερευνητικών στοιχείων καθώς και ποιες στατιστικές μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν. Στην επόμενη ενότητα και στα κεφάλαια «*χαρακτηριστικά των λαϊκών στρωμάτων*», «*θεματική οικονομικού φιλελευθερισμού*», «*θεματική πολιτισμικού φιλελευθερισμού*», «*φιλοευρωπαϊσμός ή ευρωσκεπτικισμός*» και «*πολιτική στάση και συμπεριφορά*» παρουσιάζονται με συνοδεία των σημαντικότερων πινάκων ή γραφημάτων τα αποτελέσματα της έρευνας και ο σχολιασμός των ευρημάτων. Τέλος στο τελευταίο κεφάλαιο του 3ου μέρους διατυπώνονται τα συμπεράσματα της έρευνας.

Στα *γενικά συμπεράσματα* που ακολουθούν περιλαμβάνονται τα σημαντικότερα αποτελέσματα της μακρο ή μικρο-κοινωνιολογικής προσέγγισης των λαϊκών στρωμάτων που παρουσιάσθηκαν κατά μέρος καθώς και η συνοχή αυτών.

Η διατριβή κλείνει με το κεφάλαιο «*αντί επιλόγου*» ως επιστέγασμα αυτής της προσπάθειας, όπου ο τίτλος του υποδηλώνει ότι δεν πρόκειται για το οριστικό κλείσιμο του θέματος, άλλωστε κάτι τέτοιο δεν ήταν στις προθέσεις του γράφοντος. Έτσι μπορεί να εντοπίσθηκαν τα *Λαϊκά Στρώματα* στον Πειραιά και να προσδιορίσθηκε η πολιτική τους κουλτούρα, μπορεί να απαντήθηκαν τα σημαντικότερα ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή, να ενισχύθηκαν ή να αμφισβητήθηκαν κάποιες γενικές θεωρίες, όμως η μελέτη αυτή θα αποκτήσει μεγαλύτερη επιστημονική σημασία και κοινωνικό νόημα όταν η ανάγνωση της γίνει με τον περιορισμό των στερεοτύπων και των πιθανών προκαταλήψεων - που εμφανίζονται έντονα σε περιόδους κοινωνικής ρευστότητας κι όταν θα επεκταθεί η μελέτη του θέματος και σε διαφορετικά ερευνητικά πεδία.

Στο τέλος του πονήματος υπάρχουν τρία **Παραρτήματα** σε ψηφιακό δίσκο (CD) που αφορούν τη διεξαχθείσα έρευνα με απεικόνιση σημαντικών διασταυρώσεων κατά θεματική ενότητα από το δείγμα των λαϊκών στρωμάτων (Παράρτημα Ι), με τους πίνακες αποτελεσμάτων από το συνολικό δείγμα (Παράρτημα ΙΙ), με το ερωτηματολόγιο της έρευνας (Παράρτημα ΙΙΙ) και τις περιοχές που διεξήχθηκε η έρευνα.

Θα ήθελα να εκφράσω τις **ευχαριστίες** μου προς όλους όσοι μου συμπαραστάθηκαν από την αρχή έως και το τέλος αυτής της προσπάθειας.

Ιδιαίτερα στα μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής για το ενδιαφέρον αλλά και την αρωγή τους: τον αναπληρωτή καθηγητή κ.Γιάννη Βούλγαρη, τον επίκουρο καθηγητή κ.Σεραφείμ Σεφεριάδη και τον επιβλέποντα καθηγητή κ.Γεράσιμο Μοσχονά που μέσω των πολύωρων συναντήσεων που είχα μαζί του, αποτέλεσε για μένα πηγή έμπνευσης αλλά και μαθησιακής ανατροφοδότησης.

Ευχαριστίες οφείλω στον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κ.Ηλία Νικολακόπουλο για τις απόψεις του σχετικά με το σχεδιασμό της έρευνας, στον υπεύθυνο της εταιρείας Καπα Research κ.Τάσο Γεωργιάδη, για τις πολύτιμες συμβουλές του σχετικά με τη διασφάλιση της αντιπροσωπευτικότητας του ερευνητικού δείγματος, στους προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές κοινωνικών και πολιτικών επιστημών για την άριστη συνεργασία που είχαμε κατά το διάστημα διεξαγωγής της έρευνας στον Πειραιά ($3^{ο}$ μέρος), στους πολίτες που δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα ως ερωτώμενοι και φυσικά στη φίλη - κοινωνιολόγο Αντωνία Καψάσκη για τις ενέργειες που έκανε ώστε να καλυφθούν τα έξοδα της έρευνας.

Επίσης στους υπευθύνους αλλά και τους υπαλλήλους όλων των υπηρεσιών για την παροχή πολύτιμου υλικού, που αξιοποιήθηκε κυρίως στο $1^{ο}$ και $2^{ο}$ μέρος του πονήματος, όπως Υπουργείο Εσωτερικών, ΕΣΥΕ, ΕΚΚΕ, ΟΑΕΔ, νομαρχία Πειραιά, δήμοι Πειραιά, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΣΕ - ΑΔΕΔΥ, Συνδικαλιστικές Οργανώσεις και Σωματεία Εργαζομένων στον Πειραιά, βιβλιοθήκες δήμων Πειραιά, Παντείου, κά. Στους συναδέλφους μου εκπαιδευτικούς που συμπαραστάθηκαν ηθικά στην προσπάθειά μου, αλλά και όσους βοήθησαν για την καλύτερη διεκπεραίωση των απαραίτητων δικαιολογητικών της εκπαιδευτικής μου αδείας. Στους φίλους και συγγενείς που έδειξαν ενδιαφέρον για την πορεία αυτής της προσπάθειας και ιδιαίτερα στο Μιχάλη Σακαλή και τη Μαργαρίτα Μπεκύρου για τη βοήθειά τους.

Τέλος θέλω να ζητήσω συγνώμη από την οικογένειά μου για τον πολύτιμο χρόνο που της στέρησα, αν και προσπάθησα ο χρόνος που διέθετα σ' αυτήν να είναι περισσότερο ουσιαστικός ανεξάρτητα από την έκτασή του και φυσικά να ευχαριστήσω από καρδιάς τα παιδιά μου, Κατερίνα και Σπύρο, για την κατανόησή τους και τη σύντροφό μου Ντίνα Κοντογούρη για τη σημαντική και ουσιαστική βοήθεια που μου πρόσφερε καθόλη τη διάρκεια του πονήματος.

Θεωρητικοί Προβληματισμοί

Η έννοια της *κοινωνικής τάξης* αποτελεί το σημαντικότερο σημείο συμφωνίας ή αντιπαράθεσης στην θεωρητική ή μεθοδολογική προσέγγιση της κοινωνικής δομής. Η ανάλυση και η ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας, η μελέτη για τη διατήρηση, την αναπαραγωγή αλλά και τη μεταβολή του κοινωνικο-οικονομικού και πολιτικού συστήματος δεν μπορεί να αγνοήσει τον χωρισμό των κοινωνιών σε κοινωνικές ομάδες κι εντέλει το *ταξικό φαινόμενο. Το ζήτημα της εξουσίας ως μορφή και ως περιεχόμενο σ' ένα κοινωνικό μετασχηματισμό προϋποθέτει την αναφορά στην κοινωνία ως σύνολο κοινωνικών και ταξικών σχέσεων δηλαδή προϋποθέτει την ταξική ανάλυση*[7].

Το πρόβλημα της δομικής ανισότητας αποτελούσε πάντοτε κεντρικό ζήτημα για την κοινωνιολογία και βέβαια η ταξική ανάλυση παραμένει ο καλύτερος τρόπος για την προσέγγισή της.[8] Αν και η ταξική ανάλυση εμφανίστηκε ιστορικά περισσότερο ως θεωρία αμφισβήτησης της ταξικής κυριαρχίας (Κ.Μαρξ - Φ.Ένγκελς) παρά ως αναλυτικό επιστημονικό και μεθοδολογικό πλαίσιο, *όσο οι κοινωνίες είναι πολιτικές, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικής και πολιτικής ανάλυσης*[9]. Ιδιαίτερα στις μέρες μας η ταξική ανάλυση παρέχει τα απαραίτητα μεθοδολογικά εργαλεία για την καλύτερη ανάλυση και ερμηνεία της διαμόρφωσης του κοινωνικού συστήματος και του πιθανού μετασχηματισμού του. Άλλωστε οι *θεματικές* των σύγχρονων επιστημονικών αναλύσεων, παρά τις διαφορές τους, εξακολουθούν να συνδέονται με την ταξικότητα της κοινωνικής δομής (βλ. περί τριπολικών σχημάτων με διαφορετικές εννοιολογήσεις π.χ. αστική, εργατική, παραδοσιακή μικροαστική τάξη ή ανώτερη, μεσαία, κατώτερη τάξη), με τα πεδία ταξικής ανάλυσης (βλ. περί σημαντικότητας της οικονομίας, της πολιτικής ή της ιδεολογίας), με τα κριτήρια του ταξικού προσδιορισμού (βλ. περί κυριαρχίας ή εκμετάλλευσης) και με τη προοπτική της διατήρησης ή της μεταβολής των τάξεων (βλ. περί «συλλογικών υποκειμένων» ή «ιστορικών υποκειμένων»,κ.ο.κ.).[10]

Οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις ερμηνείας της ταξικής διάρθρωσης μιας κοινωνίας διακρίνονται σε *Βεμπεριανές* – με έμφαση στο *μεθοδολογικό ατομικισμό* (λ.χ. *κοινωνική τάξη* είναι το άθροισμα ατόμων με κοινά χαρακτηριστικά) και *Μαρξιστικές* – με έμφαση στον *ιστορικό υλισμό* (λ.χ. *κοινωνική τάξη* είναι μια συλλογικότητα με δικές της ιδιότητες). Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ του Μαρξ και του Βέμπερ βρίσκεται στο διαφορετικό επίπεδο ορισμού των τάξεων. Ο Μαρξ ορίζει τις τάξεις στο επίπεδο της παραγωγής (παραγωγικές δυνάμεις και κατοχή μέσων παραγωγής - οικονομικός προσδιορισμός, παραγωγικές σχέσεις - δομικός προσδιορισμός με έμφαση στην ιστορική διάσταση), ενώ ο Βέμπερ ορίζει τις τάξεις στο επίπεδο της αγοράς (θέση στην αγορά χωρίς να είναι κυρίαρχο στοιχείο η ιδιοκτησία, ύπαρξη κλειστών ομάδων με έμφαση σε κάποια χαρακτηριστικά βλ. γόητρο, προσωπική αξία, κ.ο.κ., ύπαρξη ομάδας δύναμης ή κόμματος, κλπ). Παρά τις διαφορές τους οι βεμπεριανές ή μεταβεμπεριανές και οι μαρξιστικές ή μεταμαρξιστικές

---

[7] Μοσχονάς Ανδρέας «Τάξεις και στρώματα στις σύγχρονες κοινωνίες», τ.Α΄ Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις, εκδ. Οδυσσέας, 1998.

[8] Ο καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας Arthur Stinchcombe, θέλοντας να κατανοήσουν οι σπουδαστές του τη σπουδαιότητα της ταξικής ανάλυσης ως τρόπος προσέγγισης της δομικής ανισότητας είπε ότι «*η κοινωνιολογία στην πραγματικότητα έχει μόνο μία ανεξάρτητη μεταβλητή, την τάξη*». Η αναφορά αυτή υπάρχει στη συνέντευξή του E.O.Wright στον Chronis Polychroniou Φεβρουάριο 2001, βλ. Erik Olin Wright's Home Page, http://www.ssc.wisc.edu/~wright/

[9] Λύτρας Ανδρέας «Δοκιμές στην ταξική ανάλυση. Προσεγγίσεις στην κλασική θεωρία των κοινωνικών τάξεων», σ.397, εκδ. Παπαζήση, 2004.

[10] Βλέπε περισσότερα στο Λύτρας Ανδρέας «Δοκιμές στην ταξική ανάλυση...», ό.π., σ.13-23.

προσεγγίσεις φαίνεται ότι χρησιμοποιούν αρκετά μεθοδολογικά εργαλεία *δάνεια* από τη Βεμπερική ή Μαρξική θεωρία. Έτσι αρκετοί βεμπεριανοί ερμηνεύουν την κοινωνική στρωμάτωση με επαγγελματικές κατηγορίες είτε ως μέσο κοινωνικής ενοποίησης – λειτουργιστές[11] είτε σε καθαρά συγκρουσιακά πλαίσια[12], ενώ αρκετοί μαρξιστές αναλύουν τα «μεσαία στρώματα» δίνοντας έμφαση στις ταξικές θέσεις[13] ή στα υποκειμενικά και πολιτιστικά στοιχεία για τον προσδιορισμό της «ταξικής συνείδησης», της «ταξικής ηγεμονίας», της «ταξικής εμπειρίας»[14].

Ο σημαντικότερος κίνδυνος για το σύγχρονο μελετητή είναι να επιχειρήσει μια μονόπλευρη θεωρητική ή μεθοδολογική ανάλυση, αφού το πιο πιθανόν είναι να χάσει σημαντικά ερμηνευτικά στοιχεία της αλληλεπίδρασης «δομής» και «δράσης» ως προς τη συγκρότηση των υποκειμένων. Η προσπάθεια σύνθεσης μεταξύ της *ολιστικής προβληματικής του Μαρξ* (δομή) και του *αντι-οικονομικού προσανατολισμού του Βέμπερ* (δράση) κρίνεται απαραίτητη για τη μελέτη των κοινωνικών σχηματισμών. Άλλωστε οι *σχέσεις παραγωγής* – ως εννοιολόγηση της διαλεκτικής *δομής* και *δράσης* προσφέρονται για κάτι τέτοιο και από την άποψη της θεσμικής δομής και από την άποψη του φορέα[15].

Η εξελισσόμενη πραγματικότητα στις ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες, με την αναδιάρθρωση της παραγωγής, τη διεύρυνση του καταμερισμού εργασίας, την άσκηση της κοινωνικής πολιτικής και τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την επιστροφή ταξικών θεωριών που είχαν στο επίκεντρό τους τις ομάδες που επηρεάζονται σημαντικά από τις αλλαγές αυτές. Η ισχυροποίηση της τοποθέτησης ότι *η ταξική ανισότητα αποτελεί το σημαντικότερο δημιουργό της κάθε μορφής ανισότητας στα πλαίσια του δομικού της προσδιορισμού*, επαναφέρει στο προσκήνιο την *κοινωνική τάξη* και τη λειτουργία της, είτε από την πλευρά της επιστήμης είτε από την πλευρά της ιδεολογίας.

Η ύπαρξη εκμεταλλευτικών σχέσεων στα πλαίσια μιας ιδιαίτερης σχέσης αλληλεξάρτησης με ανθρώπινα συμφέροντα υλικής υπόστασης δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, αλλά και από την ύπαρξη άλλων κριτηρίων. Έτσι ο σφετερισμός της εργασίας των εκμεταλλευομένων από τους εκμεταλλευτές σε συνδυασμό με τον κοινωνικό αποκλεισμό τους, που συσχετίζεται με την ευημερία των εκμεταλλευτών και τις στερήσεις των εκμεταλλευομένων, αποτελούν σημαντικά κριτήρια του προσδιορισμού της εκμετάλλευσης ως μορφή κοινωνικής σχέσης[16]. Ο έλεγχος των εκμεταλλευομένων από τους εκμεταλλευτές, που είναι επακόλουθο των κοινωνικών σχέσεων στην παραγωγή, προβάλει την *κυριαρχία* ως δεύτερο σε ισχύ μηχανισμό των

---

[11] Marshall Gordon "Social Class in Modern Britain" Hutchinson, London, 1988. Ossowski S. «Η ταξική δομή στην κοινωνική συνείδηση» εκδ. Κάλβος, 1984. - Parsons T. "Social Classes and Class Conflict in the light of recent sociological theory" The Free Press, New York, 1954.

[12] Dahrendorf R. "The Modern Social conflict: An Essay on the Politics of Liberty", University of California Press, Berkeley, 1988. - Giddens A. "Stratification and Class Structure" στο "Sociology" Polity Press, Cambridge, 1989. - Saunders P. "Social Class and stratification" London and N.Y., 1990.
Erickson R. and Goldthorpe I.H. "The Constant Flux: A Study of class Mobility in Industrial Societies" Clarendon Press, Oxford, 1992. - Crompton R. "Class and Stratification: An Introduction to Current Debates", Polity Press, Campridge, 1993.

[13] Wright E.O. "Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis", σ.19-26, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

[14] Thompson E.P. "The Making of the English Working Class, σ.781-888, Penguin Books, London, 1980.

[15] Μοσχονάς Ανδρέας «Τάξεις και στρώματα στις σύγχρονες κοινωνίες», ό.π., σ.152-153 και Μουζέλης Ν. «Μεταμαρξιστικές προοπτικές: Για μια νέα πολιτική οικονομία και κοινωνιολογία», σ.13-14, εκδ. Θεμέλιο, 1992.

[16] Wright Erik Olin "Reflections on Marxism, Class and Politics" συνέντευξη στον Chronis Polychroniou, February 2001, βλ. http://www.ssc.wisc.edu/~wright/

ταξικών σχέσεων. *Οι ταξικές σχέσεις δεν υπονοούν απλά ότι μερικοί άνθρωποι ιδιοποιούνται τους καρπούς της εργασίας κάποιων άλλων, αλλά ότι ένα σημαντικό κομμάτι της ζωής τους ελέγχεται από άλλους...* Σύμφωνα με τα παραπάνω και σε *μακροκοινωνιολογικό* επίπεδο μπορούμε να αναφερθούμε σε πολωμένες σχέσεις μεταξύ *εκμεταλλευτών – εκμεταλλευομένων* και *εξουσιαστών – εξουσιαζομένων*. Όμως οι πραγματικές ταξικές δομές είναι περισσότερο σύνθετες και στην εργασία αλλά και στη ζωή. Για να λειτουργήσει μία σχέση ταξικά δεν αρκεί να εντοπισθεί η ανισότητα ως προς τα δικαιώματα και τη δύναμη που αντλούνται από τη σχέση με τη χρήση των μέσων παραγωγής, αλλά θα πρέπει να επεκταθούμε στο σφετερισμό των αποτελεσμάτων αυτής της χρήσης π.χ. άνιση κατανομή εισοδήματος, καταναλωτική δυνατότητα, κ.ά. Αν και το ζητούμενο δε θα πρέπει να περιορίζεται στην ανάδειξη κάποιων ομάδων μέσα στις τάξεις (που αναδεικνύονται καλύτερα όσο αμβλύνεται *η πάλη των τάξεων*) αλλά να επεκτείνεται στην προσέγγιση των *ταξικών θέσεων* σε σχέση με το ευμετάβλητο της ταξικής διάρθρωσης. Η υφή των ταξικών θέσεων και ο αντιφατικός τους ρόλος σε σχέση με την κατάταξή τους δεν μπορεί να περιορίζεται σε *ενδοταξικά* πλαίσια και μάλιστα πολύ περισσότερο όταν έχουμε σημαντικές αλλαγές δομικού χαρακτήρα (μεταβιομηχανική κοινωνία). Η ύπαρξη διαταξικών *συσπειρώσεων* στα διάφορα πεδία κοινωνικής δραστηριοποίησης (οικονομία, πολιτική, ιδεολογία, πολιτισμός) αποτελεί το αποτέλεσμα των *αντιφατικών ταξικών τοποθετήσεων*[17] έτσι όπως αυτές διαμορφώνονται στη σημερινή κοινωνία. Το αν αυτές οι *συσπειρώσεις* αναδιοργανώσουν και ανασυνθέσουν την *εργατική τάξη*, στην προσπάθειά τους να εκφραστούν ως *νέο συλλογικό κοινωνικό υποκείμενο*, δεν εξαρτάται αποκλειστικά από το μέγεθος της υφιστάμενης εκμετάλλευσης, αλλά και από την *πολιτική κουλτούρα* που διαμορφώνουν σε σχέση με την ιστορική ανάγκη. Εκεί ακριβώς χρειάζεται η μικροκοινωνιολογική προσέγγιση, ώστε *να εντοπισθούν οι σχετικά αυτόνομοι από τις σχέσεις παραγωγής παράγοντες όπως η πολιτική και η ιδεολογία*, που μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο ως προς την πορεία διαμόρφωσης μιας τάξης[18].

Οι σημαντικές αλλαγές των τελευταίων χρόνων στο χώρο της οικονομίας οδήγησαν τις δυτικές κοινωνίες σε μια πρωτόγνωρη δομική περιπλοκότητα, χωρίς όμως να εξαφανίσουν την *εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο*, μια εκμετάλλευση που δεν πρέπει να ορίζεται μόνο με όρους *εμπορευματικούς* (ιδιοκτησία Μ.Π. και σχέσεις εξουσίας) αλλά και με *μη εμπορευματικούς* όρους (θεσμικές, πολιτισμικές ιεραρχίες εκτός παραγωγής – κράτος, οικογένεια, κτλ.). Έτσι λοιπόν οι σχέσεις εκμετάλλευσης και η αναπαραγωγή τους μας υποδεικνύουν την ταξικότητα της κοινωνίας ανεξάρτητα από τη μορφή αλλά και τη δυναμική των κοινωνικών τάξεων.

Η αλλαγή στη σύνθεση και τη μορφή της εργατικής τάξης (μείωση χειρονακτικής εργασίας, μικροαστικοποίηση, κ.ά.) δεν σημαίνει ότι αυτή (εργατική τάξη) έπαψε να υπάρχει, απλά δεν ανταποκρίνεται στην εικόνα αλλά και στην αναμενόμενη ή προσδοκώμενη στάση και συμπεριφορά, αποτέλεσμα της κοινωνικής αναπαράστασης αυτής από τους μηχανισμούς εκμάθησης και εσωτερίκευσης των κοινωνικών κανόνων. Το ότι τα πολιτικά κόμματα και οι συνδικαλιστικές οργανώσεις δε μεταδίδουν την εικόνα της εργατικής τάξης και την παράσταση ενός μαχητικού *προλεταριάτου*, αυτό δε σημαίνει ότι σήμερα δεν υπάρχει «προλεταριάτο». Αυτό λοιπόν που χρειάζεται είναι μια προσέγγιση της σημερινής κοινωνίας και της ταξικότητάς της, πέρα από τα φαινόμενα και την απλή ταξινόμηση των εργαζομένων σε κατηγορίες, κοινωνικά στρώματα

[17] Wright Erik Olin "Classes", New York, Verso,1985.

[18] Σεφεριάδης Σεραφείμ «Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα» στο περιοδικό «Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης», τεύχος 6, σ.9-78, εκδ. Θεμέλιο, 11/1995.

ή κοινωνικές τάξεις. Δεν πρέπει να μείνουμε σε μια φαινομενολογική σχηματοποιημένη κοινωνική κίνηση, αφού ο αντικειμενικός προσδιορισμός της ταξικής θέσης δε σημαίνει και την ένταξη του ατόμου στην αντίστοιχη κοινωνική τάξη, ούτε βέβαια ο αντικειμενικός προσδιορισμός των κοινωνικών τάξεων μας οδηγεί πάντα στην όξυνση των αντιθέσεων κι από κει στη σύγκρουση. Αποκτά ιδιαίτερη σημασία η συμβολή της κοινωνιολογίας στη διερεύνηση του «**ενδιάμεσου χώρου**» δηλαδή του σύγχρονου τρόπου ανάπτυξης των σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων και των ιστορικά διαμορφωμένων κοινωνικοοικονομικών συνθηκών. Οι εμπειρίες και τα καθημερινά βιώματα των ανθρώπων σε συνάρτηση με το είδος και τη μορφή απασχόλησης, την περιοχή κατοικίας, τις εντάξεις και τους αποκλεισμούς, την κατεύθυνση της κοινωνικής κινητικότητας, κτλ, υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός χώρου[19] που συχνά αγνοείται από τους ερευνητές.

Η διαθεσιμότητα ενός μεγάλου μέρους εργαζομένων στο να προσαρμόζεται στις εκάστοτε ανάγκες αξιοποίησης του κεφαλαίου, αναστέλλοντας ή καταργώντας τις δικές του ψυχοκοινωνικές ανάγκες, δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως **ευελιξία**, αξιοποίηση των δεξιοτήτων ή πετυχημένη κοινωνικοποίηση. Σύμφωνα με τις απόψεις που κυριαρχούν *κάθε εργαζόμενος χρειάζεται ν' αποκτήσει νέα εφόδια –διαπολιτισμικές ικανότητες για μια καλύτερη επικοινωνία μέσα σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, νέους τρόπους σκέψης για να αντεπεξέλθει στην πολυπλοκότητα της νέας εποχής. Να αποκτήσει νέες γνώσεις, νέες δεξιότητες. Και κυρίως να προσαρμόσει τις προσδοκίες του, τη νοοτροπία του, τη στάση ζωής του στα νέα δεδομένα...*[20]. Όμως δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η διατήρηση της εκμετάλλευσης και η μεγιστοποίηση του κέρδους από τους κατόχους και «διαχειριστές» του κεφαλαίου συντηρεί και το καθεστώς διαίρεσης των ανθρώπων σε κοινωνικές τάξεις. Η σημερινή μορφή των εργασιακών σχέσεων με τη συμβολή της *μηχανοποίησης*, της *αυτοματοποίησης* και της *πληροφορικοποίησης* σχηματίζεται μέσω του κεφαλαίου, που ελέγχει και κατευθύνει τη διαδικασία παραγωγής, την ανάπτυξη της γνώσης και της τεχνολογίας. Έτσι αναπαράγονται οι εκμεταλλευτικές σχέσεις και η κοινωνική ζωή, αφού **δεν πρέπει να αντιλαμβανόμαστε το κεφάλαιο ως απλή ύλη αλλά ως κοινωνική σχέση**, που πίσω απ' αυτήν λειτουργούν συγκεκριμένα κοινωνικά υποκείμενα. Άνθρωποι που δεν παίζουν απλά τους κοινωνικούς τους ρόλους (δεν τους υποδύονται ως καλοί ηθοποιοί) αλλά τους βιώνουν μέσα από τις αντιφάσεις του οικονομικού μας συστήματος, που (μέσω των μηχανισμών του) δημιουργεί την εντύπωση ότι η ανάπτυξη της τεχνολογίας περιορίζει ή και εξαφανίζει την ανθρώπινη εργασία[21]. Όμως η **ανεργία** και η υποαπασχόληση είναι το αποτέλεσμα της σχέσης που αναπτύσσεται μεταξύ της τεχνολογικής εξέλιξης με τη συσσώρευση κεφαλαίου και δεν προκαλείται από την τεχνολογική πρόοδο[22]. Οι νέες θέσεις απασχόλησης που δημιουργούνται από την αύξηση του κεφαλαίου (σταθερού και μεταβλητού) καταστρέφονται από την αύξηση της παραγωγικότητας σε συνδυασμό με τη μεγάλη αύξηση των κερδών και όχι των μισθών, με αποτέλεσμα να μειώνεται η ζήτηση και η κατανάλωση, ενώ το εργατικό δυναμικό που πλεονάζει επαναδεσμεύεται σε άλλες δραστηριότητες κι έτσι γενικεύεται η καπιταλιστική εκμετάλλευση[23]. Το κακό με τους σημερινούς ανέργους ή τους υποαπασχολούμενους είναι ότι θεωρούν τον εαυτό τους ανεπαρκή, μειονεκτικό ή και

---

[19] Μπουρντιέ Πιέρ «Κοινωνικός χώρος και γένεση των ΄΄τάξεων΄΄», στο «Γλώσσα και συμβολική εξουσία», εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1999.

[20] Μασμανίδης Κώστας «Παγκοσμιοποίηση, αποϋλοποίηση και Νε@ Οικονομί@. Η μεταμόρφωση των επιχειρήσεων και του χώρου εργασίας στην ανατολή του 21ου αιώνα», σ.246, εκδ. Εξάντας, 2000.

[21] Rifkin Jeremy «Το τέλος της εργασίας και το μέλλον της. Η δύση του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού και το χάραμα της μετά-την αγορά εποχής», εκδόσεις Νέα Σύνορα - Λιβάνης 1996.

[22] Σαλαμά Πιέρ «Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία», Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 1982.

[23] Αλεξίου Θανάσης «Εργασία, εκπαίδευση και κοινωνικές τάξεις», σ.356-357, εκδ. Παπαζήση, 2002.

ελαττωματικό, αφού η ανεργία ορίζεται κοινωνικά ως το αποτέλεσμα της κακής προσαρμογής στις νέες μορφές απασχόλησης, που προσφέρονται βέβαια για τους «ικανούς». Έτσι οι κοινωνικοψυχολογικές συνέπειες της ανεργίας είναι ιδιαίτερα επίπονες, σε μια κοινωνία όπου *η αισθητική της κατανάλωσης κυριαρχεί εκεί που κάποτε κυριαρχούσε η ηθική της εργασίας*[24]. Το ότι οι άνεργοι διαθέτουν ανεξέλεγκτο ελεύθερο χρόνο χωρίς να μπορούν να τον αξιοποιήσουν καταναλώνοντας, αγοράζοντας δηλαδή αγαθά και υπηρεσίες που προσφέρει η αγορά, τους οδηγεί σε μια μορφή αποδόμησης της προσωπικότητας τους, σύμφωνα πάντα με τις νέες ηθικές αξίες. Οι *νεόπτωχοι*[25] δεν ορίζονται από το ότι είναι άνεργοι, αλλά απ' το ότι δεν καταναλώνουν. Έτσι αναγκάζονται να ζουν στην αφάνεια σ' έναν κόσμο που κατοικείται από καταναλωτές, αφού και το «υπολειμματικό» κράτος πρόνοιας[26] περιορίζεται σημαντικά χωρίς να ενδιαφέρεται γι' αυτούς. Άλλωστε όπως μεταφέρεται απ' την κυρίαρχη ιδεολογία, σε μια *κοινωνία του ρίσκου*[27] που αντικαθιστά τη βιομηχανική κοινωνία, το άτομο αν θέλει να πετύχει οφείλει να ρισκάρει, αναλαμβάνοντας την ευθύνη της *ατομικής του επιχειρηματικότητας*.[28] Με άλλα λόγια ο εργαζόμενος διαπραγματεύεται ο ίδιος την εργασιακή του ικανότητα και δεξιότητα, αναλαμβάνοντας το ρίσκο της συνολικής προσπάθειάς του, ωσάν να λειτουργεί αποκομμένα από την αγορά εργασίας και τους νόμους της. Παρατηρούμε δηλαδή μία **μετάθεση του ρίσκου** από τους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής στους μισθωτούς εργαζόμενους, που για λόγους δομικής κινητικότητας βελτιώνονται σημαντικά στους τομείς που συστημικά παρουσιάζουν ζήτηση. Έτσι οι σύγχρονες απαιτήσεις της εργασίας απαιτούν βελτιωμένη εκπαίδευση (αρχική και πανεπιστημιακή), επαγγελματική κατάρτιση (αρχική και συνεχιζόμενη), διευρυμένα προσόντα (αποφασιστικότητα, επικοινωνία, κ.ά.) και πάνω απ' όλα συνεχή και ευέλικτη προσαρμογή[29]. Η προώθηση της γενικής εκπαίδευσης και ο περιορισμός και η υποβάθμιση της τεχνικής εκπαίδευσης, αποβλέπει στον περιορισμό της ανεργίας που προκύπτει από την μη αξιοποιήσιμη εξειδικευμένη γνώση στην αγορά εργασίας. Όμως όλα αυτά δεν εξασφαλίζουν την αξιοσύνη, τη σιγουριά και τη μονιμότητα, αφού έχουμε ένα διαρκή και ανασφαλή αγώνα για κάθε εργαζόμενο[30]. Το άγχος και η ανασφάλεια των εργαζομένων επιτείνονται και επεκτείνονται, αφού *οι αλλαγές που τους επηρεάζουν δεν περιορίζονται σε μια μόνο περιοχή του πλανήτη αλλά επεκτείνονται σχεδόν παντού*[31].

Το ότι σήμερα η *τάξη* φαίνεται ότι έχει χάσει την οργανική της συλλογικότητα μέσω της κατάτμησης, της πολυδιάσπασης και της ανομοιομορφίας δε σημαίνει ότι δεν υφίσταται αντικειμενικά, αφού είναι δημιούργημα των ταξικών σχέσεων που προκύπτουν απ' την κοινωνική οργάνωση. Θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι *τίποτα δεν είναι όπως παλιά* και ταυτόχρονα ότι *τίποτα δεν έχει αλλάξει...*[32]. Η ένταση και η ποιότητα των εξελίξεων έχει μεταβληθεί σημαντικά

---

[24] Μπάουμαν Ζίγκμουντ «Η εργασία, ο καταναλωτισμός και οι νεόπτωχοι», σ.99, εκδ. Μεταίχμιο, 2002.
[25] Μπάουμαν Ζίγκμουντ «Η εργασία, ...», ό.π., σ.22.
[26] Στασινοπούλου Όλγα «Κράτος Πρόνοιας», εκδ. Gutenberg, 1990.
[27] Beck, Ulrich "Risk Society: Towards a New Modernity" London: Sage, 1992.
[28] Σύμφωνα με τον U.Beck η αναθεώρηση του άκαμπτου καταμερισμού εργασίας και της αυστηρής εξειδίκευσης οδηγεί τον εργαζόμενο με πολυδύναμες δεξιότητες να διαπραγματεύεται την εργατική του δύναμη βλ. Ιντιβιντουαλισμός.
[29] Λευκό Βιβλίο Ευρωπαϊκής Επιτροπής «Διδασκαλία και εκμάθηση», EL / 22 / 01590700, Βρυξέλλες, 1995.
[30] Αλεξίου Θανάσης «Εργασία, Εκπαίδευση και Κοινωνικές Τάξεις. Το ιστορικό-θεωρητικό πλαίσιο», σ.210, Εκδ. Παπαζήση, 2002.
[31] Γκίντενς Άντονι «Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών. Πώς επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας», εκδ. Μεταίχμιο, 2001.
[32] *Τίποτα δεν έχει αλλάξει και τίποτα δεν είναι όπως παλιά...* στίχος από το τραγούδι «Γέλα πουλί μου, γέλα» των Χάρη και Πάνου Κατσιμίχα από το δίσκο τους «Ζεστά Ποτά», MINOS-EMI 1985.

όχι όμως και η ουσία. Η απελευθέρωση απ' την οικονομική αναγκαιότητα, η ποιότητα ζωής, η κοινωνική δικαιοσύνη, κ.ά. παραμένουν αιτήματα για τα σημερινά λαϊκά στρώματα που βρίσκονται υπό διαμόρφωση λόγω των σημαντικών και ραγδαίων αλλαγών που επιχειρούνται. Οι κίνδυνοι που συσσωρεύονται προς τα κάτω φαίνεται ότι ενισχύουν την ταξικότητα της κοινωνίας αντί να την αναιρούν. Το ότι η **κοινωνική έρευνα** στρέφεται μετά τη δεκαετία του '80 στη σύγχρονη κοινωνικοπολιτισμική ανάλυση[33] δε σημαίνει ότι θα πρέπει ν' αγνοήσει την ταξική ανάλυση, ιδιαίτερα όταν υπάρχουν μετακινήσεις που καθορίζονται από τις κοινωνικές δομές. Μία αποσπασματική μελέτη των *δεικτών* της *αντικειμενικής* ή της *υποκειμενικής* σφαίρας είναι πιθανόν να μας οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα, σε αντίθεση με την έρευνα που εστιάζεται στη δυναμική σχέση αυτών μέσα από την αλληλεπίδραση και την αλληλεξάρτησή τους στον εκάστοτε χωροχρόνο. Πρωταρχικό μέλημα για μια σωστή επιστημονική ερμηνεία είναι να βλέπει κανείς όλα τα κριτήρια σαν ενιαίο διαλεκτικό σύνολο, χωρίς να στηρίζεται στην εξωτερική πλευρά, στα φαινόμενα των διαδικασιών και των σχέσεων που παρατηρεί, αλλά στη βαθύτερη ουσία τους. Με γνώμονα τις κοινωνικές σχέσεις στην παραγωγή και λαμβάνοντας υπόψη μας την ρευστότητα του εργασιακού πλαισίου μπορούμε να αναζητήσουμε τα σημερινά **λαϊκά στρώματα**, ερμηνεύοντας και αξιοποιώντας κατάλληλα τα «*εξωτερικά*» στοιχεία (μείωση δευτερογενούς τομέα, αύξηση των υπηρεσιών, κτλ) στην κατεύθυνση της ταξικής ανάλυσης. Οι δυσκολίες βέβαια που υπάρχουν, ως προς τον προσδιορισμό και την οριοθέτηση της σημερινής εργατικής τάξης, παραμένουν μεγάλες λόγω της δομικής ετερογένειας. Όμως αυτό δεν πρέπει να μας οδηγήσει σε μια μονομερή ανάλυση δίνοντας έμφαση στην *υποκειμενικότητα* ως αποκλειστικού παράγοντα της ταξικής συγκρότησης, αγνοώντας την επιρροή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και την αναγκαιότητα που προκύπτει απ' αυτόν. Άλλωστε δεν είναι δυνατόν η σημερινή εργατική τάξη να προσδιορίζεται μόνο *υποκειμενικά*[34] δηλαδή από προσωποποιημένες καταστάσεις που είναι αποτέλεσμα της σχέσης των ατόμων με τους θεσμοποιημένους φορείς κοινωνικοποίησης, όταν μάλιστα αρκετοί απ' αυτούς αμφισβητούνται με αποτέλεσμα ή να αλλάζουν μορφή ή να καταργούνται (βλ. κρίση θεσμών, κτλ). Η *προσωπική ιστορία* κάθε ανθρώπου, ακόμα κι αν διανθίζεται με έντονα συναισθηματικά στοιχεία[35], συνθλίβεται στις δομικές σχέσεις και στον υπερπροσδιορισμό των δομών. Αυτό που πρέπει να αποφευχθεί είναι η μονόπλευρη έμφαση είτε στους *δομικούς προσδιορισμούς* είτε στην *εκούσια δράση*[36]. Αντίθετα μέσα από μια ταξινόμηση που προϋποθέτει τη διαφοροποίηση θα πρέπει να επανερχόμαστε διαλεκτικά στο άτομο, ώστε να αναζητήσουμε τους κανόνες με βάση τους οποίους έγινε η ταξινόμηση ελέγχοντας τη λειτουργικότητα των εκάστοτε θεσμών. Δεν είναι επαρκής η πορεία από το μερικό στο γενικό, όταν αυτή χάνει τη δυναμική της αλληλεπίδρασής της στο πλαίσιο που αυτή αναπτύσσεται και βέβαια το ίδιο ισχύει κι όταν ακολουθήσουμε αντίστροφη πορεία. Αρκετοί θεσμοί (κοινωνικοί, πολιτικοί, κ.ά.) μένουν σε αχρησία επειδή δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες των πολιτών είτε γιατί οι συνθήκες δεν είναι κατάλληλες για την πετυχημένη λειτουργία τους είτε γιατί ο τρόπος της εφαρμογής τους υποδήλωνε την απουσία[37] των κοινωνικών υποκειμένων.

---

[33] Ράντης Κωνσταντίνος «Οι νέες τάσεις στην κοινωνική έρευνα: από την κοινωνική, ταξική στη σύγχρονη κοινωνικοπολιτισμική ανάλυση», περ. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τχ.111-112, 2003.

[34] Gans Herbert. "The Urban Villagers; group and class in the life of Italian-Americans». Free Press of Glencoe, New York 1962.

[35] Ο Μαγιακόφσκι έγραψε ότι «*το καράβι του έρωτα συντρίφτηκε στα βράχια της καθημερινότητας...*».

[36] Μοσχονάς Ανδρέας «Τάξεις και στρώματα...», ό.π. σ.28-33.

[37] «*Φοβάμαι όλα αυτά που θα γίνουν για μένα, χωρίς εμένα...*» από τραγούδι των Γ.Ζουγανέλη - Α.Πανταζή με ερμηνευτή τον Β.Παπακωνσταντίνου στο δίσκο «Φοβάμαι» MINOS-EMI 3/1982.

Η σημερινή κατάσταση ρευστότητας (νέες μορφές απασχόλησης, ανεργία και υποαπασχόληση, αδήλωτη εργασία, πολυδραστηριότητα και αμφισβήτηση του ελεύθερου χρόνου, κ.ά.) δίνει την ευκαιρία στην κοινωνιολογία να μελετήσει τις διάφορες μορφές κοινωνικής κινητικότητας σε συνάρτηση με τις κοινωνικές κατηγορίες που υπάρχουν στο εσωτερικό των κοινωνικών τάξεων. Μέσω της εμπειρικής έρευνας θα διαπιστωθεί αν και κατά πόσο οι μετακινούμενες κατηγορίες ή ομάδες απέκτησαν συνείδηση του ρόλου που παίζει ή μπορεί να παίξει η κοινωνική τάξη στην οποία είναι ενταγμένες στις καθολικές συγκυρίες και δομές. Η αλήθεια είναι ότι όσο μικραίνουν οι αποστάσεις μεταξύ των κοινωνικών τάξεων τόσο μεγαλύτερη έμφαση δίνεται στη διαφοροποίηση των στρωμάτων στο εσωτερικό τους, κάτι που οδηγεί αρκετούς ερευνητές στο να συγχέουν τα οικονομικά στρώματα με τις κοινωνικές τάξεις. Από την άλλη *όσο οξύτερη γίνεται η πάλη των τάξεων τόσο λιγότερο εμφανής γίνεται η πολλαπλότητα των ομάδων στο εσωτερικό κάθε τάξης...*[38]. Η διεύρυνση της μεσαίας τάξης με τη δημιουργία και προσθήκη σ' αυτήν των «νέων μικροαστικών στρωμάτων» έγινε σε συνάρτηση με τις αλλαγές στην οικονομία – μεταβιομηχανική κοινωνία και επηρέασε σημαντικά τη λειτουργία της κοινωνικής δομής. Η μεγάλη έκταση της μεσαίας τάξης δεν οδήγησε και σε μεγάλη ένταση μεταξύ των ομάδων λόγω της ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας -κυρίως μέσω της απασχόλησής τους στον τομέα των υπηρεσιών. Η κοινωνιολογία χωρίς να μπορεί να προφητέψει, μέσω των εμπειρικών ερευνών που θα λαμβάνουν υπόψη τους αντικειμενικούς και υποκειμενικούς παράγοντες στον εκάστοτε χώρο και χρόνο, μπορεί να παρακολουθήσει από κοντά τις διακυμάνσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά και τις πιθανές εκδηλωμένες διαρθρωτικές τάσεις των κοινωνικών στρωμάτων ή των κοινωνικών τάξεων.

Οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στην πολιτική, την οικονομία και τον πολιτισμό συντελούνται με την ταχύρυθμη εφαρμογή μέτρων με θεσμική διάσταση και συνυπάρχουν με τη συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους, κάτι που θίγει όλο και περισσότερα στρώματα πληθυσμών. *Η διεθνοποίηση του κεφαλαίου επέβαλε την ένταση της παραγωγής, τη διεύρυνση της κατανάλωσης, την απελευθέρωση των αγορών, τη μεταβλητότητα της εργασίας, την προσαρμοστικότητα των εργαζομένων.*[39] Οι εργαζόμενοι δείχνουν αιφνιδιασμένοι και νιώθουν ότι δεν μπορούν να επηρεάσουν τις εξελίξεις με την ατομική ή τη συλλογική τους δράση. Η **αναδιάρθρωση στη δομή της απασχόλησης** συντελείται με τη συρρίκνωση του πρωτογενούς τομέα, τη θεαματική μείωση του δευτερογενούς (αποβιομηχάνιση) και τη διόγκωση του τριτογενούς. Οι **νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας** είναι το αποτέλεσμα μιας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Εντοπίζονται αλλαγές και μετεξελίξεις στο είδος και τη μορφή των επαγγελμάτων και των ειδικοτήτων. Η σύγχρονη τεχνολογία, η πληροφορική, οι επικοινωνίες, η τηλεματική θα αναδιαρθρώσουν την έκταση, τη διάρκεια, τους τρόπους και τους χρόνους εργασίας. Κάποια επαγγέλματα θα εξαφανισθούν, ενώ ορισμένοι τομείς που συνδέονται με τη γνώση και την ευρηματικότητα θα παρουσιάζουν ζήτηση. Ορισμένες ειδικότητες θα συρρικνωθούν ή θα μετεξελιχθούν ως προς το περιεχόμενο εργασίας. Το φαινόμενο της *μετακυλούμενης ζήτησης* προβλέπεται να ενταθεί και να επεκταθεί. Η αλλαγή επαγγέλματος ή στην καλύτερη περίπτωση ειδικότητας, που θα είναι συναφής μ' αυτήν που ασκούσαν, θα παρουσιάζεται όλο και πιο συχνά.. Η αγωνία επεκτείνεται σε όλους τους εργαζομένους, αφού δεν υπάρχουν πλέον σίγουρα και σταθερά επαγγέλματα, ασφαλείς και ακλόνητες επαγγελματικές θέσεις.

---

[38] Γκύρβιτς Ζωρζ «Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις...», σ.299-306, εκδ. Gutenberg, 1994.

[39] Φακιολάς Νίκος «Θέλουν κέρδη ζημιώνουν τις ζωές μας», Το μέλλον της Εργασίας, εφημ. «Ελευθεροτυπία» 18/11/2001.

Η κατάσταση αυτή δημιουργεί έντονες **διακρίσεις μεταξύ των εργαζομένων** (αυστηρά εξειδικευμένο προσωπικό, περιφερειακό εργατικό δυναμικό, συμβασιούχοι, ειδικευμένοι, ανειδίκευτοι εργάτες, κ.ά.). Η ανεργία αυξάνεται (χωρίς να καταγράφεται πάντοτε στις επίσημες στατιστικές) μάλιστα ορισμένοι υποστηρίζουν ότι οδηγούμαστε από την ανακατανομή της εργασίας στην *ανακατανομή της ανεργίας*. Όμως κι αυτοί ακόμα που *επικρατούν* στον εργασιακό τους *χώρο* δεν έχουν χρόνο, ενώ οι *παγκοσμιοποιημένοι φτωχοί* που είναι εγκλωβισμένοι στο χώρο σκοτώνουν το *χρόνο* τους[40]. Η απασχόληση συρρικνώνεται και η ανεργία διογκώνεται, όλα αποδίδονται στην παγκόσμια αγορά, που μυθοποιείται, αφού δίνεται η εντύπωση ότι λειτουργεί πάνω και έξω από την ανθρώπινη βούληση. Καθημερινά οι εφεδρικές δεξαμενές εργασίας ενισχύονται με ανέργους, κάτι που ενισχύει την **ανασφάλεια** που νιώθουν οι *μερικώς απασχολούμενοι*, οι αυτό-απασχολούμενοι, τα άτομα με αναπηρίες, οι μετανάστες ή άτομα ορισμένων κοινωνικών ομάδων ή κατηγοριών (νέοι επιστήμονες, γυναίκες, κ.ά.). Έτσι ενισχύεται το κεφάλαιο, αφού κρατιούνται σε χαμηλά επίπεδα οι μισθοί, ενώ απειλούνται έντονα τα δικαιώματα των εργαζομένων. Η αποτυχία ενός οικονομικού συστήματος στο να απασχολήσει όλους τους εργαζόμενους βιώνεται ως *προσωπική αποτυχία* στα πλαίσια ενός ανταγωνισμού, που γιγαντώνεται όσο αποδυναμώνεται το κοινωνικό κράτος. *Η αλλαγή προσανατολισμού από την εισοδηματική πολιτική σε μια πολιτική κερδοφορίας μέσω της συμμετοχής στο κεφάλαιο ωφελεί μόνο εκείνους που είναι ενσωματωμένοι στο σύστημα εργασίας –όχι όμως τους ανέργους*[41]και πολύ περισσότερο τους *υποαπασχολούμενους* που βιώνουν έντονα τις *οριακές καταστάσεις*. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι κοινωνικοί αποκλεισμοί δεν είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης μοίρας αλλά του ίδιου του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος.

Τα παραπάνω αποκτούν ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον στα αστικά κέντρα της χώρας μας, όπου οι αλλαγές στην οικονομική διάρθρωση είναι περισσότερο εμφανείς και έντονες. Έτσι στον Πειραιά από τη μεταπολίτευση και μέχρι τη δεκαετία του '80 είχαμε διεύρυνση της μικροεμπορευματικής παραγωγής με μεγάλα ποσοστά αυτο-απασχολούμενων, σημαντική αύξηση των επιστημονικών και ελεύθερων επαγγελμάτων, δημιουργία αρκετών ανώτερων διοικητικών στελεχών και πολυάριθμων θέσεων υπαλλήλων γραφείου. Ήταν η εποχή της διαμόρφωσης μιας *νέας μεσαίας τάξης* με αρκετά στρώματα[42] που με χώρο δράσης τα μεγάλα αστικά κέντρα πρόσβλεπαν στην κοινωνική ανέλιξη. Μάλιστα ορισμένοι μελετητές αναφέρθηκαν στην αυτονόμηση τάξεων ή στρωμάτων με παράλληλη κρίση της μεγαλοαστικής τάξης[43]. Η σημαντικότερη συνέπεια αυτών ήταν η επικράτηση του «*μεσαίου χώρου*» σε μια περίοδο αφύπνισης των εκπροσώπων της μικρο και μεσο-εμπορευματικής παραγωγής, που επηρέασε σημαντικά την στρατηγική προσέγγισης ψηφοφόρων αλλά και τον πολιτικό λόγο των κομμάτων (βλ. ΠΑ.ΣΟ.Κ. και πολιτικός λόγος για τους «*μη προνομιούχους*»). Από τη δεκαετία του '90 και μετά, οι επερχόμενες διαρθρωτικές αλλαγές στην οικονομία πλήττουν ιδιαίτερα τους

---

[40] Σε πρόσφατη έρευνα στους εργαζόμενους του Δήμου Κερατσινίου, εντοπίσθηκαν σημαντικές διαφοροποιήσεις στις κοινωνικές στάσεις και αξίες των εργαζομένων κατά εργασιακό τομέα και βαθμό εξειδίκευσης. Η εκτίμησή τους για το εργασιακό τους περιβάλλον και τις εργασιακές τους σχέσεις, επηρεάζεται άμεσα από το εργασιακό τους καθεστώς, δηλαδή απ' το αν είναι μόνιμοι, συμβασιούχοι, κλπ. Γ.Μακρίδης, Έρευνα: «*Εργαζόμενοι στο Δήμο Κερατσινίου, Εργασιακές Σχέσεις και Εργασιακό Περιβάλλον-Κοινωνικοοικονομικό προφίλ εργαζομένων-Εκτίμηση για το Σωματείο τους*», 2004.

[41] Μπεκ Ούλριχ «Τι είναι Παγκοσμιοποίηση», εκδ. «Καστανιώτη», 1999.

[42]Κασιμάτη Κούλα «*Δομές και Ροές : το φαινόμενο της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας*», Αθήνα: Gutenberg, 2001.

[43] Μοσχονάς Ανδρέας «Παραδοσιακά μικροαστικά στρώματα: η περίπτωση της Ελλάδας», Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1986.

αυτοαπασχολούμενους της μικρο-εμπορευματικής παραγωγής στον Πειραιά (βλ. εμφάνιση πολυκαταστημάτων, μεγάλων εμπορικών κέντρων, κλπ), τους εκπροσώπους της *παραδοσιακής μικροαστικής τάξης* -βιοτέχνες, ειδικευμένους επαγγελματίες (βλ. έλλειψη επενδύσεων - κρίση στη βιομηχανία) αλλά και τους εκπροσώπους της *νέας μικροαστικής τάξης* (μεσαία διοικητικά στελέχη υπηρεσιών, υπάλληλοι γραφείου, κ.ά.). Ιδιαίτερα για τους τελευταίους η κατάσταση χειροτερεύει κατά την τελευταία δεκαετία (2000) με την εφαρμογή των νέων εργασιακών καθεστώτων που τους οδηγεί σε επαγγελματικό αδιέξοδο. Οι περισσότεροι απ' αυτούς όχι μόνο δεν καταλαμβάνουν τις προσδοκώμενες θέσεις στην επαγγελματική διάρθρωση (αναλογικά με τα προσόντα τους βλ. πιστοποιητικά σπουδών, κατάρτισης, κ.ά.) αλλά η οποιαδήποτε εργασιακή τους δραστηριότητα απαξιώνεται. Μαζί με αυτήν αμφισβητούνται έντονα και οι κυρίαρχες αντιλήψεις που συνόδευαν την επιλογή αλλά και την άσκηση ενός επαγγέλματος. Έτσι ο μύθος του *αυτοδημιούργητου*,[44] που για δεκαετίες συντηρούσε μεγάλα ποσοστά αυτο-απασχολούμενων, φαίνεται να υποχωρεί στην πίεση του ανταγωνιστικού πλαισίου. Επίσης η *εκπαιδευτική στρατηγική* (εκπαίδευση με πιστοποιητικά = διαβατήριο για πετυχημένη καριέρα)[45] που φανέρωνε τη μικροαστική αντίληψη για κοινωνική ανέλιξη μέσω του πανεπιστημίου εγκαταλείπεται[46] μπροστά στα επαγγελματικά αδιέξοδα χιλιάδων αποφοίτων ΑΕΙ και ΤΕΙ.

---

[44] Για παράδειγμα η αντίληψη «*άνοιξε τη δική σου επιχείρηση για να μην έχεις κανένα στο κεφάλι σου*» επικράτησε στην Ελλάδα για πολλές δεκαετίες.

[45] Ήταν χαρακτηριστική η αντίληψη «*σπούδασε για να πιάσεις μια καλή δουλειά*», αφού η *καλή εκπαίδευση και η διάθεση συνεχούς ανανέωσής της συνδεόταν με την ικανοποιητική επαγγελματική αποκατάσταση.*

[46] Πρόσφατα εκδηλώνεται στη χώρα μας η δυσφορία αρκετών νέων για τη συνέχιση των σπουδών τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (κυρίως στην επαρχία) χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα την ανεργία ή τις χαμηλές αποδοχές των μορφωμένων.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Προσδιορισμός των Λαϊκών Στρωμάτων στον Πειραιά

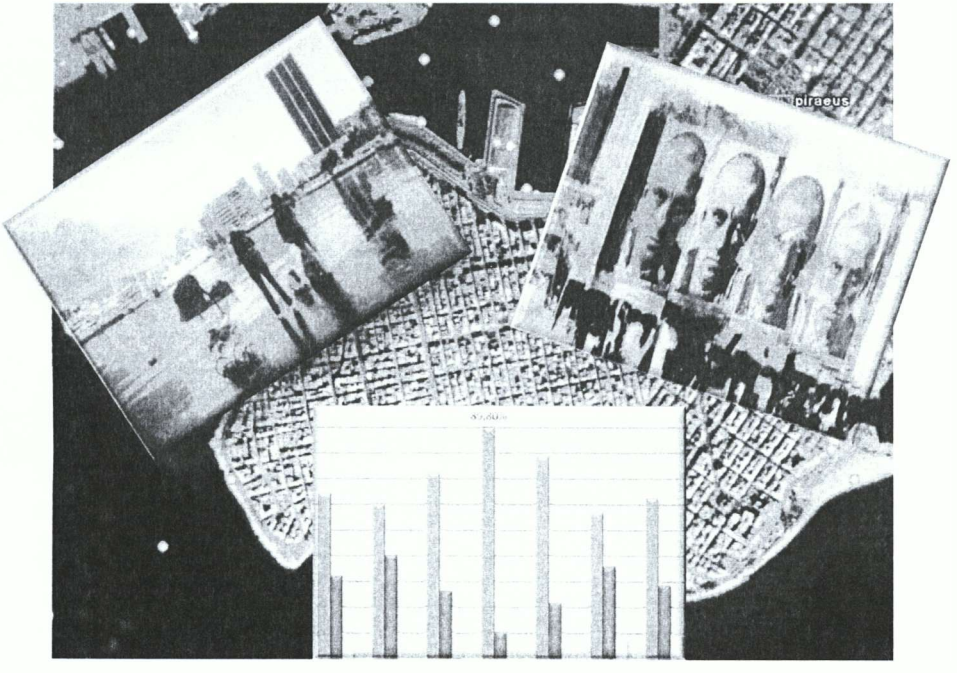

Η επιλογή του Πειραιά ως περιοχή μελέτης των λαϊκών τάξεων

Γιατί επιλέχθηκε ο Πειραιάς ως χώρος αναζήτησης, εντοπισμού και μελέτης των λαϊκών στρωμάτων;

Ο Πειραιάς αποτελεί μια περιοχή που συγκεντρώνει αρκετά από τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης Ελλάδας (ανάπτυξη μεταφορών και επικοινωνιών, «αποβιομηχάνιση», διεύρυνση τριτογενή τομέα, εγκατάσταση και απασχόληση αλλοδαπών, κ.ά.). Άλλωστε έχει διαπιστωθεί ότι *οι θεαματικότερες και οι πιο σύνθετες – ως προς τα αίτια και τις συνέπειές τους – τάσεις κινητικότητας παρατηρούνται στα μεγάλα αστικά και βιομηχανικά κέντρα*[47]. Στην περιοχή του Πειραιά και της ευρύτερης περιφέρειάς του έχουν σημειωθεί αρκετοί κοινωνικοί μετασχηματισμοί, που ενίοτε επηρέασαν ή διαμόρφωσαν την εξέλιξη της τοπικής οικονομικής οργάνωσης. Έτσι η ταξική ανάλυση, που μπορεί να γεφυρώνει το χάσμα μεταξύ Ιστορίας και Κοινωνιολογίας, αποκτά τεράστιο επιστημονικό ενδιαφέρον, με την προϋπόθεση ότι αυτή δε γίνεται αποσπασματικά και μεμονωμένα αλλά ως καταγραφή των κοινωνικών σχέσεων στη δυναμική τους αλληλεπίδραση με τις εκάστοτε κοινωνικές δομές.

Με πλούσια ιστορία σε διαδικασίες κοινωνικών μετασχηματισμών, με την εμφάνιση και την εξέλιξη σημαντικών φαινομένων για τη χώρα μας (εκβιομηχάνιση, διαμόρφωση λαϊκών στρωμάτων, δημιουργία εργατικής τάξης, γένεση συνδικαλιστικού κινήματος, διαμόρφωση πολιτικής κουλτούρας με βάση την κοινωνική διαστρωμάτωση, εσωτερική μετανάστευση, μετακινήσεις πληθυσμού, κτλ.) ο Πειραιάς προσφερόταν πάντοτε ως χώρος μελέτης λόγω των έντονων αντιθέσεων και των κατά καιρούς συγκρούσεων που διαδραματίζονταν μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων ή στρωμάτων. Οι *ντόπιοι* αντιμέτωποι με τους *πρόσφυγες*, οι *πλούσιοι* με τους *φτωχούς*, οι *Βενιζελικοί* με τους *μοναρχικούς*, οι *δεξιοί* με τους *αριστερούς*, οι *άντρες* με τις *γυναίκες*, οι κάτοικοι του *κέντρου* με αυτούς της *συνοικίας*, οι εκπρόσωποι της *τυπικής οικονομίας* με αυτούς της *άτυπης*, οι *μόνιμοι* με τους *συμβασιούχους*, κ.ο.κ. αποτέλεσαν παραδείγματα κοινωνικής πόλωσης που δυστυχώς αξιοποιήθηκαν περισσότερο ιστοριογραφικά και όχι κοινωνιολογικά.

Ο Πειραιάς αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα πόλης που δικαιώνει στην πράξη το ότι *η ιστορία κάθε πόλης είναι μια μικρογραφία της ιστορίας της ανθρωπότητας*, αφού στη μορφή του εντοπίζεις τις αξίες, την παράδοση και τον πολιτισμό αλλά και τα ανθρώπινα κίνητρα που τον δημιούργησαν.[48] Η πόλη του Πειραιά χαρακτηρίζεται από έντονη οικονομική ζωή που είναι αποτέλεσμα των δραστηριοτήτων του μεγάλου λιμανιού, του παραδοσιακού βιομηχανικού κέντρου και του εφοπλιστικού και ναυτιλιακού κέντρου. Η παράλληλη ανάπτυξη του κλάδου των υπηρεσιών – διοίκηση, εμπόριο, τράπεζες, συγκοινωνίες, τηλεπικοινωνίες, μεταφορές, κ.ά. , προσέδωσε στην κοινωνικο-οικονομική του ζωή μια πολυμορφία και μια δυναμική αξιοσημείωτη για τα ελληνικά δεδομένα.

Η εκδήλωση έντονων φαινομένων κοινωνικής διαφοροποίησης, που προέκυψαν τα τελευταία χρόνια, κάνουν αισθητή την παρουσία τους στον Πειραιά. Η *αποβιομηχάνιση* (κλείσιμο δεκάδων εργοστασίων κλωστοϋφαντουργίας, κλείσιμο των Λιπασμάτων, της ΧΡΩΠΕΙ, πτώχευση εκατοντάδων βιοτεχνιών, κλπ), η κρίση και οι απολύσεις στην ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη, η κρίση των μικρών εμπορικών επιχειρήσεων, η «*μαύρη εργασία*», η αύξηση της ανεργίας, κ.ά.

---

[47] Πετρονώτη Μαρίνα «Αντιλήψεις και στρατηγικές επαγγελματικής κινητικότητας: ένα παράδειγμα μικρών επιχειρηματιών από τον Πειραιά», Διδακτορική Διατριβή στο ΠΑΝΤΕΙΟ Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 1993.

[48] Χατζημανωλάκης Γιάννης «Πειραιάς, Ιστορία και Πολιτισμός», έκδ. Δήμου Πειραιά, 2001.

αποτελούν μερικά από τα γεγονότα που επηρέασαν και επηρεάζουν την απασχόληση, τις εργασιακές σχέσεις, αλλά και την κοινωνική και πολιτική στάση των Πειραιωτών. Πριν από την καθιέρωση του exit poll η επιλογή της εκλογικής περιφέρειας Α΄ Πειραιά, ως *δείγματος*, έδινε στις εταιρείες δημοσκοπήσεων το κατά προσέγγιση εκλογικό αποτέλεσμα της χώρας κι αυτό λόγω της αντιπροσωπευτικότητας που τη χαρακτηρίζει.

Οι κοινωνικές ανισότητες που εντοπίζονται κατά περιοχή εξυπηρετούν το σκοπό της έρευνας, αφού ως προς τον τόπο διαμονής οι κάτοικοι του κέντρου διαφοροποιούνται σημαντικά από τους κατοίκους στην περιφέρεια (συνοικίες και γειτονιές του Πειραιά) όχι μόνο με βάση τα οικονομικά τους χαρακτηριστικά αλλά και τις κοινωνικές τους αντιλήψεις. Μάλιστα σε πρόσφατη έρευνα σχετικά με τη στάση τους απέναντι στους μετανάστες εντοπίσθηκαν σημαντικές στατιστικά διαφοροποιήσεις, αφού οι Πειραιώτες που κατοικούν στο κέντρο συγκέντρωσαν μεγάλα ποσοστά ξενοφοβίας και ρατσιστικών διαθέσεων σε σχέση με τους κατοίκους της περιφέρειας[49].

Έτσι λοιπόν η ιστορική αναφορά στις διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού, όπως αυτές αποτυπώθηκαν στην περιοχή του Πειραιά και την ευρύτερη περιφέρεια, αποκτά τεράστιο ενδιαφέρον. Μια σύντομη περιήγηση που δεν επιθυμεί να σταθεί στην απλή καταγραφή στοιχείων ή γεγονότων, ούτε στις μορφές κοινωνικής κινητικότητας και την απλή ταξινόμηση των κοινωνικών στρωμάτων, αλλά ν΄ αποτελέσει μια δοκιμή στην ταξική ανάλυση με γνώμονα τη δυναμική των ανθρωπίνων σχέσεων και την επιρροή αυτής από την εκάστοτε οικονομική δομή.

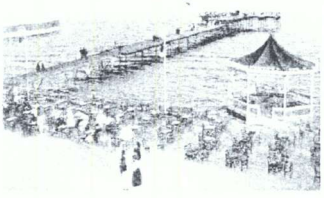

[49] Μακρίδης Γ., κ.ά. «Η Στάση των Ελλήνων πολιτών απέναντι στους Αλλοδαπούς», έρευνα σε τυχαίο δείγμα 700 ατόμων στον Πειραιά και την ευρύτερη περιφέρεια, Πρόγραμμα Ολυμπιακής Παιδείας 13° Εν.Λ.Πειραιά, 2003. Από την έρευνα προκύπτει ότι οι πολίτες που ζουν στο κέντρο του Πειραιά αν και δεν συγκατοικούν με τους αλλοδαπούς, επομένως δεν έχουν συχνές συναναστροφές, συγκεντρώνουν αρκετά στερεότυπα και προκαταλήψεις. Έτσι οι δημότες Πειραιά πιστεύουν σε μεγαλύτερο ποσοστό από τους άλλους ότι η παρουσία των αλλοδαπών δημιουργεί προβλήματα, με πρώτο την αύξηση της εγκληματικότητας, των κρουσμάτων βίας αλλά και των προβλημάτων υγείας στον πληθυσμό. Είναι αυτοί που ενοχλούνται περισσότερο από τους άλλους από τη συμπεριφορά (66%), τη νοοτροπία (54,1%), τη γλώσσα (27,3%), την εθνικότητα (22,5%), το χρώμα (12,9%), τη θρησκεία (15,8%), αλλά ακόμα και τη μυρωδιά (36,8%) των αλλοδαπών, που βρίσκονται στην Ελλάδα. Αποδεικνύεται λοιπόν ότι η επαφή και επικοινωνία είναι περισσότερο σημαντική για τους ανθρώπους από οποιοδήποτε πόρισμα ή οδηγία των ψυχοκοινωνικών μηχανισμών (προπαγάνδα, κ.ά.)...

Η Ιστορία των Κοινωνικών Μετασχηματισμών στον Πειραιά

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1870 ο Πειραιάς παρομοιάζεται με το Μάντσεστερ κι αυτό λόγω της βιομηχανικής του ανάπτυξης[50], μια ανάπτυξη που θα επηρεάσει σημαντικά την οικονομία της χώρας αλλά και τη σκέψη του 19ου αιώνα, αφού αποτέλεσε ζωντανό παράδειγμα εκβιομηχάνισης. Από το 1837 είχε συσταθεί η «Επιτροπή προς εμψύχωσιν της Εθνικής Βιομηχανίας» όμως αρκετά χρόνια αργότερα ο Πειραιάς ως πόλη ατμοκίνητης βιομηχανίας[51] άνοιγε το δρόμο σε μια νέα εποχή. Είναι η εποχή που γίνονται επενδύσεις στο δευτερογενή τομέα χωρίς όμως η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ν' ακολουθεί το επίπεδο των δυτικών χωρών, άλλωστε η πιο διαδεδομένη βιομηχανία στο ξεκίνημα της εκβιομηχάνισης του Πειραιά ήταν οι ατμόμυλοι (Καπράνου 1860, Δημόκα 1863, Παναγιωτόπουλου και Σεφερλή 1864, Αφών Μουτζόπουλων 1866, Αγγελόπουλου 1869, Ζέρβα 1870, κ.ά.). Έτσι στην μικρή αλλά ισχυρή αστική τάξη εμπόρων – η μεταπρατική λειτουργία του Πειραιά τον χαρακτηρίζει σε όλη του την ιστορία – έρχεται να προστεθεί μια ομάδα επιχειρηματιών-βιομηχάνων και από την άλλη πλευρά στο κατώτερο κοινωνικό στρώμα (αχθοφόροι, ναύτες, υπηρέτες-τριες, κ.ά.) προστίθενται οι πρώτοι βιομηχανικοί εργάτες κάτι που θα οδηγήσει στο σχηματισμό μιας νέας αλλά δυναμικής εργατικής τάξης καθώς και στην ταξική διαίρεση της πειραϊκής κοινωνίας.

Η εκβιομηχάνιση ήταν αυτή που προσέδωσε στον Πειραιά μια ιδιαίτερη ταυτότητα, άλλωστε ήταν αυτή που δημιούργησε τα πρώτα στρώματα *αυτόχθονων* κατοίκων από νησιώτες που εγκαταστάθηκαν με τις οικογένειές τους.[52] Μέχρι το 1860 οι μετανάστες πηγαινοέρχονταν ανάμεσα στον Πειραιά και τους τόπους προέλευσής τους και η εργένικη μετανάστευση βρισκόταν στο απόγειό της[53]. Μέχρι τότε και με βάση τις διαμορφούμενες επαγγελματικές κατηγορίες είχαμε τρία ευδιάκριτα κοινωνικά στρώματα χωρίς όμως να καταγράφεται όξυνση των αντιθέσεων και κοινωνικές συγκρούσεις, αφού επισημαίνονται αρκετές μετακινήσεις από στρώμα σε στρώμα λόγω της μεγάλης ρευστότητας που επικρατούσε στις οικονομικές δραστηριότητες. Όσον αφορά τα λαϊκά στρώματα, οι προβιομηχανικοί εργάτες δεν έχουν σταθερή οικονομική υπόσταση, οι ναύτες είναι συντεχνιακά προσκολλημένοι στους καπετάνιους τους, οι υπηρέτες αφομοιώνονται στα εμπορικά νοικοκυριά[54], κ.ο.κ. Οι μετακινήσεις τους οφείλονται στις γενικότερες κοινωνικο-οικονομικές συγκυρίες π.χ. οι αχθοφόροι πληθαίνουν σημαντικά λόγω της ανάπτυξης του εξωτερικού εμπορίου (από 24 που είχαν καταγραφεί το 1853 γίνονται 174 το 1870), το ίδιο και οι υπηρέτες λόγω της αύξησης των εμπορικών υπηρεσιών (από 290 που είχαν καταγραφεί το 1853 γίνονται 502 το 1870), ενώ οι ναύτες μειώνονται αισθητά λόγω της κρίσης της ελληνικής ναυτιλίας βλ. Κριμαϊκός πόλεμος και εγκατάσταση αγγλογαλλικών στρατευμάτων-1854 (από 204 που είχαν καταγραφεί το 1853 σε 84 το 1870). Οι μέχρι τότε κοινωνικές διαφοροποιήσεις ήταν αποτέλεσμα

---

[50] Τσοκόπουλος Βάσιας «Πειραιάς, 1835-1870. Εισαγωγή στην Ιστορία του Ελληνικού Μάντσεστερ», σ.19, εκδ.Καστανιώτη, 1984.

[51] Μανσόλας Αλ. «Πολιτειογραφικαί πληροφορίαι περί των εν Ελλάδι ατμοκίνητων βιομηχανικών καταστημάτων», Αθήναι 1876.

[52] Λεοντίδου Λίλα «Πόλεις της Σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά», εκδ.Θεμέλιο, 1989.

[53] Μπαφούνης Γιάννης «Ο Πειραιάς το 19ο αι.» Σειρά εισηγήσεων «Χώρος και Ιστορία», Ιστορικό Αρχείο Ε.Τ.Ε., 1989.

[54] Τσοκόπουλος Βάσιας «Πειραιάς, 1835-1870...», ό.π..

εξωγενών παραγόντων και κάπως έτσι εκλαμβάνονταν από τα χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα.

Οι μεγάλες διαφορές που επισημαίνονται μεταξύ των μελών της αστική τάξης και των λαϊκών στρωμάτων κατά τη δεκαετία του 1860 θα αυξηθούν σημαντικά μεγαλώνοντας αρκετά τις αποστάσεις. Ο εμποροβιομηχανικός κόσμος αν και αντιπροσωπεύει μόνο το 5 με 8% έχει μεγάλες οικονομικές δυνατότητες. Σ' αυτό συνετέλεσαν τα μεγάλα εμπορικά κέρδη που διογκώθηκαν λόγω της μεγάλης εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης, που αρχίζει να διαμορφώνεται και χωροταξικά. Ο εργατικός συνοικισμός είναι απομονωμένος από την υπόλοιπη πόλη, ενώ ο σιδηρόδρομος από το 1869 θα αποτελέσει ένα τείχος-όριο ανάμεσα σε δύο κόσμους.

Ποιοι είναι αυτοί που συνθέτουν αυτήν την νέα τάξη; Ποιες είναι οι πηγές του εργατικού δυναμικού; Όπως συνέβη και στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης κατά τη μετάβασή τους στο βιομηχανικό στάδιο, έτσι και στον Πειραιά είχαμε τη στρατολόγηση αρκετών περιθωριακών στοιχείων που δεν εθεωρούντο όμως ως *οι φτωχοί του τόπου* αλλά σύμφωνα με δημοσιεύματα της εποχής ήσαν «ταραξίαι», «άσωτοι», «τεμπέληδες», κ.ο.κ.[55]. Επίσης αρκετοί μετανάστες (κυρίως Κρήτες πρόσφυγες της δεύτερης κρητικής επανάστασης, κ.ά.) που παρέμειναν στην περιοχή του Πειραιά εντάχθηκαν στη βιομηχανία. Στα εργοστάσια στρατολογήθηκαν αρκετά γυναικόπαιδα, που νομιμοποιήθηκαν με το ιδεολογικό πρόσχημα τη φιλανθρωπίας, στηρίζοντας την ανάπτυξη της τότε βιομηχανικής παραγωγής[56]. Το ένα τρίτο του εργατικού δυναμικού στη βιομηχανία ήταν γυναίκες και κορίτσια (το 1870 ήσαν 200 στους 600 περίπου). Έτσι λόγω της μεγάλης κοινωνικής ανισότητας μεταξύ των δύο κοινωνικών στρωμάτων σχηματίζεται σιγά σιγά η ταξική κοινωνία του Πειραιά. Ένα κυρίαρχο ανώτερο εμπορικό στρώμα που οι διαφοροποιήσεις του (οικονομικές, πολιτικές, κλπ.) εξαφανίζονται στην επιδίωξη του όσο το δυνατόν μεγαλύτερου κέρδους και ένα κατώτερο λαϊκό στρώμα που οι άθλιες συνθήκες εργασίας, διαμονής και γενικότερα διαβίωσης θα το οδηγήσουν στη νεοσύστατη ιστορικά εργατική τάξη. Οι παραγωγικά εργαζόμενοι με μισθό ή ημερομίσθιο μαζί με τους «μεροκαματιάρηδες» της άτυπης οικονομίας και τους εργάτες σε μικροϋπηρεσίες (λούστροι, πραματευτές, υπηρέτες, κ.ά.) αποτελούν μέλη του προλεταριάτου και του υποπρολεταριάτου περιστασιακού ή μη.

Η εκβιομηχάνιση που άρχισε στον Πειραιά (1868-75) φαίνεται ότι επιταχύνει τις ιστορικές διαδικασίες, αφού δεν είναι πρόσκαιρη όπως στην υπόλοιπη Ελλάδα. Στο κέντρο του Πειραιά, που έχει περισσότερο οικονομικό παρά διοικητικό ή πολιτιστικό χαρακτήρα, εργάζονται πολλοί στις πρωτοεμφανιζόμενες βιομηχανίες και στο λιμάνι. Τα λαϊκά στρώματα, οι εργάτες στο λιμάνι και στο εργοστάσιο αποτελούν σήμα κατατεθέν της πόλης στην αυγή του 20ου αιώνα. Σε αντίθεση με την Αθήνα που είχαμε ταχύτατη ανάπτυξη του τριτογενή τομέα και στελέχωση του δημοσίου τομέα από αστικά ή μικροαστικά στρώματα. Ο Πειραιάς διεκδικούσε την ταυτότητά του μέσα από την παραγωγική εργασία και όχι μέσα από την πρόσβαση στον κρατικό μηχανισμό όπως συνέβαινε με την Αθήνα[57].

Η αναπτυξιακή πορεία της βιομηχανίας του Πειραιά συνεχίζεται παρά τις προηγηθείσες οικονομικές κρίσεις (1883-89 και το «κραχ» του Τρικούπη) που οδήγησαν στην παρακμή το Λαύριο και την Ερμούπολη. Στον Πειραιά λειτουργούν 1730 επιχειρήσεις (εργοστάσια, ναυτιλιακές και ασφαλιστικές εταιρείες, βιοτεχνικά εργαστήρια, εμπορικά καταστήματα κ.ά). Ήδη υπήρχαν τέσσερα υποκαταστήματα τραπεζών («Εθνικής», «Αθηνών», «Βιομηχανικής Πίστεως», «Ιονικής»)

---

[55] Εφημερίδα «Φωνή του Πειραιώς» δημοσιεύματα 29/4, 24/6, 28/7/1869.

[56] Τσοκόπουλος Βάσιας «Πειραιάς, 1835-1870...,ό.π., σ.242.

[57] Γιαννιτσιώτης Γιάννης «Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά. Η συγκρότηση της αστικής τάξης», σ.105, εκδ. Νεφέλη Ιστορία, 2006.

και προξενεία 15 κρατών. Η υφαντουργία (ξεχωρίζουν τα εργοστάσια των Αφών Ρετσίνα) και η σιδηροβιομηχανία (με κυριότερες εγκαταστάσεις των Βασιλειάδη, Μακ Δούαλ & Βάρβουρ) συντηρούν τα 2/3 του πειραιώτικου πληθυσμού, μεγάλα μηχανουργεία (Κούππα,κ.ά.) βρίσκουν αντικείμενο στη Ναυπηγική ενώ δημιουργούνται ναυπηγοεπισκευαστικοί σταθμοί. Έντεκα οινοπνευματοποιεία και ποτοποιεία (Μπαρμπαρέσο, Πουρή, Μεταξά, κ.ά.) εισδύουν στις βαλκανικές και τις μεσανατολικές αγορές. Σαράντα ατμοκίνητα εργοστάσια (Δηλαβέρη, ΧΡΩΠΕΙ, κ.ά.) και πάνω από πενήντα χειροκίνητα (μανιφακτούρες) δίνουν την εικόνα μιας βιομηχανικής πόλης με ολοκληρωμένη παραγωγική δομή.

Στις αρχές του 20ου αιώνα ο Πειραιάς αντιπροσωπεύει πάνω από το 40% της ελληνικής βιομηχανίας![58] Οι εσωτερικοί μετανάστες μεταμορφώνουν τον Πειραιά μέσα σε λίγες δεκαετίες σε μια σύγχρονη πόλη, που ως *ελληνική Αμερική* δημιουργείται από ανθρώπους με ετερογενείς γεωγραφικές καταβολές[59]. Το 1904 στο Φάληρο άρχισε να λειτουργεί το εργοστάσιο παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος με σημαντικές συνέπειες στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία, στη συγκοινωνία (σιδηρόδρομος Αθηνών-Πειραιώς) και στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Το 1909 ο Κανελλόπουλος ιδρύει στη Δραπετσώνα την Ανώνυμη Εταιρία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων και παραχωρεί το 9,6% του επενδυμένου κεφαλαίου για στέγαση των εργατών και των υπαλλήλων της εταιρίας. Ένα παράδειγμα που θυμίζει την πρώτη φάση της καπιταλιστικής περιόδου στην Ευρώπη, αφού μέσω της «διορθωτικής» διαδικασίας παρέμβασης στην αγορά ο εργοδότης διατηρεί μονίμως εξαρτημένο το εργατικό δυναμικό μέσω της παροχής στέγης[60]. Αν και η Δραπετσώνα αποτέλεσε υπόδειγμα βιομηχανικού οικισμού για την κυβέρνηση, ο τρόπος που επενδυόταν ή δαπανιόταν το κεφάλαιο ή τα δάνεια του δημοσίου δεν ήταν και ο πιο ενδεδειγμένος για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Η μεταπρατική αστική τάξη με τις καταναλωτικές της συνήθειες, την τάση της για βραχυπρόθεσμο κέρδος και πολυτελή διαβίωση, σε αντίθεση με την *ηθική* των πρώτων καπιταλιστών στη δύση[61], συνέβαλε σημαντικά στην καθυστέρηση ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.

Η αλήθεια είναι ότι μόνο στον Πειραιά το προλεταριάτο ήταν αποκομμένο από τις αγροτικές απασχολήσεις, όμως δεν ήταν μόνιμο. Οι περισσότεροι δούλευαν για λογαριασμό της άτυπης οικονομίας (περιστασιακά ή μεταβατικά), ενώ κι αυτοί που δούλευαν στη βιομηχανία ένιωθαν ότι αυτό γίνεται προσωρινά αφού κυριαρχούσε η *ψυχολογία* της *παροικίας*. Παρόλα αυτά στον Πειραιά συνεχίζεται η εγκατάσταση νέων βιομηχανιών και μάλιστα σε μεγάλο ποσοστό σε σχέση με την υπόλοιπη χώρα, κατά το διάστημα 1910-21 από τις 137 νέες βιομηχανίες οι 37 εγκαθίστανται στον Πειραιά[62]. Η γύρω από το λιμάνι βιομηχανική ζώνη κατά τη δεκαετία του 1910 επεκτείνεται κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής. Οι κοινωνικές τάξεις διαφοροποιούνται ως προ τη χωροθέτηση, την πυκνότητα, τις συνθήκες κατοικίας, αλλά και ως προς τη μορφή κατοχής. Στις εργατικές συνοικίες του Πειραιά οι περισσότερες οικογένειες (85%) έμεναν σε ένα δωμάτιο, ενώ σε κάθε κάτοικο αναλογούσαν 2,8μ^2 έναντι 4μ^2 στην Αθήνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η *συνοικία των Εργοστασίων* ή *Μανιάτικα* εντάχθηκαν στο σχέδιο πόλης το 1892, μετά από διαταγή του υπουργείου Εσωτερικών, σε αντίθεση με τη συνοικία του Τσίλλερ και τις πολυτελείς οικοδομές στη

---

[58] «Πειραιάς Κέντρο Ναυτιλίας και Πολιτισμού» Συλλογικό έργο, σ.253, εκδ. Έφεσος, Αθήνα 2000.
[59] Γιαννιτσιώτης Γιάννης «Η κοινωνική ιστορία ...», ό.π., σ.401.
[60] Λεοντίδου Λίλα «Πόλεις της Σιωπής...», ό.π.
[61] Βέμπερ Μαξ «Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού», εκδ. Gutenberg, 1984.
[62] Καλαμίτσης Ν.Μ. «Η βιομηχανία του Πειραιώς – από το 1835 μέχρι σήμερα – και η συμβολή της εις την οικονομικήν και κοινωνικήν ανάπτυξιν του Πειραιώς», 1960.

Μουνιχία που είχαν ενταχθεί από πολύ νωρίς[63]. Παρόλα αυτά εντοπίζονται θύλακες φτώχειας και σε ευπορότερες συνοικίες κάτι που σημαίνει ότι έχουμε *διάστικτο κοινωνικό διαχωρισμό* κατά κλάδο απασχόλησης[64].

Σε αντίθεση με τη μεγαλοαστική τάξη και τον κόσμο της διανόησης και της τέχνης, που από τις αρχές του 20ου αι. μεταναστεύουν συστηματικά στην Αθήνα, η εργατική τάξη, που αριθμεί στον Πειραιά πάνω από 10.000 εργάτες[65], αποκτά ταξική συνείδηση και διεκδικεί με απεργιακές κινητοποιήσεις τα δικαιώματά της. Πάντως οι πρώτες απεργιακές κινητοποιήσεις προκαλούνται από ναυτεργάτες –μηχανικούς και θερμαστές πλοίων- που είχαν ιδρύσει σωματείο από το 1889. Το 1906 υπήρχαν ήδη 11 σύλλογοι εργαζομένων, ενώ το 1910 ιδρύεται το Εργατικό Κέντρο Πειραιά. Το 1918 η δεύτερη Πανελλήνια Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη κατέληξε στη δημιουργία της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος (Γ.Σ.Ε.Ε.) στην οποία γράφτηκαν 214 σωματεία με 65.000 μέλη. Δεν είναι τυχαίο ότι την ίδια χρονιά ιδρύεται στον Πειραιά το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα, που αργότερα θα μετονομαστεί σε κομμουνιστικό (Κ.Κ.Ε.). Τα εργατικά, λαϊκά στρώματα μπαίνουν στο προσκήνιο της πολιτικής ζωής διαμορφώνοντας παράλληλα την πειραϊκή ταυτότητα με κοινωνικές αξίες – υποδείγματα, όπως η *εργατικότητα*, η *αλληλεγγύη*, η *φιλοπονία*, η *πρόοδος* και η *αντοχή* στις αντιξοότητες. Η επιβίωση των κατοίκων στις εργατικές συνοικίες ήταν ένα μεγάλο *στοίχημα* για την αστική τάξη, αφού συχνά οι κάτοικοι αυτοί αποτελούσαν μέρος της προγραμματικής πολιτικής των κυρίαρχων πολιτικών δυνάμεων, που στόχευαν στην κυριαρχία της αγοράς αλλά και στην αναπαραγωγή της εξουσίας τους. Από την άλλη πλευρά η συμβολή των κατοίκων στις υποβαθμισμένες περιοχές στη διαμόρφωση της *πειραϊκότητας* αλλά και μιας ιδιαίτερης πολιτικής κουλτούρας για την πόλη του Πειραιά ήταν ιδιαίτερα σημαντική, αφού η επιβίωσή τους αποτελούσε πράξη ηρωική για το παρόν αλλά για το μέλλον της πόλης. Οι επιδημίες στις συνοικίες των εργοστασίων (Μανιάτικα, Καραβάς, Ταμπούρια, Δραπετσώνα), οι πλημμύρες στα Καμίνια, η φτώχεια στα Υδραίικα και τα Κρητικά της Καστέλας αποτελούσαν δοκιμασίες που επηρέαζαν σημαντικά τα πολιτικά πράγματα, βλ. εκλογή δημάρχου, πολιτικό λόγο, κλπ αλλά και τον τρόπο σκέψης και ζωής όλου του Πειραιά.

Η ιστορία του Πειραιά είναι δεμένη με την ύπαρξη και τη λειτουργία του λιμανιού του. Εκτός από την πλεονεκτική γεωγραφική του θέση, τη γειτνίασή του με την Αθήνα (που απ΄ το 1834 είναι πρωτεύουσα της χώρας) και τη σιδηροδρομική του σύνδεση με αυτήν (1869), ένας άλλος πολύ σημαντικός παράγοντας που ανέδειξε τον Πειραιά ως *πρώτο λιμάνι* ήταν η βιομηχανική ανάπτυξη της πόλης με την ατμοκίνητη βιομηχανία του - κάτι που οδήγησε την ελληνική εμπορική ναυτιλία στον ατμό.[66] Στις αρχές του 20ου αιώνα η παρουσία της ναυτιλίας ήταν εντυπωσιακή. Στον Πειραιά λειτουργούσαν 34 πρακτορεία ελληνικών και ξένων ναυτιλιακών εταιρειών. Ο ανδρικός πληθυσμός του λιμανιού αποτελούσε την «πρόσω ζώνη» του Πειραιά, η γυναικεία παρουσία ήταν απαγορευμένη εκτός από εκείνη «με την ειδική αποστολή». Ναύτες, αμαξάδες, εργάτες και εμποροϋπάλληλοι είχαν τα στέκια τους στην περιοχή, η «μικρά υπαλληλία» έτρωγε στα εστιατόρια και οι «εργατικοί» στα μαγειρεία, εκεί που καταργούνταν οι ταξικές διακρίσεις ήταν στους χώρους διασκέδασης.[67] Από το σύνολο του εργατικού δυναμικού οι καλύτερα αμειβόμενοι (γύρω στα 1909) είναι οι λιμενεργάτες, με ημερομίσθιο διπλάσιο από εκείνο των εργατών στην

---

[63] Γιαννιτσιώτης Γιάννης «Η κοινωνική ιστορία ...», ό.π., σ.162.
[64] Λεοντίδου Λίλα «Πόλεις της Σιωπής...», ό.π.
[65] Μοσκώφ Κωστής «Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης», εκδ.Καστανιώτη, 1988.
[66] Χατζημανωλάκης Γιάννης «Το λιμάνι του Πειραιά στη διαδρομή των αιώνων», Δ. Πειραιά, 1993.
[67] Μιχελή Λίζα «Από το Πόρτο Λεόνε στη Μαγχεστρία της Ανατολής», εκδ. Δρώμενα, 1988.

καπνοβιομηχανία και τριπλάσιο από εκείνων στην υφαντουργία.[68] Η δουλειά των λιμενεργατών ήταν αρκετά σκληρή και γι' αυτό πληρωνόταν πολύ περισσότερο από αυτή των άλλων εργατών. Οι περισσότεροι λιμενεργάτες και μέχρι το 1922 ήταν Μανιάτες, μετά άρχισαν να μπαίνουν στο λιμάνι και οι Μικρασιάτες που αγόραζαν με τα χρήματα των κρατικών αποζημιώσεων μια θέση στο κλειστό αυτό επάγγελμα[69]. Ο νόμος Γ.Φ.Α/1909 «*περί Λιμενικού Ταμείου Πειραιώς και της διοικήσεως αυτού*» δεν εφαρμόζεται μέχρι να εκδοθεί το Βασιλικό Διάταγμα στις 20-1-1911 επί κυβερνήσεως Ελ.Βενιζέλου.[70] Έτσι το λιμάνι έπαψε να εξαρτάται από τη δημοτική αρχή, απέκτησε τυπική και ουσιαστική διοικητική αυτοτέλεια. Στο πρόβλημα της διοίκησης και εκμετάλλευσης του λιμένα φαίνεται ότι δίνει κάποια λύση η ίδρυση του Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς (ΟΛΠ) που σύμφωνα με τον κανονισμό (ν.4748/15-5-1930) αναλαμβάνει ως νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου τη διοίκηση της ελευθέρας ζώνης, αποκτά το δικαίωμα να επιβάλλει τέλη και δικαιώματα στα πλοία, τα εμπορεύματα και τους επιβάτες. Από το Νοέμβριο του 1931 η ανάληψη των φορτοεκφορτωτικών εργασιών γίνεται από τον ΟΛΠ με δικούς του εργάτες και μέσα. Από την εισήγηση του Ελευθέριου Βενιζέλου στη Βουλή των Ελλήνων (15-2-1930) σχετικά με το νομοσχέδιο «περί οργανώσεως του λιμένος Πειραιώς» πληροφορούμαστε ότι οι εργάτες διαιρούνται σε δύο κατηγορίες, στους «κομιστές» του τελωνείου που ήσαν 1.130 και στους «καθ' εαυτό λιμενεργάτες» που υπολογίζονταν πάνω από 3.600. Εν τω μεταξύ οι λιμενεργάτες είχαν ιδρύσει από το 1925 την πρώτη ενιαία συνδικαλιστική τους οργάνωση και η παρουσία της ήταν αρκετά δυναμική, τόσο πολύ που ο ίδιος ο Βενιζέλος προτρέπει «*τον εργατικόν κόσμον να μη γίνη όργανον κανενός και να μην παρασυρθή εις ματαίαν αντίστασιν κατά της αποφάσεως του Κράτους... Ο εργατικός κόσμος και ιδίως η τάξις η οποία ενδιαφέρεται δια τον λιμένα του Πειραιώς έχει να ωφεληθή από την οργάνωσιν...*». Όμως τα προβλήματα, δεν περιορίζονταν στην οργάνωση και τη διοίκηση του λιμανιού, αλλά επεκτείνονταν σε δομικά προβλήματα της καπιταλιστικής περιφέρειας. Έτσι στις 30/6/1932 σε ναυτεργατική συγκέντρωση, που διοργάνωσε η Πανελλήνια Ναυτική Ομοσπονδία (Π.Ν.Ο.)[71], στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιά συγκεντρώθηκαν πάνω από 5.000 άνεργοι, οι οποίοι στη συνέχεια πραγματοποίησαν δυναμική πορεία στο Υπουργείο Ναυτικών στην Πλατεία Κλαυθμώνος, διεκδικώντας καλύτερα επιδόματα ανεργίας, συσσίτια και δουλειά. *Αρκετά από τα βασικά*

---

[68] Μοσκώφ Κωστής «Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα – Ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου», εκδ.Καστανιώτη, 1978.

[69] Λίζα Μιχελή «Από το Πόρτο Λεόνε...», ό.π..

[70] Η σύνθεση της Επιτροπής ήταν πολυμελής και αντιπροσωπευτική, αφού μετείχαν εκπρόσωποι των αρμοδίων κρατικών υπηρεσιών, υπεισέρχονται στο κύκλωμα των λιμενικών εργασιών και των συλλογικών φορέων των παραγωγικών τάξεων, που συναλλάσσονται με το λιμένα βλ. Χ΄΄μανωλάκης Γιάννης «Το λιμάνι του Πειραιά στη διαδρομή των αιώνων», Δ. Πειραιά, 1993.

[71] «Η ίδρυση της Πανελλήνιας Ναυτικής Ομοσπονδίας πραγματοποιήθηκε το 1920, όταν συνήλθε από 11 μέχρι 20 Νοεμβρίου το πρώτο ιδρυτικό Συνέδριο της Ομοσπονδίας. Στο Συνέδριο αυτό πήραν μέρος όλες οι υπάρχουσες τότε ναυτεργατικές οργανώσεις, η ίδρυση των οποίων είχε προηγηθεί εκείνης της Π.Ν.Ο. Αξίζει να σημειώσουμε ότι στις αρχές του περασμένου αιώνα είχαν ιδρυθεί και λειτουργούσαν η Πανελλήνια Ένωση Πλοιάρχων, η Πανελλήνια Ένωση Μηχανικών Ε.Ν., η Ένωση Ναυτοθερμαστών "Ο Άγιος Σπυρίδων" και αργότερα ιδρύθηκαν άλλες οργανώσεις όπως, η Πανελλήνια Ένωση Ναυτών ΕΝ (1912) ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Θαλαμηπόλων (1913), η Πανελλήνια Ένωση Ναυτομαγείρων που ιδρύθηκε και αυτή τον ίδιο χρόνο. Στα 1916 ιδρύεται η Πανελλήνια Ένωση Φροντιστών και ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Λογιστών Εμπορικών Ατμοπλοϊών, ενώ οι Ραδιοτηλεγραφητές οργανώνονται το 1917 κάτω από τον Σύνδεσμο τους, τον Πανελλήνιο Σύνδεσμο Αξιωματικών Ασυρμάτου Θαλάσσης, Αέρος, Ξηράς και ακολουθεί η ίδρυση της Πανελλήνιας Ένωσης Μηχανικών ΜΕΚ στα 1928, της Πανελλήνιας Ένωσης Ναυτών Μότορσιπς και Πετρελαιοκινήτων στα 1943, της Ένωσης Κυβερνητών Ιστιοφόρων στα 1938 της Ένωσης Προσωπικού Τροφοδοσίας στα 1940 και τέλος οι Ηλεκτρολόγοι Ε.Ν. οργανώθηκαν το 1947...» Ιστορικές πληροφορίες από την ιστοσελίδα της ΠΝΟ στο Ίντερνετ βλ. www.pno.gr

αιτήματα των διαδηλωτών υλοποιήθηκαν, όπως η λειτουργία συσσιτίων και η εξασφάλιση στέγης για τους ανέργους, η λειτουργία Γραφείου Ναυτικής Εργασίας και η προστασία του "Οίκου Ναύτου". Επιπλέον η ναυτολόγηση των πληρωμάτων γινότανε παίρνοντας υποχρεωτικά το μισό πλήρωμα από τους καταλόγους ανεργίας και το άλλο μισό κατ' εκλογήν του πλοιάρχου...[72]

Η Μικρασιατική καταστροφή χάραξε βαθιά τομή στην νεότερη ελληνική ιστορία, όμως οι συνέπειές της επηρέασαν άμεσα την πορεία του Πειραιά. Σύμφωνα με τα στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας (τότε Γ.Σ.Υ.Ε.), το 1928 ο Πειραιάς με συνολικό πληθυσμό 251.659 κατοίκους είχε 101.185 πρόσφυγες δηλαδή το 40,21%! Από τους 101.185 πρόσφυγες του Πειραιά, οι 79.373 ήταν από τη Μικρά Ασία και οι υπόλοιποι από τον Πόντο και το εσωτερικό της Τουρκίας. Τα αντίστοιχα ποσοστά για την Αθήνα ήταν 28,17% (129.380 πρόσφυγες σε σύνολο 459.300 κατοίκων) και για ολόκληρη τη χώρα 19,68% (1.221.849 σε σύνολο 6.204.684 κατοίκων). Έτσι η πληθυσμιακή έκρηξη που γνώρισε η πόλη, οδήγησε αρκετούς πρόσφυγες στο να μείνουν και να ριζώσουν σε περιοχές του Πειραιά (Καστέλα, Καμίνια, Τουρκολίμανο, Χατζηκυριάκειο, κ.ά.) ή να στραφούν σε ακατοίκητες σχεδόν περιοχές (Κοκκινιά, Ταμπούρια, Κερατσίνι, Δραπετσώνα, Κορυδαλλό). Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή άρχισε να κυριαρχεί στον Πειραιά το εργατικό στοιχείο, ενώ μέχρι τότε επικρατούσε το μικροαστικό. Πάντως η πόλη με το εκσυγχρονισμένο λιμάνι και τα μεγάλα εργοστάσια έχει εξελιχθεί σε ναυτιλιακό και βιομηχανικό κέντρο. Ο Πειραιάς αποτελεί το *ορμητήριο* της όλης επιχειρηματικής δραστηριότητας των γνωστών εφοπλιστών της εποχής (Χανδρής, Γουλανδρής, Λαιμός, κ.ά.), ενώ έχει εξελιχθεί και σε αξιόλογο κέντρο ναυλώσεων. Η ελληνική ναυτιλία βιώνει την ωριμότητά της στην πόλη του Πειραιά, αφού για την εφηβεία της φρόντισε η Σύρος[73].

Οι εργατικοί συνοικισμοί αποτέλεσαν τις *πόλεις της σιωπής*[74] και χαρακτηρίζονταν από έλλειψη μονιμότητας στην κατοικία, φτώχεια και αυθαίρετη χρήση της γης. *Η παράγκα και το πισόχαρτο ορίζουν το τοπίο της προσφυγικής γειτονιάς*[75]. Οι πρόσφυγες αποτέλεσαν το κύριο ενοποιητικό στοιχείο ανάμεσα στις διάφορες συνοικίες του Πειραιά, ενώ ορισμένοι υποστηρίζουν ότι η μαζική τους έλευση και εγκατάσταση υπήρξε η σημαντικότερη πολιτισμική προσθήκη στην πόλη. *Σε αυτές τις φτωχογειτονιές, παρά τις τρομακτικές δυσκολίες, αναδύθηκε μια κοινωνία με σαφή αίσθηση ταυτότητας και εναργώς διατυπωμένες αξίες...*[76]. Τα προβλήματα που αρχικά παρουσιάστηκαν (επισιτιστικό, στεγαστικό, εργασιακή απασχόληση) ξεπεράσθηκαν από τη δυναμική του προσφυγικού στοιχείου, που από παράγοντας αστάθειας και κρίσης μετεξελίχθηκε σε παράγοντα προόδου λόγω των εξαιρετικών ικανοτήτων των προσφύγων.

Οι πρόσφυγες ενσωματώθηκαν κυρίως στην ελαφριά βιομηχανία (ιδιαίτερα στην υφαντουργία) κι αυτό γιατί ελάχιστα κεφάλαια επενδύθηκαν στη βιομηχανία -με εξαίρεση τις καπνεμπορικές επιχειρήσεις, την οινοπνευματοποιία και την ταπητουργία. Ένα μεγάλο μέρος του ξένου κεφαλαίου διοχετεύεται σε έργα υποδομής, σε εμπορικές, ναυπηγικές και τραπεζικές επιχειρήσεις. Η διεθνής ύφεση (1929-30) δεν ανακόπτει την πορεία της ελληνικής εκβιομηχάνισης

---

[72] Στεφανάτου Κώστα «Ναυτεργατικό Κίνημα Ελλάδας», εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1978.

[73] Κοτζιάς Νίκος «Σύρα, η εφηβεία της ναυτιλίας – Πειραιάς, η ωριμότητά της», περ. «Ναυτιλιακή», τχ.8/1980.

[74] Λίλα Λεοντίδου «Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940», εκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989. Η διατύπωση «πόλεις της σιωπής» είναι του Γκράμσι και αναφέρεται στις συνοικίες που ως «πόλεις μέσα στις πόλεις» ήταν περιβεβλημένες με τη σιωπή της υπόλοιπης κοινωνίας.

[75] Λίζα Μιχελή «Από το Πόρτο Λεόνε...», ό.π. .

[76] Hirschon Renee «Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά», σ.56, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2004.

που στελεχώνεται με νέο εργατικό δυναμικό, δίνοντας παράλληλα νέα πνοή στην καταναλωτική αγορά, το εμπόριο και τον κατασκευαστικό τομέα. Η άτυπη οικονομία και το περιστασιακό προλεταριάτο διευρύνονται τόσο ώστε θα γίνουν αργότερα δομικό στοιχείο του ελληνικού καπιταλισμού. Η διατήρηση των αυτοαπασχολούμενων, των μικροεπιχειρηματιών και μικροεπαγγελματιών, των μικρεμπόρων και καταστηματαρχών υποδηλώνει ότι πρόκειται για μια χώρα περιφερειακού καπιταλισμού, όπου καλλιεργήθηκε ο μύθος του *αυτοδημιούργητου* με τη συμβολή βέβαια του κράτους. Υπήρχε σαφής προτίμηση στην αυτοαπασχόληση αφού *για τους άντρες η πολιτισμική της αξία είναι βαθιά ριζωμένη στην ιδέα της ανεξαρτησίας... στο να μην έχεις κανέναν στο κεφάλι σου*.[77] Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία το 86,8% των «κεφαλαιοκρατών» του Πειραιά ήταν ιδιοκτήτες πολύ μικρών επιχειρήσεων, μόνο το 13,2% ήταν εργοδότες με 6 υπαλλήλους και πάνω. Φαίνεται ότι πρόκειται για τους «*κεφαλαιοκράτες της πεντάρας*» όπως πετυχημένα είχαν χαρακτηριστεί από μελετητές σε χώρες τη Λατινικής Αμερικής[78].Παράλληλα η διατήρηση της άτυπης οικονομίας απέτρεψε την εκδήλωση κοινωνικών συγκρούσεων που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν από τις μεγάλες κοινωνικές ανισότητες. Ως προς την κοινωνική δομή εντοπίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις μικρομεσαίες και τις λαϊκές τάξεις. Τα φθηνότερα μεροκάματα αφορούσαν κυρίως την κλωστοϋφαντουργία στην οποία πρωταγωνιστούσαν οι γυναίκες και τα παιδιά. Το 1933 στην κλωστοϋφαντουργία Ρετσίνα, το 50% του γυναικείου εργατικού δυναμικού ήταν κορίτσια από 14 έως 19 ετών.[79] Οι άντρες στρέφονται στην ειδικευμένη εργασία του μηχανουργείου, που εξασφαλίζει μεγαλύτερη σταθερότητα και κοινωνικό γόητρο (λόγω της τεχνικής δεξιότητας). Έτσι ενώ το 1920 ο γυναικείος ενεργός πληθυσμός στην Ελλάδα ήταν 61.000, με την προσθήκη του προσφυγικού στοιχείου και την εν μέρει εσωτερική μετανάστευση προς τα αστικά κέντρα, έφτασε το 1928 στις 100.000. Το περιστασιακό προλεταριάτο και οι εργαζόμενες γυναίκες, αν και ζούσαν (περισσότερο από τους άλλους) τις συνέπειες της ανάπτυξης «*εν υπαναπτύξει*», ήταν αποκλεισμένοι από κάθε μορφή συλλογικής δράσης. Το συνδικαλιστικό κίνημα ήταν αντροκρατούμενο, παρά το γεγονός ότι οι γυναίκες στήριζαν με πολύ μεγάλα ποσοστά εργασιακής απασχόλησης την κλωστοϋφαντουργία (83,03%), την καπνοβιομηχανία (72,37%), τους τομείς ένδυσης και υπόδησης (71,18%) κτλ[80] και βέβαια ζούσαν την εκμετάλλευση πολύ περισσότερο από τους άντρες, λόγω των πολύ χαμηλών ημερομισθίων τους (1/3 ή 1/2 των αντρικών). Οι παράγοντες πάντως που διαμόρφωσαν την εργατική τάξη ήταν : α) ο χαρακτήρας της εκβιομηχάνισης – κατά κύριο λόγο αναπτύχθηκε η ελαφρά βιομηχανία, β) η συγκυριακή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, γ) η μορφή της βιομηχανικής δραστηριότητας – όπου είχαμε περισσότερο εντατικοποίηση της παραγωγής και όχι μηχανοποίηση και δ) οι πληθυσμιακές μετακινήσεις – αφού η απότομη προσφυγική εισροή και η δημογραφική αύξηση δεν βοήθησαν την οργανική ανάπτυξη της οικονομίας.[81] Η δεκαετία του 1930 υπήρξε πλούσια σε γεγονότα με έντονη πολιτική και συνδικαλιστική δράση. Το εργατικό κίνημα επηρεάστηκε από την έλευση των προσφύγων που πλήθυνε την εργατική τάξη, την εκβιομηχάνιση της χώρας, αλλά και τη διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών και την ανάμιξη πολιτικών κομμάτων και οργανώσεων στο συνδικαλιστικό κίνημα[82]. Ο αριθμός των βιομηχανικών επιχειρήσεων στην

---

[77] Hirschon Renee «Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής...», ό.π., σ.169.

[78] Frank A.G. "Urban poverty in Latin America" στο I.L.Horowitz, 1970, αναφορά στο Λίλα Λεοντίδου «Πόλεις της σιωπής..», ό.π. .

[79] Χριστίνας Αγριαντώνη «Ρετσίνας και Κούππας. Δύο από τις σημαντικότερες ελληνικές επιχειρήσεις στυλοβάτες της πειραϊκής βιομηχανίας», έντυπο της εφημερίδας *Καθημερινή*, 30/4/1995.

[80] Γ.Σ.Υ.Ε. 1934. Στατιστικά στοιχεία εργατικού δυναμικού στη βιομηχανία.

[81] Καλαφάτης Θανάσης «Η διαμόρφωση τη εργατικής τάξης», εφ. Καθημερινή 4/5/2003.

[82] Μπενάκης Θεόδωρος «Ιδεολογικές αναζητήσεις και πολιτικές επιλογές», εφ. Καθημερινή 4/5/2003.

Ελλάδα αυξάνεται κατά 82% στο διάστημα 1920-29 και κατά 40% στο διάστημα 1930-40. Η βιομηχανική απασχόληση αυξάνεται από 154 χιλιάδες εργαζόμενους, σε 280 χιλιάδες το 1930 και 350 χιλιάδες το 1938[83]. Στον Πειραιά το 1938 υπάρχουν 475 εργοστάσια, 3.400 μικρές εργοστασιακές ή βιοτεχνικές μονάδες, 162 Ανώνυμες Εταιρείες και 12.000 εμπορικά καταστήματα. Αυτή την περίοδο Αθήνα και Πειραιάς ξαναζούν μια αντιπαλότητα που είχαν τον προηγούμενο αιώνα. Η Αθήνα συγκεντρώνει κατ' αποκλειστικότητα τα ανώτερα αστικά στρώματα, τους οικονομικά ισχυρούς, τους ανώτερους δημοσίους υπαλλήλους, την κοινωνική *ελίτ*. Αρκετοί εκπρόσωποι της αστικής τάξης του Πειραιά μετακινούνται προς την Αθήνα, αφού αυτή αποτελεί το κέντρο των πολιτικών αποφάσεων, της διανόησης αλλά και της διασκέδασης. Η εργατική τάξη του Πειραιά νιώθει ότι ζει στο περιθώριο των πολιτικών εξελίξεων, μακριά από τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα που εδρεύουν στην πρωτεύουσα. Οι αντιδράσεις των λαϊκών τάξεων οδήγησε στην ανάπτυξη του «φυσιολατρικού κινήματος»[84], ενώ εμφανίζονται διάφορα νοσηρά φαινόμενα, όπως η επέκταση της χρήσης ναρκωτικών ουσιών, χωρίς να ευθύνονται γι' αυτό οι πρόσφυγες.[85] *Η πλατεία Καραϊσκάκη, δίπλα στα Λεμονάδικα, με πυκνές παράγκες ήταν τόπος της νύχτας. Εκεί ήταν κρυμμένα τα χασίσια, οι ναργιλέδες και τα μπουζούκια. Στη δεκαετία του 1930 η πλατεία Καραϊσκάκη είχε γίνει ο, κατεξοχήν, τόπος του ρεμπέτικου, αφού εκεί σύχναζαν όλοι, σχεδόν, οι σημαντικοί ρεμπέτες της Ελλάδας, με πρώτους τον Μάρκο Βαμβακάρη και τον Μπάτη. Ο Πειραιάς ήταν τότε η πρωτεύουσα του ρεμπέτικου... Όλοι οι ρεμπέτες ήταν κατά διαστήματα εργάτες, στα καρβουνιάρικα και στα σφαγεία ο Μάρκος, στο χυτήριο ο Γενίτσαρης, κ.ο.κ. και οι τόποι κατοικίας τους βρίσκονταν μέσα στον κρυφό Πειραιά – στα Καμίνια ο Μάρκος, στην Πειραϊκή ο Μπάτης, στην Αγία Σοφία ο Γενίτσαρης – δημιούργησαν μια τέχνη, που πολύ αργότερα κατανοήθηκε η αξία της... σταθμό του σύγχρονου πολιτισμού*[86]. Τη θέση της κουλτούρας των μεγαλοαστικών στρωμάτων παίρνει σταδιακά η κουλτούρα των λαϊκών τάξεων. Έτσι το ποδόσφαιρο που συναρπάζει τα λαϊκά στρώματα του Πειραιά βρίσκει εκφραστή στην ίδρυση του Ολυμπιακού το 1925, όπου θα έχει την έδρα του στο ποδηλατοδρόμιο και θα λειτουργήσει ως αντίπαλο δέος των σωματείων της Αθήνας (Παναθηναϊκός, Πανελλήνιος) εκφραστών της αστικής τάξης.

Το 1934 οι περιοχές της ευρύτερης περιφέρειας αποσπώνται από το Δήμο Πειραιά και ιδρύονται οι δήμοι της σημερινής Β΄ Περιφέρειας Πειραιά, όπως Νικαίας, Κερατσινίου, κ.ά. Οι προσφυγικές μάζες βρίσκονται σε συμπαράταξη με τα μέχρι τότε εργατικά στρώματα. Η δημιουργία νέων δήμων φαίνεται ότι αποσκοπούσε και στο να μην αλλοιωθεί το εκλογικό αποτέλεσμα στον κεντρικό δήμο[87] από τον *προοδευτικό* προσφυγικό πληθυσμό, αλλά και στον «εκτοπισμό» ενός ενοχλητικού για την κοινωνική ισορροπία μεγάλου αριθμού εργαζομένων. Η σχετική ανεξαρτησία, που ένιωθαν οι πρόσφυγες από την κυρίαρχη αγορά γης, τους οδήγησε σε μια ανεξέλεγκτη οικιστική επέκταση με στοιχεία άναρχης δόμησης (αυθαίρετα σε εκτός σχεδίου περιοχές) κάτι που επεκτάθηκε αργότερα με την εισροή εσωτερικών μεταναστών λόγω της αστικοποίησης. Διακρίνονταν δύο μορφές αυτοστέγασης[88], αυτών που είχαν τη δυνατότητα να αγοράσουν από την Ε.Α.Π. και την Ε.Τ.Ε. οικόπεδα σε πιο κεντρικές περιοχές και των απόρων που έστηναν όπου μπορούσαν τις προσφυγικές παράγκες τους. Η μετατόπιση του επίκεντρου των

---

[83] Μηλιός Γιάννης «Ο ελληνικός καπιταλισμός, η Ε.Ε. και η αριστερά», περ. «Θέσεις», τχ.79, 2002.

[84] Γιάννης Χατζημανωλάκης «Πειραιάς, Ιστορία και Πολιτισμός», έκδ. Δήμου Πειραιά, 2001.

[85] Λιάτσος Δημήτρης «Οι πρόσφυγες της Μικρασίας και το ρεμπέτικο τραγούδι», Εκδ. Πειραιάς, 1982.

[86] «Πειραιάς Κέντρο Ναυτιλίας και Πολιτισμού» Συλλογικό έργο, σ.278, εκδ. Έφεσος, Αθήνα 2000.

[87] Πρόκειται για το φαινόμενο *gerrymandering* από το όνομα του επινοητή του Gerrymander στις Η.Π.Α., βλ. Λίλα Λεοντίδου «Πόλεις της σιωπής...», ό.π. .

[88] Γκιζελή Βίκα «Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-30), εκδ. Επικαιρότητα, 1984.

λαϊκών κινητοποιήσεων από το χώρο εργασίας στον οικιστικό χώρο διαφοροποιεί σημαντικά την ελληνική περίπτωση από εκείνη των δυτικών χωρών, όπου κάθε μορφή λαϊκής ανεξαρτησίας στον οικιστικό χώρο καταστέλλεται λόγω του αυστηρού ελέγχου της ιδιοκτησίας. Σ' αυτό συνέβαλε το ότι είχαμε περισσότερο *αστικοποίηση* παρά *εκβιομηχάνιση* κι έτσι η αυτοστέγαση πήρε τη μορφή ταξικού αγώνα σε αντιστάθμισμα της φτώχειας, της ανέχειας και του *υπολειμματικού* έως ανύπαρκτου κράτους πρόνοιας. Έτσι φτάναμε σε εντάσεις των λαϊκών στρωμάτων με αφορμή το αν είναι γηγενείς (ντόπιοι) ή πρόσφυγες και όχι το ποια είναι η θέση τους στην παραγωγική διαδικασία. Βέβαια ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες διαμορφωνόταν η αντίληψη και η στάση των προσφύγων απέναντι στο διαχωρισμό τους από το Δήμο του Πειραιά. Έτσι στη Δραπετσώνα όπου υπήρχε μεγάλη πληθυσμιακή πυκνότητα, άθλιες συνθήκες διαβίωσης και έντονα προβλήματα υγιεινής οι πρόσφυγες διασπάστηκαν σε δύο διαφορετικούς φορείς («Εκτελεστική Επιτροπή Δραπετσώνας» και «Συνεργαζόμενα Σωματεία») διεκδικώντας είτε την απόσχισή τους από το Δήμο Πειραιά και τη δημιουργία αυτόνομης Κοινότητας είτε τη διατήρηση της περιοχής τους εντός των ορίων του Δήμου Πειραιά. Η αυτοοργάνωση των προσφύγων ήταν αποτέλεσμα της απογοήτευσης που ένιωθαν από τη στάση των Αρχών και του Δήμου. Σε σχετικό δημοσίευμα της εποχής διαβάζουμε ότι *...έκριναν επίκαιρο να συστήσουν δική τους κοινότητα σαν κορυφαίο εργαλείο στη βελτίωση της ζωής τους και των συνθηκών*[89]. Αξίζει να σημειωθεί ότι η «Εκτελεστική Επιτροπή Δραπετσώνας» υποστήριζε ότι ο Δήμος Πειραιά εισέπραττε 8,5 εκατ. Δραχμές από φόρους στην περιοχή της Δραπετσώνας, ενώ στον προϋπολογισμό του ανέγραφε γι' αυτήν μόνο ένα εκατομμύριο και χωρίς το ποσό αυτό να επενδύεται. Η διαμάχη οδήγησε σε δημοψήφισμα που πραγματοποιήθηκε στις 6/5/1931 και παρ' ότι η πλειοψηφία των κατοίκων ψήφισε για την ανακήρυξη της Δραπετσώνας σε Κοινότητα αυτό δεν έγινε, ίσως γιατί δε συνέφερε τους Βενιζελικούς, που ήταν συμπολίτευση, αφού θα έχαναν μια δεξαμενή ψήφων στη διεκδίκηση του Δήμου Πειραιά... Τελικά η Δραπετσώνα ανακηρύχθηκε Κοινότητα με Βασιλικό Διάταγμα στις 3/3/1950 χωρίς να περιλαμβάνεται σ' αυτήν η Χερσαία ζώνη του λιμένος Πειραιώς, αφού ο κεντρικός δήμος ήθελε να διατηρήσει τα έσοδα από τους φόρους των εργοστασίων και τα οφέλη από την λιμενική ζώνη και τα σφαγεία...[90] Μετά από αγώνες των κατοίκων η Κοινότητα γίνεται Δήμος με διαφορετικά διοικητικά όρια και περισσότερο πληθυσμό (Β.Δ. 24/1/1951), ενώ η επίσημη εξουσία αισθάνεται τύψεις για την επικρατούσα κατάσταση[91].

Ο Πειραιάς δεν ζει απλά τα γεγονότα του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου, αφού δοκιμάζεται περισσότερο από κάθε άλλη πόλη. Τα πολεμικά γεγονότα και οι στρατηγικές κινήσεις εχθρών και συμμάχων (βομβαρδισμοί του Πειραιά-11/1/44 και 12/10/44), ο μεγάλος λιμός επί κατοχής (11.000 νεκροί το χειμώνα 1941-42), κ.ά. οδήγησαν τον Πειραιά στην αποτελμάτωση της οικονομίας, στην επέκταση της μαύρης αγοράς, στην ερήμωση της πόλης. Οι πειραϊκές συνοικίες (Κοκκινιά, Ταμπούρια, Δραπετσώνα, Καμίνια, κ.ά.) ανέπτυξαν σπουδαία αντιστασιακή δράση, ενώ στα εργοστάσιά του Πειραιά (Λιπάσματα, Παπαστράτο, Ηλεκτρική Εταιρεία, κτλ) αναπτύχθηκε ισχυρό κίνημα για την επιβίωση. Οι διοικήσεις του ΟΛΠ την επόμενη 5ετία αφοσιώθηκαν στην προσπάθεια για αποκατάσταση των πολεμικών ζημιών (επισκευές Σιλό, δεξαμενών, αποθηκών, μηχανικός εξοπλισμός, κ.ά.), αν και τα πιο σημαντικά έργα στο λιμάνι έγιναν μετά το 1955. Το 1950

---

[89] Εφημερίδα «Παμπροσφυγική» 14/5/1931.

[90] Πληροφορίες από το Συλλεκτικό Ημερολόγιο του 2002 με τίτλο «Σελίδες Ιστορίας» έκδοση του Εξωραϊστικού Πολιτιστικού Συλλόγου – Ένωση Δημοτών Δραπετσώνας – «Θυμοίτης»

[91] Ο πρόεδρος της Κυβερνήσεως Σοφοκλής Βενιζέλος ανήγγειλε την ανακήρυξη της Κοινότητας σε Δήμο και πρόσθεσε πως «...ανεξαρτήτως της κομματικής εκδηλώσεως κατά τας τελευταίας εκλογάς των κατοίκων, το κόμμα των Φιλελευθέρων αισθάνεται τύψεις δια την αθλιότητα της καταστάσεως υπό την οποίαν τελεί... η Δραπετσώνα...». Από την εφημερίδα «Νέοι Σκοποί», 8/1/1951.

με την ανοικοδόμηση της πόλης αλλάζει ριζικά η φυσιογνωμία του Πειραιά, αφού η αντιπαροχή και η έλλειψη σχεδιασμού περιόρισαν σημαντικά το νεοκλασικό ύφος του κέντρου και λίγο αργότερα το χαμηλής δόμησης ύφος των λαϊκών συνοικιών[92]. Το κοινωνιολογικό ενδιαφέρον εστιάζεται στην αλλαγή σύνθεσης της πειραϊκής κοινωνίας, λόγω της αναγκαστικής φυγής αρκετών γηγενών κατοίκων και την εγκατάσταση άλλων από διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Η αστική τάξη που ήταν συγκεντρωμένη προπολεμικά προς τις περιοχές της Καστέλας και του Νέου Φαλήρου θα εγκαταλείψει σταδιακά τον Πειραιά και θα εγκατασταθεί στην Αθήνα. Στην πλειοψηφία τους οι εσωτερικοί μετανάστες που εισρέουν στην πρωτεύουσα θα εγκατασταθούν στις περιοχές των πρώην προσφυγικών συνοικισμών[93], κυρίως Νίκαια, Κορυδαλλό και Κερατσίνι. Οι νέοι κάτοικοι δεν διαμόρφωσαν ένα καινούριο στρώμα εργατικής τάξης αλλά κατευθύνθηκαν μάλλον προς το εμπόριο, τις υπηρεσίες και τις μικρές επιχειρήσεις. Έτσι η έλλειψη επενδύσεων στον τομέα της βαριάς βιομηχανίας και η ανάγκη για απασχόληση αύξησε την αυτοαπασχόληση και όχι την εξαρτημένη εργασία, ενώ οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις που θα δημιουργηθούν αργότερα είναι χαμηλής οργάνωσης και με έντονο συντεχνιακό χαρακτήρα. Μετά τον πόλεμο παρατηρείται αποδιάρθρωση των εργατικών συσπειρώσεων και ασυνέχειες ως προς τη συγκρότηση της εργατικής τάξης.

Από οικονομικής πλευράς το λιμάνι του Πειραιά παραμένει ο περισσότερο ανθεκτικός τομέας, αφού η κίνηση των πλοίων και των εμπορευμάτων συνεχίζει ν' αυξάνεται σημαντικά μαζί φυσικά με την επιβατική του κίνηση (τα καταπλέοντα πλοία από 10.000 το 1950 ξεπερνούν τα 26.000 το 1960 και τα 40.000 το 1970, ενώ η επιβατική κίνηση από 1.200.000 ανθρώπους το 1950, περνά στους 2.500.000 το 1960 και στους 4.600.000 το 1970)[94]. Βέβαια την πρώτη μεταπολεμική περίοδο τα προβλήματα που είχαν συσσωρευτεί για τους ναυτεργάτες της Ακτοπλοΐας και η αδιαλλαξία της τότε Διοίκησης Θαλασσίων Μεταφορών οδήγησαν την Π.Ν.Ο. στις 10/3/1947 σε απεργία η οποία σημείωσε πλήρη επιτυχία, αποσπώντας αύξηση μισθών κατά 50%! Μετά το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου σημειώνεται στην διεθνή εμπορική ναυτιλία ένα φαινόμενο -πρωτόγνωρο μέχρι τότε- που βάζει σε ανησυχία την Διεθνή Ομοσπονδία Εργατών Μεταφορών και τις ναυτεργατικές οργανώσεις της δύναμης της. Παρατηρείται μια αλματώδης αύξηση της χωρητικότητας πλοίων εγγεγραμμένων στα νηολόγια του Παναμά, της Λιβερίας, Ονδούρας και Κόστα Ρίκα (*Pan Lib Hon Co*), δηλαδή χωρών που δεν είχαν ναυτική παράδοση, δεν διατηρούσαν ειδικό ναυτιλιακό μηχανισμό επιθεώρησης της αξιοπλοοίας των πλοίων ώστε να διασφαλίζονται οι προϋποθέσεις της ασφάλειας ζωής στη θάλασσα στα πλοία που έφεραν τις σημαίες τους, δεν διέθεταν νομοθεσία προστασίας των ναυτεργατών ούτε πλαίσιο κοινωνικής ασφάλισης των ναυτεργατών και των οικογενειών τους, δεν διέθεταν ναυτεργατικές οργανώσεις που θα αγωνίζονταν για να επιτύχουν Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας που θα προστάτευαν κατά κάποιο τρόπο τα πληρώματα για τον απλούστατο λόγο ότι δεν είχαν ναυτικούς των εθνικοτήτων τους. Το σημαντικότερο όλων ήταν το γεγονός ότι οι εφοπλιστές των πλοίων αυτών δεν ήταν ούτε Παναμαδέζοι, ούτε Λιβεριανοί αλλά αλλοδαποί ως προς την σημαία του πλοίου (κυρίως Έλληνες και Αμερικανοί). Για όλους τους παραπάνω λόγους, η διεθνής ναυτεργατική κοινότητα ονόμασε τις σημαίες αυτές *σημαίες ευκαιρίας* ή *ευκολίας*. Το αποτέλεσμα ήταν οι εφοπλιστές των πλοίων αυτών να ναυτολογούν πληρώματα με μισθούς πείνας, να τα εξαναγκάζουν σε υπερωριακές εργασίες χωρίς καμία αμοιβή, να εγκαταλείπουν στα διάφορα λιμάνια τους ναυτικούς χωρίς

---

[92] «Πειραιάς Κέντρο Ναυτιλίας και Πολιτισμού» Συλλογικό έργο, σ.300, εκδ. Έφεσος, Αθήνα 2000.

[93] Kayser B. "Les migrations interieures en Grece", Contributions to Mediterranean Sociology, Peristiany J. (επιμ.), Mouton, The Hague, σ.192-200, 1968.

[94] «Πειραιάς Κέντρο Ναυτιλίας...», ό.π., σ.304.

χρήματα χωρίς καμία αποζημίωση χωρίς έξοδα παλιννόστησης τους - πράγμα που δυστυχώς συνεχίζεται και μέχρι σήμερα - χωρίς καμιά προστασία σε περίπτωση ασθενείας των ίδιων και των μελών των οικογενειών τους και το χειρότερο να μην έχουν τις προϋποθέσεις για συνταξιοδότηση όταν θα ήταν πλέον απόμαχοι του κύματος[95].

Μετά το 1950 γίνεται μια προσπάθεια εκσυγχρονισμού της παλιάς βιομηχανίας με τη δημιουργία ναυπηγείων, μηχανουργείων, μονάδων μεταλλουργίας, χημικών βιομηχανιών, βυρσοδεψείων, κ.ά. Παράλληλα είχαμε διεύρυνση συμπληρωματικών δραστηριοτήτων κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών. Η μεγάλη αστική τάξη περνάει στις τράπεζες που ενισχύονται δανείζοντας το κράτος για έργα υποδομής (συγκοινωνίες, επικοινωνίες, κλπ). Τα μεσαία στρώματα επενδύουν στη γη και στην τακτική της αντιπαροχής. Από το 1960 ο οικοδομικός οργασμός αλλάζει την αρχιτεκτονική *φυσιογνωμία* του Πειραιά. Η λειτουργία μεγάλων βιομηχανικών μονάδων σε κατοικημένες περιοχές (προς τους άλλους δήμους ή προς τον άξονα της οδού Πειραιώς), η επέκταση του Ι.Χ. αυτοκινήτου, η κατάργηση του τραμ, κλπ δημιούργησε σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα, τα οποία έπληττων κυρίως τα χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα και τα λαϊκά στρώματα. Έτσι εντοπίζονται σημαντικές κοινωνικές ανισότητες που απεικονίζονται όχι μόνο στην επαγγελματική απασχόληση, αλλά και στην περιοχή κατοικίας των πολιτών. Τα λαϊκά στρώματα κατοικούν σε υποβαθμισμένες περιοχές του Δήμου Πειραιά (Π.Κοκκινιά, Καμίνια, Απόλλωνας, κ.ά.) ή στην ευρύτερη περιφέρεια του Πειραιά (Δραπετσώνα, Κερατσίνι, Νίκαια, κλπ). Αντίθετα οι κάτοικοι του κέντρου (Καλλίπολη, Φρεατίδα, κ.ά.) εκπροσωπούν στην πλειοψηφία τους τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα με μεγάλη συμβολή στην ελληνική ναυτιλία και στο εφοπλιστικό κεφάλαιο. Η κατακόρυφη άνοδος του ελληνικού εφοπλισμού δημιούργησε μεγάλους επιχειρηματίες με έδρα τον Πειραιά. Έτσι η κοινωνική δομή του Πειραιά αλλάζει ριζικά. Ως προς τον πληθυσμό παρατηρείται στασιμότητα στο κέντρο του Πειραιά, ενώ αυξάνεται σταδιακά και επεκτείνεται γεωγραφικά ο πληθυσμός του «μείζονος Πειραιά». Η πληθυσμιακή στασιμότητα του Πειραιά (από το 1950-1970 ο πληθυσμός του ήταν γύρω στις 186.000 κατοίκους) οφείλεται μάλλον στη στασιμότητα της βιομηχανικής επένδυσης. Σε αντίθεση με την Αθήνα που ο πληθυσμός της στο ίδιο χρονικό διάστημα αυξάνεται κατά 300.000 κατοίκους χωρίς αυτό να σημαίνει ότι προσέλκυσε χιλιάδες μετανάστες λόγω της βιομηχανίας της (αν και κάποιες συνέχισαν να λειτουργούν στην πολύπαθη οδό Πειραιώς) όσο λόγω της αύξησης των υπηρεσιών και της διοίκησης (τα κέντρα λήψης αποφάσεων και ο προσωποπαγής τρόπος λειτουργίας τους δημιουργούσε ελπίδες στην ανεύρεση εργασίας-βλ. και *πελατειακές σχέσεις*). Ενώ ο συνολικός πληθυσμός των δήμων του Πειραιά και της Δραπετσώνας μειώνεται, *στη δεκαετία του '60 η επέκταση των αυθαιρέτων δημιουργεί τον περισσότερο υποβαθμισμένο δήμο της χώρας, το Πέραμα*[96]. Σύμφωνα με στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. το 1951 ο πληθυσμός του Δήμου Πειραιά ήταν 186.088 και με την ευρύτερη περιφέρεια 347.949, ενώ το 1991 ήταν 182.671 και 456.865 αντίστοιχα, για να διαμορφωθεί το 2001 σε 169.035 και 447.724 (Βλ. Γράφημα 1). Το 1964 ιδρύεται ο Νομός Πειραιά που κατέληξε στη σημερινή Νομαρχία Πειραιά, η οποία περιλαμβάνει εκτός από τον Δήμο Πειραιά, τους δήμους Αγ.Ι.Ρέντη, Δραπετσώνας, Κερατσινίου, Κορυδαλλού, Νικαίας, Περάματος, τα νησιά του Αργοσαρωνικού, την παραθαλάσσια Τροιζήνα και τα Κύθηρα.

Τα λαϊκά στρώματα του Πειραιά, παρά τη γεωγραφική τους επέκταση κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970, δεν αποκτούν κοινωνική συνείδηση ούτε ενιαία πολιτισμική ταυτότητα, καθώς οι

---

[95] Πληροφορίες από την ιστοσελίδα της ΠΝΟ στο Ίντερνετ, www.pno.gr

[96] Σορώκος Ευστάθιος «Οικιστική δομή και κοινωνικοποίηση. Η περίπτωση της Αθήνας», περ. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 23, σελ.142-149, 1975.

κοινωνικές ανισότητες μπαίνουν σε εξατομικευμένη βάση, με αποτέλεσμα τα κοινωνικά προβλήματα να «βιώνονται» ως ατομικά. Η εργατική τάξη χαρακτηρίζεται από ασυνέχεια λόγω του χαρακτήρα της καπιταλιστικής ανάπτυξης –εντατικοποίηση της εργασίας και όχι μηχανοποίηση, εμπειρική και όχι εξειδικευμένη εργασία, μετανάστευση και αναδιοργάνωση του κοινωνικού και εργασιακού χώρου, διατήρηση αυτοαπασχόλησης, δημιουργία *νέων μικροαστικών στρωμάτων*, έντονη κρατική παρουσία και *σύστημα πελατειακής αντιπροσώπευσης*-με αποτέλεσμα να μη δημιουργηθούν εργατικές υποκουλτούρες. Η πολιτισμική ταυτότητα ήταν περισσότερο δημιούργημα της ιστορικής τους προέλευσης (έντονο προσφυγικό στοιχείο, μνήμες αντιστασιακής δράσης) και της κοινής μοίρας (χαμηλά οικονομικά στρώματα) και όχι της σχέσης τους με τα μέσα παραγωγής (μηχανισμός εκμετάλλευσης, κτλ). Έτσι δεν συγκροτήθηκαν *εργατικές υποκουλτούρες*[97] (πολιτιστικοί χώροι, εργατικά θέατρα, κ.ά.) αποτέλεσμα μιας κοινής εργασιακής διαδικασίας σε συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο, αφού το προλεταριάτο παρέμεινε περιστασιακό και κατακερματισμένο βρίσκοντας καταφύγιο στην άτυπη οικονομία, είτε λόγω των συνεπειών από την ιδιόμορφη καπιταλιστική ανάπτυξη (ανεργία, υποαπασχόληση, κτλ) είτε λόγω των πολιτικών διώξεων (φακελώματα, τρομοκρατία, εκτοπίσεις, κτλ).

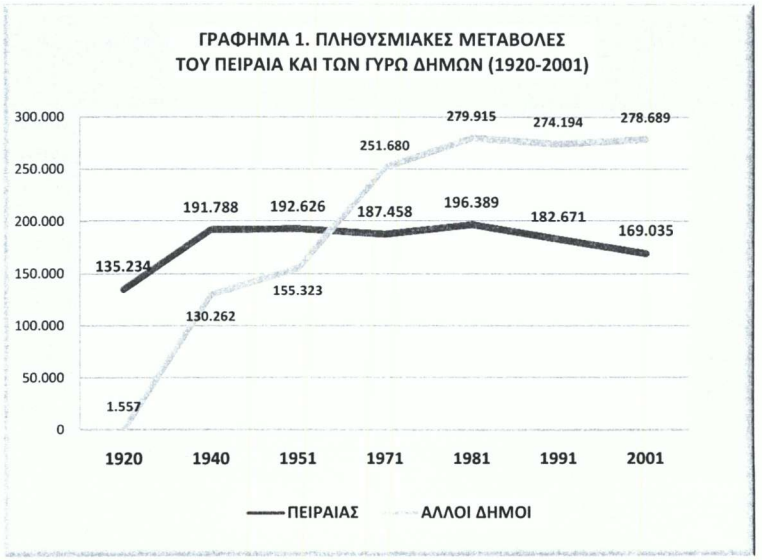

Η κρίση που άρχισε τη δεκαετία του `80 και που οφείλεται σε διάφορους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες (παγκόσμια οικονομική κρίση, υποχώρηση των θαλάσσιων μεταφορών, μείωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής σημαίας, κλπ) οδήγησε στην ανεργία των ναυτικών μας. Η ελληνική ναυτιλία είχε χάσει 1.000 από τα 4.000 πλοία της. Οι εφοπλιστές χρησιμοποιούν ξένους ναυτικούς από την Ασία και την Αφρική ως χαμηλόμισθους για τα μειώσουν το κόστος και να αυξήσουν το κέρδος τους. Τα σωματεία των μηχανικών και των ναυτικών (Π.Ε.Μ.Ε.Ν., Π.Ε.Ν.Ε.Ν.) πρωτοστατούν με την κήρυξη απεργιακών κινητοποιήσεων των μελών τους

[97] Αλεξίου Θανάσης «Κοινωνική συνείδηση και πολιτισμική ταυτότητα», εφ. Καθημερινή 4/5/2003.

με στόχο τη διαφύλαξη των εργασιακών τους δικαιωμάτων[98]. Ισχυρό πλήγμα δέχθηκε το ελληνικό ναυτεργατικό δυναμικό την περίοδο 1980-1990 με την απώλεια 32.768 θέσεων εργασίας και τη χρεοκοπία του Ν.Α.Τ. . Η μείωση κατά 50% των οργανικών συνθέσεων των πλοίων την περίοδο 1996-2002 επέφερε νέα απώλεια 5.265 θέσεων εργασίας για τους Έλληνες ναυτεργάτες. Από τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. προκύπτει αύξηση των θέσεων εργασίας των αλλοδαπών κατά 29,46% από το 2000. Αντίθετα η ελληνόκτητη ναυτιλία κατέχει την πρώτη θέση στην παγκόσμια ναυτιλία με 3.355 πλοία (άνω των 1000 gt), ενώ το 1989 αριθμούσε 2.296 πλοία. Επιπλέον η ελληνική σημαία κατέχει την πρώτη θέση και στην Ευρωπαϊκή Ένωση με 1325 πλοία χωρητικότητας 30.390.000 gt. Από τα στοιχεία του Υ.Ε.Ν. αν και διαπιστώνεται αύξηση του ελληνόκτητου στόλου σε αριθμό πλοίων και χωρητικότητα έχουμε επιπρόσθετη μείωση των θέσεων εργασίας των Ελλήνων ναυτεργατών. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση παρατηρείται σημαντική μείωση του αριθμού ναυτεργατών και ταυτόχρονη αύξηση του αριθμού των μη υπηκόων της Ε.Ε. ναυτεργατών[99] (βλ. Γράφημα 2).

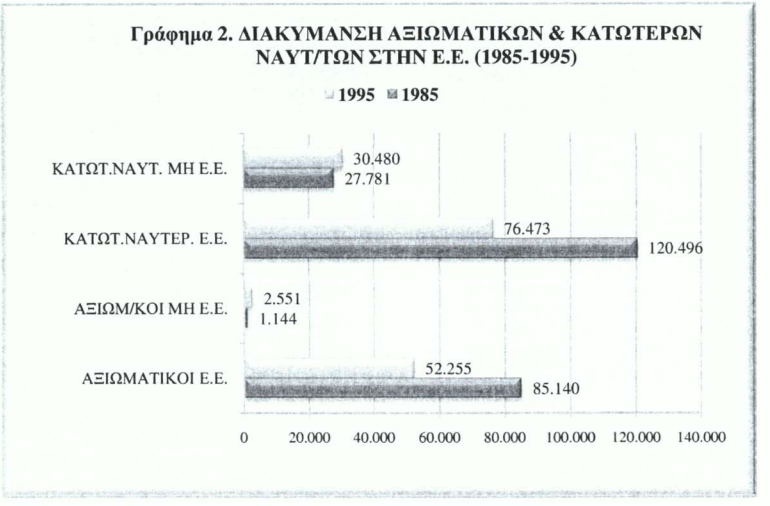

Στον Πειραιά κατά την περίοδο 1978-1984 διαπιστώνεται μείωση κατά 309 καταστήματα και 7.164 θέσεις εργασίας, 1004 επιχειρήσεων χονδρικού εμπορίου και 5.035 θέσεων εργασίας, ενώ στα Ναυπηγεία Πειραιά *στερεύουν* 3.038 θέσεις εργασίας. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. παρατηρείται πανελλαδικά σημαντική μείωση του δευτερογενή τομέα και αύξηση του τριτογενή. Συγκεκριμένα με βάση τα ποσοστά απασχολουμένων κάθε κλάδου σε σχέση με το σύνολο το ποσοστό των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα μειώθηκε από το 21,3% το 1993 στο 15,8% το 2002, στον δευτερογενή τομέα μειώθηκε από το 24,2% το 1993 στο 22,5% το 2002, ενώ το

[98] Δημήτρης Καπράνος «Πόλη της ναυτιλίας. Από τη ραγδαία μεταπολεμική ανάπτυξη στην κρίση του `80 και τη σημερινή πραγματικότητα», έντυπο της εφημερίδας *Καθημερινή*, 30/4/1995.
[99] «Ένωση» Διμηνιαία Συνδικαλιστική και Τεχνική Επιθεώρηση της Πανελλήνιας Ένωσης Μηχανικών Εμπορικού Ναυτικού (ΠΕΜΕΝ), τχ.651, 673, 674 –11/2001, 11&12/03, 1&2/04.

ποσοστό απασχολουμένων στον τριτογενή τομέα αυξήθηκε από το 54,5% το 1993 στο 61,7%. Αξίζει να σημειωθεί η αντίστροφη πορεία των ποσοστών απασχόλησης του εργατικού δυναμικού στη μεταποίηση και στην οικοδομή, όπου και οι δύο κλάδοι περιλαμβάνονται στο δευτερογενή τομέα παραγωγής. Συγκεκριμένα το ποσοστό του εργατικού δυναμικού που απασχολείται στη μεταποίηση μειώθηκε στα τελευταία πέντε χρόνια (από 12,67% το 2001 σε 11,55% το 2006) ενώ το αντίστοιχο ποσοστό που απασχολείται στην οικοδομή αυξήθηκε (από 6,72% το 2001 σε 7,58% το 2006) βλ. γράφημα 3.

Η *αποβιομηχάνιση* οδηγεί χιλιάδες εργαζόμενους στην ανεργία, ενώ ενισχύει την ανασφάλεια αρκετών εργαζομένων σε άλλους κλάδους. Μερικά από τα σημαντικότερα εργοστάσια που έκλεισαν τα τελευταία 25 χρόνια είναι του Ρετσίνα, η ΧΡΩΠΕΙ, η Ήβη, τα Λιπάσματα, το εργοστάσιο Κούππα, κ.ά. Από τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. προκύπτει ότι το 30% των ανέργων βρίσκεται στην επαγγελματική κατηγορία των εργαζομένων στην παραγωγή, ενώ το 21,3% στην κατηγορία των υπαλλήλων γραφείου.

Γράφημα 3. ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΗ ΤΩΝ ΠΟΣΟΣΤΩΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΟΔΟΜΗ (ΕΣΥΕ 2001-2006)

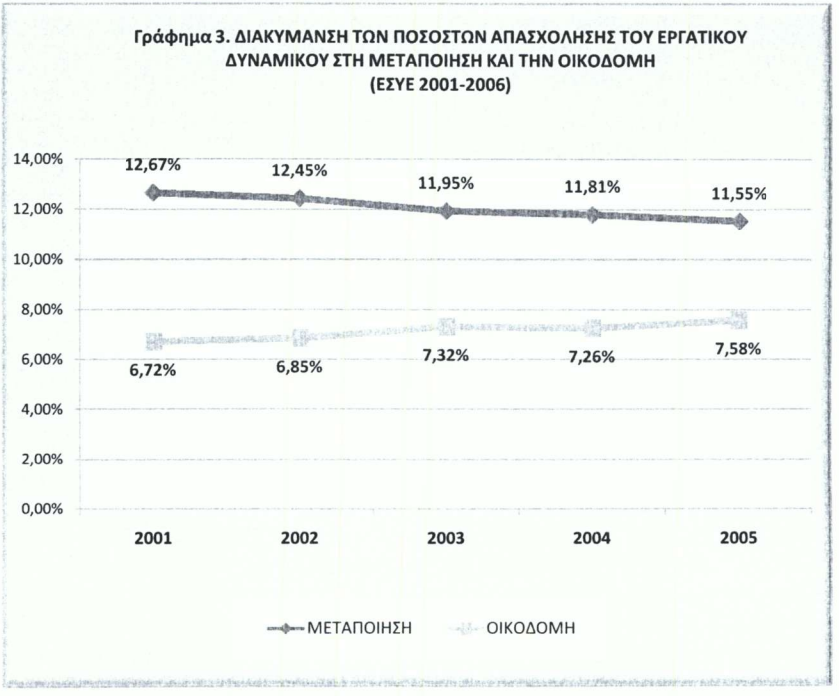

Για άλλη μια φορά διαπιστώνεται αλλαγή στη σύνθεση του πληθυσμού στον Πειραιά και στην ευρύτερη περιφέρειά του. Ένα σημαντικό γεγονός που επηρεάζει δυναμικά τις εργασιακές σχέσεις αλλά και την υπάρχουσα κοινωνική δομή είναι η εγκατάσταση των οικονομικών μεταναστών. Η εγκατάσταση των οικονομικών μεταναστών σε υποβαθμισμένες περιοχές των Δήμων του Πειραιά

κι αυτό λόγω των χαμηλών ενοικίων, αλλάζει το μέγεθος αλλά και τη σύνθεση του πληθυσμού. Η εργασιακή τους απασχόληση επηρεάζεται από την περιοχή κατοικίας (για παράδειγμα ένα σημαντικό ποσοστό αλλοδαπών στο Κερατσίνι ασχολείται στην ιχθυόσκαλα) αλλά και από τις ανάγκες στην αγορά εργασίας (από τα μέχρι τώρα στοιχεία το μεγαλύτερο ποσοστό των αλλοδαπών απασχολείται στην οικοδομή). Τα χαμηλά μεροκάματα που αναγκαστικά δέχονται οι αλλοδαποί οδηγούν αρκετούς εργοδότες στο να τους επιλέξουν. Επιπλέον τα τελευταία χρόνια εντοπίζεται στον Πειραιά η μετακίνηση αρκετών οικογενειών με υψηλό κοινωνικο-οικονομικό status από το κέντρο ή την περιφέρεια του Πειραιά κυρίως σε περιοχές της παραλίας (Π.Φάληρο, Γλυφάδα, Βούλα, κ.ά.) ή των βορείων προαστίων (Κηφισιά, Μαρούσι, Μελίσσια, κ.ά.).

Ακόμα, εκτός από τα επαγγέλματα που *χάνονται* ή δημιουργούνται στον Πειραιά, επισημαίνονται σημαντικές αλλαγές ως προς το καθεστώς εργασίας των εργαζομένων. Συγκεκριμένα εντοπίζονται αρκετοί συμβασιούχοι στο δημόσιο τομέα (π.χ. τετράωρη απασχόληση σε διοικητικές υπηρεσίες στους δήμους, ωρομίσθιοι ή υπεράριθμοι καθηγητές στην Α/θμια ή Β/θμια εκπαίδευση, κλπ) και ημιαπασχολούμενοι στον ιδιωτικό τομέα (π.χ. απασχόληση σε ώρες αιχμής σε πολυκαταστήματα και super market, «δουλειές του ποδαριού» διανομή διαφημιστικών, έτοιμων φαγητών, κλπ). Αποκτά λοιπόν τεράστιο ενδιαφέρον για την πόλη του Πειραιά και την ευρύτερη περιφέρειά του ο τρόπος που ενσωματώνονται και εγκαθίστανται οι «νέοι κάτοικοί» του, αλλά και το κατά πόσο διατηρείται ο κοινωνικός ιστός της πόλης στις νέες διαμορφούμενες συνθήκες.

Κατά πόσο οι αλλαγές στη διάρθρωση της επαγγελματικής απασχόλησης επηρεάζουν τις «εργατικές συνοικίες» του Πειραιά...; Ποια είναι η πολιτική στάση και συμπεριφορά των νέων κατοίκων στις γειτονιές του Πειραιά...; Μπορούν να δοθούν απαντήσεις στο «*τέλος της εργασίας*» και στο «*αντίο προλεταριάτο*»...; Κι αν ναι, πώς διαμορφώνονται τα λαϊκά στρώματα στον Πειραιά και ποια είναι η πολιτική τους κουλτούρα;

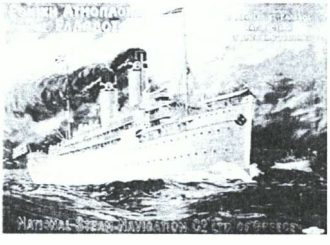

Ο Πληθυσμός του Δήμου Πειραιά και της Περιφέρειας

Ο σημερινός Πειραιάς παρουσιάζεται έντονα αστικοποιημένος ως προς τον οικιστικό χώρο, ενώ εκτός από την έντονη οικονομική δραστηριότητα που πάντοτε τον χαρακτήριζε (κυρίως γύρω από το λιμάνι) αναπτύσσονται αρκετές υπηρεσίες που εκτείνονται στην ευρύτερη περιφέρειά του. Όμως το μέγεθος των πληθυσμιακών, οικιστικών, λειτουργικών, εργασιακών και άλλων αλλαγών που εντοπίζονται στην περιοχή του Πειραιά αυξάνουν το επιστημονικό ενδιαφέρον λόγω του τρόπου αλλά και της έντασης που παρουσιάζονται τα φαινόμενα αυτά. Μάλιστα αρκετές διαφοροποιήσεις εντοπίζονται όχι μόνο μεταξύ των δήμων του Πειραιά, αλλά και στο εσωτερικό του κάθε δήμου, κάτι που δυσκολεύει την έρευνα λόγω της ταξικής διαφοροποίησης και των ιδιαίτερων κοινωνικών ταυτοτήτων. Ο Πειραιάς, που καταλαμβάνει το νοτιοδυτικό τμήμα της πρωτεύουσας, αποτελείται από τον ομώνυμο δήμο και από τους δήμους Δραπετσώνας, Νίκαιας, Κερατσινίου, Κορυδαλλού, Περάματος και Αγ.Ι.Ρέντη -Νομαρχία Πειραιά (βλ. χάρτη 1).

Ο πληθυσμός του δήμου Πειραιά σύμφωνα με την απογραφή του 2001 (Ε.Σ.Υ.Ε.) ανέρχεται στις 169.035 κατοίκους και μειώθηκε κατά 7,46% μέσα σε μια δεκαετία (μείωση κατά 13.636 κατοίκους, 1991-2001) και κατά 13,92% μέσα σε μια εικοσαετία (μείωση κατά 27.354 κατοίκους, 1981-2001). Αν λάβουμε υπόψη μας τη μείωση του πληθυσμού λόγω της υπογεννητικότητας, αλλά και την αύξηση του πραγματικού πληθυσμού λόγω της εγκατάστασης των οικονομικών μεταναστών, τότε γίνεται εύκολα κατανοητό ότι ένα σημαντικό μέρος των πολιτών εγκατέλειψε τον Πειραιά, κυρίως λόγω της κρίσης της δεκαετίας του '80 (αποβιομηχάνιση, έλλειψη επενδύσεων, κ.ά.). Όμως η μετακίνηση του πληθυσμού αφορά κι ένα κομμάτι του ανώτερου μεσαίου κοινωνικοοικονομικού στρώματος που εγκαθίσταται σε περιοχές των βορείων προαστίων της πρωτεύουσας (Κηφισιά, Λυκόβρυση, Πεύκη, Αγ.Στέφανος, Μελίσσια, Ν.Πεντέλη,...) αλλά και της παραλιακής ζώνης (Π.Φάληρο, Ελληνικό, Βούλα, Γλυφάδα,...). Τα λαϊκά στρώματα και εν μέρει τα μεσαία στρώματα που παραμένουν στις συνοικίες του Πειραιά (Καμίνια, Απόλλωνας, Π.Κοκκινιά, Αγ.Σοφιά, κ.ά.) είτε κατασκευάζουν με αρκετές στερήσεις νέες κατοικίες (δανειοληπτική πολιτική – χαμηλά επιτόκια) είτε επενδύουν στη γη και στην τακτική της αντιπαροχής. Έτσι από τον οικοδομικό οργασμό, εκτός από την αρχιτεκτονική «φυσιογνωμία» του Πειραιά, κλονίζεται σημαντικά και το φαινόμενο «γειτονιά» με τις «αυλές των θαυμάτων» [100] που αποτέλεσαν σημαντικό επικοινωνιακό παράγοντα αλλά και προϋπόθεση συνέχειας του κοινωνικού ιστού. Στα παλαιά σπίτια και τις εναπομείνασες προσφυγικές κατοικίες κατοικούν πλέον οι οικονομικοί μετανάστες, που βρίσκουν καταφύγιο λόγω των φτηνών ενοικίων αλλά και της γενικότερης αποδοχής τους από τα λαϊκά στρώματα. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια των τελευταίων 15 χρόνων στις συνοικίες του κέντρου αλλά και της περιφέρειας του Πειραιά δεν παρουσιάστηκαν φαινόμενα ρατσιστικής βίας και συμπεριφοράς εκ μέρους των μονίμων κατοίκων, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων. Μάλιστα οι κάτοικοι της ευρύτερης περιφέρειας του Πειραιά είχαν λιγότερα αρνητικά στερεότυπα και προκαταλήψεις απέναντι στους αλλοδαπούς συγκριτικά με τους κατοίκους του κέντρου (του δήμου Πειραιά) που συγκέντρωσαν μεγαλύτερα ποσοστά ξενοφοβίας.

Ο πληθυσμός στην περιφέρεια του Πειραιά διατήρησε σε γενικές γραμμές το μέγεθός του και μάλιστα την τελευταία δεκαετία παρουσίασε και μια μικρή αύξηση κατά 1,64%. Πάντως η μεγαλύτερη πληθυσμιακή αύξηση στην περιφέρεια παρουσιάστηκε κατά την 20ετία 1951-71 λόγω της εγκατάστασης των εσωτερικών μεταναστών, μια εγκατάσταση που άλλαξε σημαντικά την ποιοτική σύνθεση του πληθυσμού (έντονο προσφυγικό και *προοδευτικό* στοιχείο). Συγκεκριμένα ο πληθυσμός των γύρω δήμων από 155.323 που είχε το 1951 έφτασε στους 251.680 κατοίκους το 1971 δηλαδή παρουσίασε αύξηση κατά 62%! Αντίθετα κατά την ίδια περίοδο ο πληθυσμός του δήμου Πειραιά μειώθηκε κατά 2,68%, φτάνοντας το 1971 στους 187.458 κατοίκους. Στη μεγαλύτερη τιμή του έφτασε ο Πειραϊκός πληθυσμός στην απογραφή του 1981, με 196.389 κατοίκους στο Δήμο του Πειραιά και με 279.915 στην περιφέρεια. Από τότε μέχρι σήμερα ακολουθεί πτωτική πορεία και ιδιαίτερα για το δήμο Πειραιά, αφού από τους 196.389 κατοίκους του 1981 μειώνεται στους 169.035 το 2001 (πτώση κατά 13,93%). Οι απώλειες για την περιφέρεια στην αντίστοιχη περίοδο (1981-2001) περιορίστηκαν στους 1226 κατοίκους ή στο 0,43% (βλ. Πίνακα 1).

[100] Από το θεατρικό έργο του Ιάκωβου Καμπανέλλη «Η Αυλή των Θαυμάτων».

Πίνακας 1. Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 1920-2001							
	1920	**1940**	**1951**	**1971**	**1981**	**1991**	**2001**
ΠΕΙΡΑΙΑΣ	135234	191788	192626	187458	196389	182671	169035
ΑΛΛΟΙ ΔΗΜΟΙ	1557	130262	155323	251680	279915	274194	278689
Σύνολο	136791	322050	347949	439138	476304	456865	447724

Οι μετακινήσεις του πληθυσμού στον Πειραιά είναι συνάρτηση της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης (κρίση στο βιομηχανία, προσέλευση οικονομικών μεταναστών) καθώς και του τρόπου εμφάνισης αυτής στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Έτσι η γεωγραφία των κοινωνικοοικονομικών δραστηριοτήτων επηρεάζει σημαντικά το μέγεθος αλλά και τη σύνθεση του πληθυσμού. Η τακτική της αντιπαροχής, η άναρχη και ανεξέλεγκτη δόμηση σε εκτός σχεδίου περιοχές, η οικονομική κρίση στο δευτερογενή τομέα παραγωγής και κυρίως των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, η έντονη παρουσία και η εκμετάλλευση των οικονομικών μεταναστών, η αύξηση της υποαπασχόλησης και της ανεργίας, τα περιβαλλοντικά προβλήματα και οι συνέπειές τους, κ.ά. αποτελούν παράγοντες που έπαιξαν και συνεχίζουν να παίζουν σημαντικό ρόλο στην αυξομείωση του πληθυσμού στον Πειραιά. Πάντως η γενικότερη τάση για όλους τους δήμους στον Πειραιά είναι η αύξηση των οικονομικών μεταναστών, η μείωση των ετεροδημοτών και η λίγο έως πολύ σταθεροποίηση των ομοδημοτών (βλ. γράφημα 4).

Γράφημα 4.ΠΟΣΟΣΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ ΚΑΤΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ (ΕΣΥΕ 2001, Επεξ.Γ.Μ.)

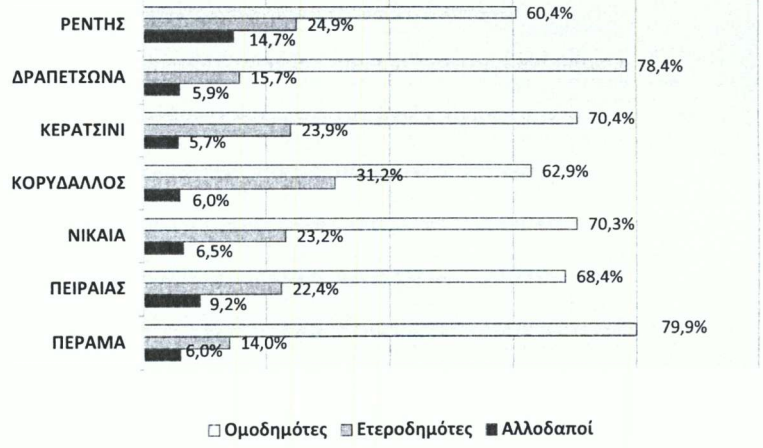

Σύμφωνα με τα στοιχεία της τελευταίας απογραφής του *πραγματικού* πληθυσμού τα μεγαλύτερα ποσοστά αλλοδαπών συγκεντρώνουν οι δήμοι Αγ.Ι.Ρέντη (14,70%) και Πειραιά (9,03%), ενώ τα μεγαλύτερα ποσοστά ετεροδημοτών συγκεντρώνουν οι δήμοι Κορυδαλλού (31,15%), Αγ.Ι.Ρέντη (24,86%) και Κερατσινίου (23,94%). Οι ομοδημότες του δήμου Πειραιά μειώθηκαν μέσα σε μια δεκαετία (1991-2001) κατά 13.335 ή κατά 10%, κάτι που οδήγησε και στο να χαθεί μία βουλευτική έδρα στην εκλογική περιφέρεια της Α' Πειραιά. Αντίθετα στους δήμους της ευρύτερης περιφέρειας είχαμε μικρή αύξηση των ομοδημοτών, με εξαίρεση τη Δραπετσώνα, όπου παρουσίασε μικρή μείωση του πληθυσμού της. Τα τελευταία χρόνια ακολουθώντας την ίδια πολιτική στις περιοχές Δραπετσώνας και Ρέντη χτίζονται αρκετά συγκροτήματα πολυκατοικιών που σίγουρα θα επηρεάσουν όχι μόνο το μέγεθος και τη σύνθεση του πληθυσμού αλλά και την αισθητική του χώρου.

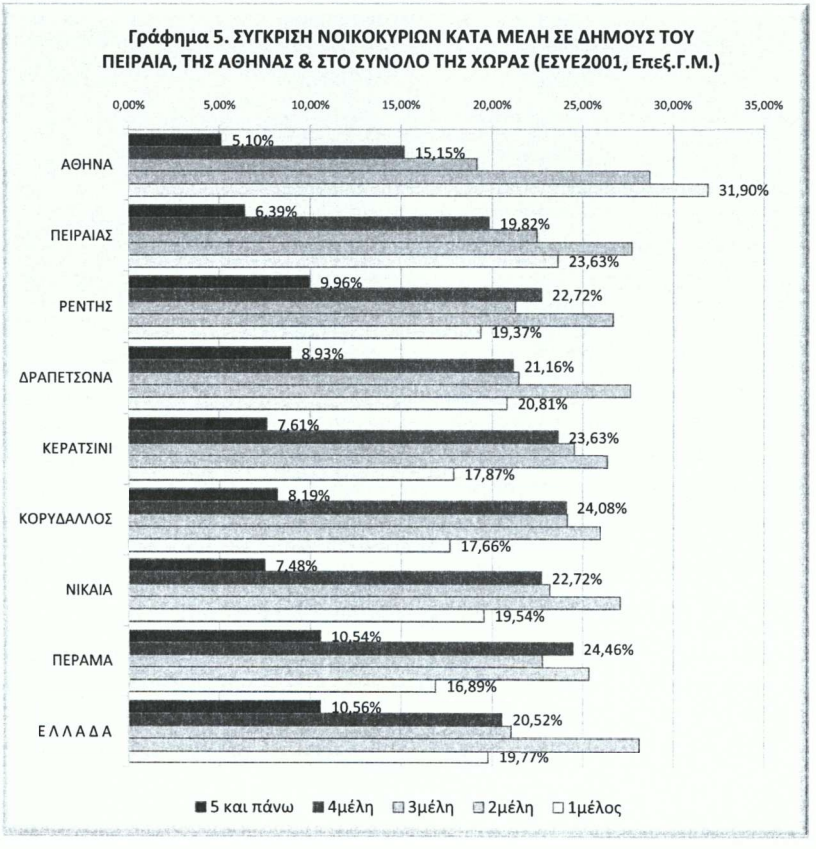

Όμως οι εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές συνθήκες δεν επηρεάζουν μόνο το μέγεθος ή τη σύνθεση του πληθυσμού αλλά και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων. Έτσι ένα φαινόμενο που εμφανίζεται κυρίως στα αστικά κέντρα και συνδέεται άμεσα με την εκπαιδευτική και

επαγγελματική δραστηριότητα των ανθρώπων αλλά και με τις κοινωνικές τους αξίες είναι το *μέγεθος των νοικοκυριών κατά μέλος*. Συγκεκριμένα μετά την «*πυρηνική οικογένεια*» (πατέρας, μητέρα και μέχρι 2 παιδιά) και τη «*μονογονεϊκή οικογένεια*» (παιδί ή παιδιά που μεγαλώνουν με τον ένα γονέα) σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες αλλά και στην Ελλάδα αυξάνεται το ποσοστό των νοικοκυριών με ένα μέλος, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κάτι τέτοιο αποτελεί αποκλειστικά αναγκαστική επιλογή. Πρόκειται για μια «*νέα ατομικότητα*» που δε σχετίζεται με τη μοναξιά αλλά αποτελεί συνειδητή επιλογή του να ζήσει κάποιο άτομο μόνο του, χωρίς άλλα μέλη και οικογένεια. Η τάση αυτή ως συνειδητή επιλογή αποτυπώνεται και στην Ελλάδα, όπου τα τελευταία χρόνια οι άντρες στις μικρότερες ηλικίες (18 μέχρι 54 ετών) συγκεντρώνουν μεγαλύτερα ποσοστά από τις γυναίκες, οι οποίες υπερτερούν σε ποσοστά μετά τα 54 χρόνια τους, όταν δηλαδή η επιλογή τους για ατομική διαβίωση είναι περισσότερο αναγκαστική[101]. Μετά την επεξεργασία των στοιχείων της Ε.Σ.Υ.Ε. για τα νοικοκυριά με βάση τα μέλη προκύπτει ότι ο δήμος Αθηναίων έχει το μεγαλύτερο ποσοστό μονομελών νοικοκυριών με το εντυπωσιακό ποσοστό 31,9%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την επικράτεια δεν ξεπερνά το 20% (19,77%)! Βέβαια ένα μεγάλο μέρος των νοικοκυριών αυτών δημιουργείται αναγκαστικά, αφού πρόκειται για φοιτητές ή φοιτήτριες που σπουδάζουν σε κάποιο ανώτερο ή ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα. Άλλωστε το μεγαλύτερο ποσοστό ατομικής διαβίωσης στην Ελλάδα το συναντάμε στο ηλικιακό στάδιο 18 έως 24 ετών[102].

Το ότι οι άντρες συγκεντρώνουν μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά ατομικής διαβίωσης από τις γυναίκες (μέχρι και το ηλικιακό στάδιο 45-54 ετών), οφείλεται και στο ότι οι διαζευγμένες γυναίκες συμβιώνουν με τα παιδιά τους σε μεγαλύτερα ποσοστά απ' ότι οι διαζευγμένοι άντρες. Ο Πειραιάς ως σύγχρονο αστικό κέντρο συγκεντρώνει το μεγαλύτερο συγκριτικά ποσοστό μονομελών νοικοκυριών απ' όλους τους δήμους στην νομαρχία Πειραιά (γράφημα 17). Έτσι το 23,63% των νοικοκυριών στο δήμο Πειραιά είναι με ένα μέλος, το 27,70% με δύο μέλη, το 22,46% με τρία μέλη, το 19,82% με 4 μέλη και μόνο το 6,39% με πάνω από πέντε μέλη. Οι δήμοι Περάματος και Δραπετσώνας συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά στα νοικοκυριά πάνω από πέντε μέλη, με 10,54% και 9,96% αντίστοιχα. Αντίθετα στα μονομελή νοικοκυριά το μεγαλύτερο ποσοστό έχει ο δήμος Πειραιά με 23,63% και το μικρότερο ο δήμος Περάματος με 16,89% (βλ. γράφημα 5).

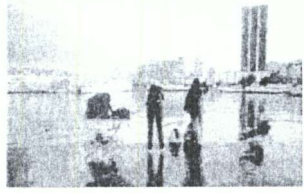

[101] Φαναράς Στράτος «Κι όμως, η νέα ατομικότητα δεν είναι συντηρητική», άρθρο στην εφημερίδα «Ημερησία», Σαββατοκύριακο 13-14/12/2003.
[102] Έρευνα της Metron Analysis για τη νέα ατομικότητα Metron Forum 5, Νοέμβριος 2003.

Το Μορφωτικό Επίπεδο στον Πειραιά

Το εκπαιδευτικό επίπεδο του ελληνικού πληθυσμού ανέβηκε σημαντικά κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, αφού σημειώθηκε αξιόλογη αύξηση στα ποσοστά των πτυχιούχων ανώτερων και ανώτατων σχολών καθώς και των αποφοίτων μέσης εκπαίδευσης, με σημαντική περιστολή των ποσοστών αναλφαβητισμού. Όμως παρά την ανάπτυξη του εκπαιδευτικού επιπέδου παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις κατά γεωγραφικά διαμερίσματα, με την Περιφέρεια Πρωτευούσης να συγκεντρώνει τα μεγαλύτερα ποσοστά μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Γράφημα 6. ΠΟΣΟΣΤΑ ΠΟΛΙΤΩΝ ΜΕ ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ ή ΜΕΤ/ΚΟ-ΔΙΔ/ΚΟ ΣΕ ΔΗΜΟΥΣ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ (ΕΣΥΕ 2001, Επεξ.Γ.Μ.)

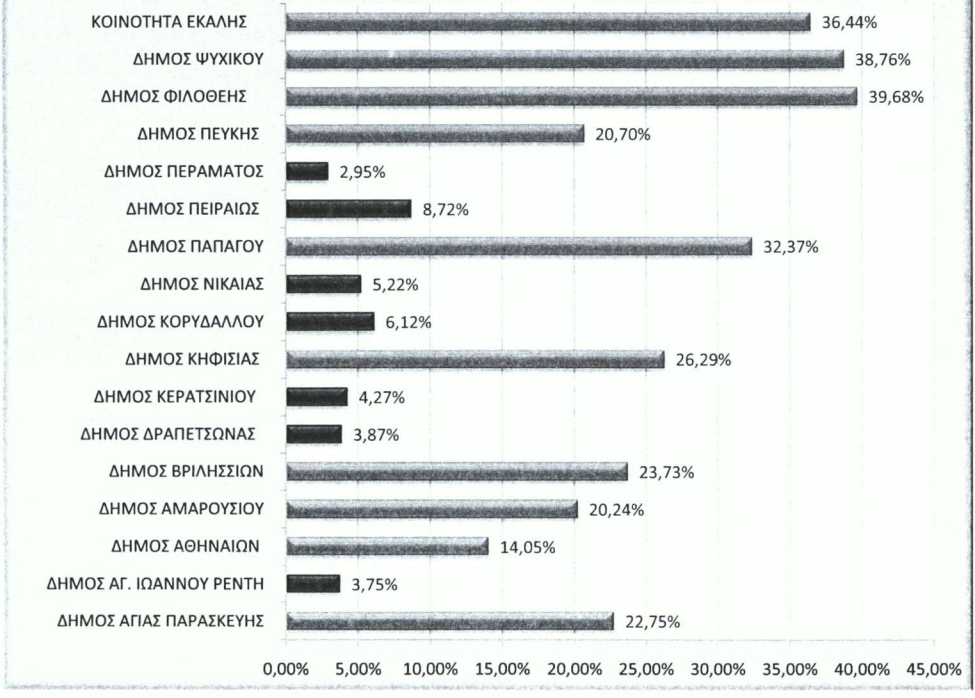

Οι εκπαιδευτικές ανισότητες που εντοπίζονται κατά δήμο στην Περιφέρεια Πρωτευούσης είναι κάτι που έχει επισημανθεί σε αρκετές έρευνες και μελέτες [103]. Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι οι εκπαιδευτικοί δείκτες αποτελούν αντανάκλαση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης στο

[103] Μαλούτας Θωμάς «Κοινωνικός Διαχωρισμός στην Αθήνα» στο «Κοινωνική Δομή και πολεοδομική οργάνωση στην Αθήνα», εκδ. Παρατηρητής, 1992.

χώρο του λεκανοπεδίου, αφού στους δήμους με τα υψηλότερα εκπαιδευτικά επίπεδα συγκεντρώνονται και τα μεγαλύτερα εισοδήματα όπως και τα «καλύτερα» επαγγέλματα (βλ. γράφημα 6). Έτσι η άνιση κατανομή του εκπαιδευτικού επιπέδου συνδέεται με την ταξική θέση αλλά και την περιοχή κατοικίας του ατόμου. Μια περιοχή που είτε ως αιτία (βλ. αρχικά δεδομένα και κοινωνικοποίηση) είτε ως αποτέλεσμα (άσκηση κοινωνικού ρόλου και συμπεριφοράς με βάση την κοινωνική θέση) αποτελεί δείκτη της κοινωνικής ανισότητας αλλά και του κοινωνικού αποκλεισμού. Άλλωστε η γεωγραφική αποτύπωση της εκπαιδευτικής ανισότητας συνδέεται και με άλλους κοινωνικο-οικονομικούς δείκτες (αντικειμενικές αξίες οικιών και οικοπέδων, καταναλωτισμός, ποιότητα ζωής, περιβαλλοντικά προβλήματα, ανεργία, φτώχεια, κ.ά.). Τα ποσοστά των πολιτών με πτυχίο κάποιου ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος μαζί με εκείνων που έχουν κάποιο μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών ή έχουν εκπονήσει διδακτορικό είναι πάνω από 25% στους δήμους Φιλοθέης (39,68%, ΑΕΙ=28,50% και Μετ/κό=11,18%), Ψυχικού (38,76%, ΑΕΙ=28,69% και Μετ/κό=10,07%), Παπάγου (32,37%, ΑΕΙ=25,67% και Μετ/κό=6,70%), Κηφισιάς (26,29%, ΑΕΙ=20,76% και Μετ/κό=5,53%), κοινότητα Εκάλης (36,44%, ΑΕΙ=28% και Μετ/κό=8,44%), κ.ά. Τα αντίστοιχα ποσοστά σε αρκετούς δήμους της νοτιοδυτικής Αττικής δεν ξεπερνούν το 6% του πληθυσμού τους, έτσι στο δήμο Περάματος μόνο το 2,95% έχει πτυχίο ΑΕΙ ή μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών (ΑΕΙ=2,60% και Μετ/κό=0,35%), στο δήμο Αγ.Ι.Ρέντη το 3,75% (ΑΕΙ=3,51% και Μετ/κό=0,24%), στο δήμο Δραπετσώνας το 3,87% (ΑΕΙ=3,54% και Μετ/κό=0,33%), κ.ά.

Στην νομαρχία Αθηνών που κατοικεί το 24% του πληθυσμού της χώρας μας (2.664.776 κάτοικοι) βρίσκεται το 38% των πτυχιούχων Ανωτάτων Σχολών (315.167 στους 830.355) καθώς και το 53% των πολιτών που έχουν μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών ή διδακτορικό (43.556 σε σύνολο 82.690)! Αν και τα τελευταία χρόνια αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των μεταπτυχιακών φοιτητών δεν φαίνεται ότι αυξήθηκαν σημαντικά τα ποσοστά για τους εκτός της νομαρχίας Αθηνών πολίτες.

Πίνακας 2. ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΝΟΜ. ΠΕΙΡΑΙΑ, ΝΟΜ.ΑΘΗΝΩΝ, ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΑΣ ΧΩΡΙΣ ΑΘΗΝΑ & ΠΕΙΡΑΙΑ (ΕΣΥΕ 2001, Επεξ.Γ.Μ.)

	Μετα-Β/θμια Εκπαίδευση	Απόφ.Β/θμιας Εκπαίδευσης	Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης	Α/θμια Εκπαίδ. ή Μερικές Τάξεις	Αγράμματοι
ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΠΕΙΡΑΙΑ	14,53%	30,60%	12,56%	39,72%	2,58%
ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΑΘΗΝΩΝ	24,31%	32,96%	10,42%	30,67%	1,64%
ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ	15,80%	26,22%	11,26%	43,11%	3,60%
ΕΛΛΑΔΑ χωρίς ΑΘΗΝΑ-ΠΕΙΡΑΙΑ	12,73%	23,38%	11,47%	48%	4,42%

Αν συγκρίνουμε το μορφωτικό επίπεδο των πολιτών της νομαρχίας Αθηνών με αυτό της νομαρχίας Πειραιά αλλά και της υπόλοιπης Ελλάδας (βλ. Πίνακα 2) τότε διαπιστώνουμε σημαντική στατιστικά διαφοροποίηση, αφού το ποσοστό των πολιτών με σπουδές μετά το λύκειο (ΑΕΙ, ΤΕΙ, Μετ/κά, κ.ά.) στη νομαρχία Αθηνών είναι 24,31%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους πολίτες στην νομαρχία Πειραιά είναι 14,53% και για την υπόλοιπη Ελλάδα 12,73%. Αν στην Ελλάδα της νεωτερικότητας αφαιρέσουμε τις νομαρχίες της Αθήνας και του Πειραιά, τότε διαπιστώνουμε ότι για τους μισούς και πλέον πολίτες οι γνώσεις σταμάτησαν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (48% απόφοιτοι δημοτικού ή φοίτηση μερικών τάξεων και 4,42% αγράμματοι). Αντίθετα για τους πολίτες

της νομαρχίας Αθηνών το αντίστοιχο ποσοστό προσεγγίζει το 33% και για τους πολίτες της νομαρχίας Πειραιά φτάνει στο 42,3%. Ένα ποσοστό που αυξάνεται λόγω των χαμηλών εκπαιδευτικών δεικτών στους δήμους της περιφέρειας Πειραιά. Πράγματι ο δήμος Πειραιά διαφοροποιείται σημαντικά από τους άλλους δήμους της περιφέρειας Πειραιά, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις κατά περιοχή και εντός του δήμου ως προς το εκπαιδευτικό (και όχι μόνο) επίπεδο των πολιτών. Σύμφωνα με παλαιότερες έρευνες υπήρχε σημαντική διαφοροποίηση ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο ανάλογα με την περιοχή κατοικίας σε διάφορες συνοικίες του Πειραιά. Έτσι στα Καμίνια μόνο το 4,6% των κατοίκων είχε γνώσεις ανώτερης ή ανώτατης εκπαίδευσης ενώ το 46,9% αυτών είχε γνώσεις πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για τους κατοίκους της Καστέλα ήταν 30,9% και 17,6%[104]. Οι επιδόσεις και οι επιτυχίες των μαθητών στις Πανελλαδικές εξετάσεις είναι καλύτερες για τα σχολεία του κέντρου του Πειραιά (Πειραματικό Ιωννιδείου, Πειραματικό Ζαννείου, Ζαν Νταρκ, Αγ.Παύλος) αν και ελάχιστοι γνωρίζουν και φυσικά λαμβάνουν υπόψη τους ότι το 35% αυτών είναι μαθητές που έρχονται από την περιφέρεια (είτε από συνοικίες του Πειραιά είτε από άλλους δήμους).

Γράφημα 7. ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ (ΕΣΥΕ 2001, Επεξ.Γ.Μ.)

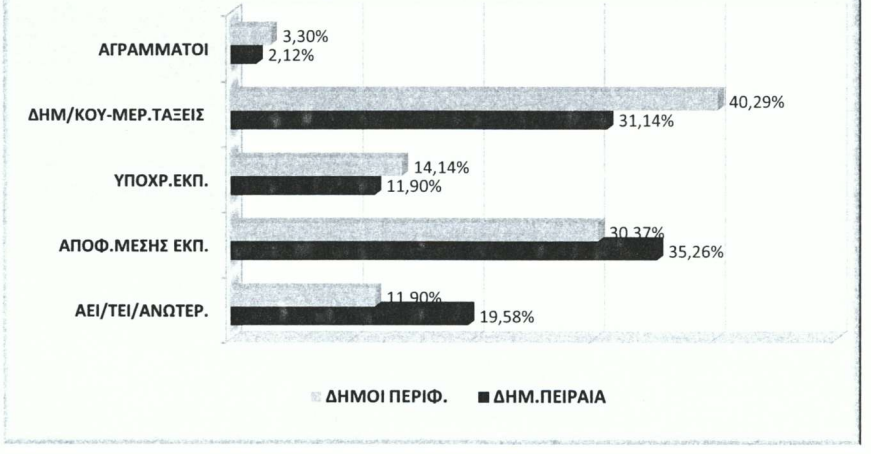

Εάν συγκρίνουμε το εκπαιδευτικό επίπεδο μεταξύ των πολιτών του δήμου Πειραιά και των δήμων της περιφέρειας Πειραιά (βλ. γράφημα 7) διαπιστώνουμε σημαντική διαφοροποίηση, που θα ήταν ακόμα μεγαλύτερη εάν δεν ήταν ενταγμένες στο δήμο του Πειραιά οι λαϊκές συνοικίες των Καμινίων, του Απόλλωνα, της Αγ.Σοφιάς, της Π.Κοκκινιάς, κ.ά. Έτσι οι κάτοικοι του δήμου Πειραιά συγκεντρώνουν μεγαλύτερα ποσοστά από τους κατοίκους της περιφέρειας στις σπουδές μετα-δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης βλ. ΑΕΙ, ΤΕΙ, ΙΕΚ, κ.ά. (19,58% έναντι 11,90%) αλλά και στις σπουδές

[104] Λ.Μαράτου-Αλιμπράντη-Β.Παπλιάκου «Κοινωνικοδημογραφικές τάσεις σε περιοχές του Πειραιά», Πρακτικά Δημογραφικού Συνεδρίου, Ε.Κ.Κ.Ε., 1994.

δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (35,26% έναντι 30,37%). Αντίθετα στην κατηγορία γνώσεων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (απόφοιτοι ή μερικές τάξεις δημοτικού) οι κάτοικοι της περιφέρειας συγκεντρώνουν μεγαλύτερα ποσοστά από τους κατοίκους του δήμου Πειραιά (40,29% έναντι 31,14%), όπως και στην κατηγορία των *αγραμμάτων*, όπου αν και μικρά τα ποσοστά είναι συγκριτικά μεγαλύτερα για τους κατοίκους των δήμων της ευρύτερης περιφέρειας του Πειραιά (3,30% έναντι 2,12%). Τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μεταξύ των δήμων στην περιφέρεια Πειραιά συγκεντρώνει ο δήμος Κορυδαλλού με 15,35% και ακολουθούν οι δήμοι Νίκαιας με 13,30% και Κερατσινίου με 12,58%. Στην *απέναντι όχθη*, τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά σε γνώσεις πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης συγκεντρώνει ο δήμος Περάματος με 42,57%, ενώ ακολουθούν οι δήμοι Δραπετσώνας με 42,60% και Αγ.Ι.Ρέντη με 41,88%! Οι δήμοι που έχουν τα μεγαλύτερα ποσοστά πολιτών που δεν γνωρίζουν ανάγνωση και γραφή είναι της Δραπετσώνας με 4,57%, του Αγ.Ι.Ρέντη με 4,08% και του Περάματος με 3,03% (γράφημα 8).

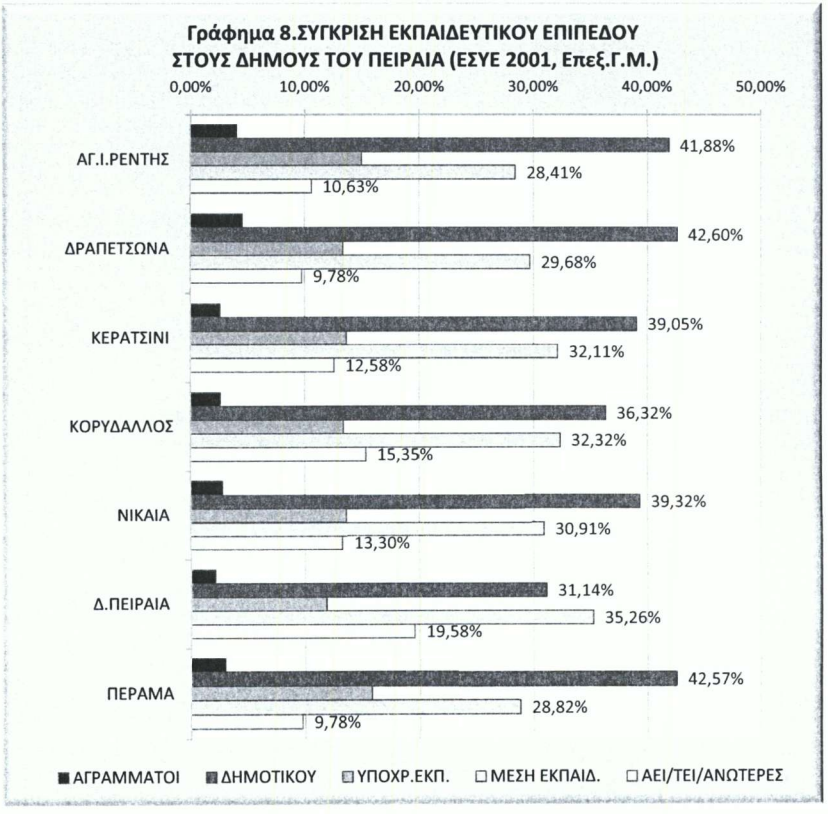

Το Εργατικό Δυναμικό στον Πειραιά

Τα τελευταία χρόνια, οι χωρίς εργασία *θεσμικά επιβιώνοντες*, που δεν κατέχουν αλλά ούτε ελέγχουν τα μέσα παραγωγής και φυσικά δεν μετέχουν στην αγορά εργασίας, (τα «*ακατάτακτα κοινωνικά υπόλοιπα*», οι *ανεπάγγελτοι*, οι *περιθωριακοί*, κ.ά.), μειώνονται στην περιφέρεια πρωτευούσης. Για τα μεγάλα ποσοστά οικονομικά ενεργού πληθυσμού στην περιφέρεια πρωτευούσης θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας (όπως σημειώθηκε και σε άλλο κεφάλαιο) εκτός από τις αλλαγές και τις ανακατατάξεις στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας την συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, που παρουσιάζεται με μεγαλύτερα ποσοστά στα αστικά κέντρα (ιδιαίτερα στον τομέα των υπηρεσιών) και φυσικά τη συμβολή των οικονομικών μεταναστών, από τους οποίους το 48,6% εργάζεται στην Αττική. Η τάση αυτή ακολουθείται και σε όλους τους δήμους του Πειραιά, ανεξάρτητα από τα οικονομικά προβλήματα που παρουσιάζονται σε κάποιους απ' αυτούς. Έτσι παρακολουθώντας τη διακύμανση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στον Πειραιά μεταξύ των δύο απογραφών (1991-2001) διαπιστώνουμε σημαντική αύξηση σε όλους τους δήμους (βλ. Γράφημα 9).

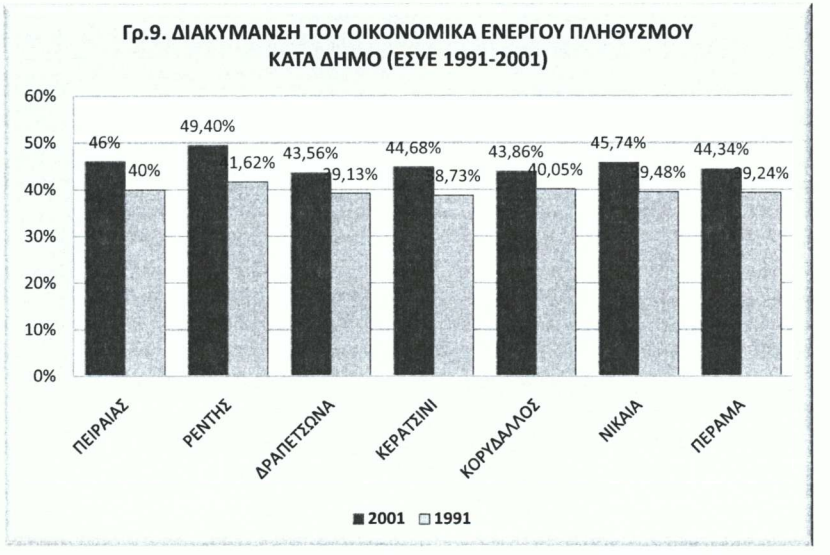

Τα μεγαλύτερα ποσοστά αύξησης εντοπίζονται στους δήμους Αγ.Ι.Ρέντη (7,78%), Πειραιά (6%) και Κερατσινίου (5,95%). Η σημαντική αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού οφείλεται κατά ένα μεγάλο ποσοστό στην αύξηση συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Έτσι μέσα σε μια δεκαετία αυξήθηκαν σημαντικά τα ποσοστά των γυναικών στο εργατικό δυναμικό των δήμων του Πειραιά, αν και η γυναικεία απασχόληση παραμένει μικρή σε σχέση με την αντρική. Συγκεκριμένα τα μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό έχουν οι δήμοι Πειραιά με 38,59% και Κορυδαλλού με 37,59%, ενώ τα μικρότερα ποσοστά έχουν οι δήμοι Περάματος με 32,16% και Αγ.Ι.Ρέντη με 33,16% (βλ. Γράφημα 10).

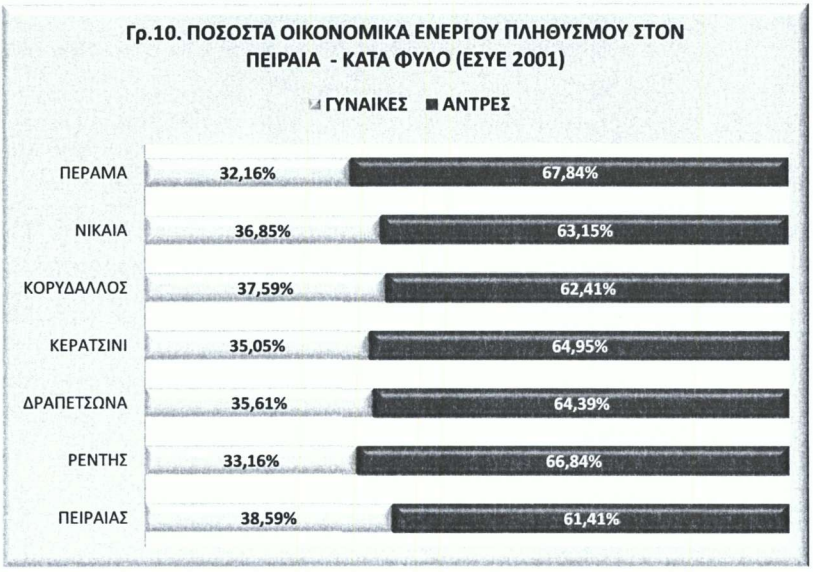

Στο κέντρο του Πειραιά και τη Δραπετσώνα φαίνεται ότι παρουσιάζονται σημαντικά προβλήματα στην απασχόληση, αφού οι περιοχές αυτές συγκεντρώνουν τα μικρότερα ποσοστά αύξησης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Συγκεκριμένα (βλ. Πίνακα 3) και μέσα σε μια δεκαετία η Δραπετσώνα είχε μόλις 2,30% αύξηση στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό των αντρών και ο Πειραιάς 7,54%. Μάλιστα το στοιχείο αυτό συνδέεται άμεσα με την οικονομική και κοινωνική ζωή των περιοχών αυτών, αφού ο *πραγματικός* πληθυσμός τους παρουσιάζει είτε στασιμότητα είτε μείωση. Ο δήμος του Πειραιά παρουσιάζει συγκριτικά με τους άλλους δήμους και τη μικρότερη αύξηση σε θέσεις γυναικείας απασχόλησης (31,08%), αν και οι θέσεις αυτές δεν φαίνεται να καθορίζουν την οικονομική του διάρθρωση, αφού οι περισσότερες απ' αυτές είναι *μερικής απασχόλησης*. Όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο η αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, κυρίως στην περιφέρεια του Πειραιά, οφείλεται και στην παρουσία αλλά και στη συμμετοχή των οικονομικών μεταναστών, που όσο περνούν τα χρόνια ενσωματώνονται στο εργατικό δυναμικό της χώρας μέσω της νομιμοποίησής τους (βλ. χορήγηση πράσινης κάρτας σε συνάρτηση με την εργοδοτική διαβεβαίωση, την κάλυψη του Ι.Κ.Α. κ.ο.κ.).

Πίνακας 3. ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΥΞΗΣΗΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ (ΕΣΥΕ 1991-2001,Επεξ.Γ.Μ.)

	ΑΝΤΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
ΠΕΙΡΑΙΑΣ	7,54%	31,08%
ΡΕΝΤΗΣ	25,96%	36,02%
ΚΕΡΑΤΣΙΝΙ	14,41%	55,37%
ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΣ	13,78%	49,90%
ΠΕΡΑΜΑ	15,95%	58,07%
ΝΙΚΑΙΑ	16,21%	52,24%
ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑ	2,30%	45,85%

Ο Πειραιάς κατά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας

Οι δήμοι του Πειραιά και της ευρύτερης περιφέρειας φαίνεται ότι ακολουθούν τη γενική αυξητική τάση των απασχολουμένων στον τριτογενή τομέα και την αντίστοιχη μείωση του δευτερογενούς, κάτι δηλαδή που αποτυπώνεται και στα στατιστικά στοιχεία για όλη την επικράτεια. Σύμφωνα με την έρευνα εργατικού δυναμικού της ΕΣΥΕ στο δεύτερο τρίμηνο του 2004 ο τριτογενής τομέας παραγωγής προσέγγιζε το 65%, ο δευτερογενής το 22% και ο πρωτογενής το 13% της συνολικής απασχόλησης. Όμως αν εξαιρέσουμε, λόγω του βαθμού αστικότητας της περιοχής, τα ασήμαντα ποσοστά απασχόλησης στη γεωργία, την κτηνοτροφία, την αλιεία κ.οκ. έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι ανακατατάξεις που παρουσιάζονται τα τελευταία δέκα χρόνια στους κλάδους της βιομηχανίας και της βιοτεχνίας, του εμπορίου, των μεταφορών και της επικοινωνίας αλλά και των άλλων υπηρεσιών στο δήμο του Πειραιά αλλά και στους δήμους της ευρύτερης περιφέρειας. Συγκεκριμένα τα ποσοστά του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στις μεταποιητικές βιομηχανίες μειώνεται σημαντικά σε όλους τους δήμους του Πειραιά και ιδιαίτερα στην περιφέρεια, αφού μέσα σε μια δεκαετία χάνει επτά ποσοστιαίες μονάδες μαζί και τα πρωτεία στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Η οικονομική κρίση και η αποβιομηχάνιση οδήγησε στη μείωση της απασχόλησης στην μεταποίηση και στην παράλληλη διεύρυνση των υπηρεσιών. Ο κλάδος του *χονδρικού και λιανικού εμπορίου*, χωρίς να παρουσιάζει εντυπωσιακή αύξηση στα ποσοστά συμμετοχής του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, παίρνει τα πρωτεία στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας από τον κλάδο της *μεταποιητικής βιομηχανίας*. Σημαντική πτώση παρουσιάζει και ο κλάδος των *μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνίας* και ιδιαίτερα μάλιστα στο δήμο του Πειραιά. Αντίθετα οι υπόλοιποι κλάδοι των υπηρεσιών παρουσιάζουν αύξηση με σημαντικότερη εκείνη των *ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών* αλλά και της *διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας*, κλάδοι που επεκτείνονται αρκετά και στην περιφέρεια του Πειραιά. Μάλιστα οι κλάδοι αυτοί συνδέονται με παλαιότερες αντιλήψεις και νοοτροπίες αλλά και με τους νέους τρόπους υλοποίησης των μέχρι πρότινος ανεκπλήρωτων επιθυμιών για ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων (κυρίως στην περιφέρεια) από τα μεσαία ή χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα (βλ. επένδυση στη γη, αγορά και εκμετάλλευση ακινήτων, στεγαστικά δάνεια, χρηματιστηριακή πολιτική, κ.ά.).

Αν συγκρίνουμε τους δήμους του Πειραιά με βάση τα ποσοστά συμμετοχής του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητάς τους τότε προσδιορίζουμε την ιδιαιτερότητα του κάθε δήμου και διαπιστώνουμε σε γενικές γραμμές το κοινωνικοοικονομικό προφίλ του πληθυσμού τους όπως επίσης και τα προβλήματα που τυχόν αντιμετωπίζουν. Έτσι στο δήμο του Πειραιά η σημαντική πτώση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στη *μεταποίηση* (από 18,25% στο 14%) και τις *μεταφορές – επικοινωνία* (από 19,10% στο 16%), η διατήρηση ενός σημαντικού ποσοστού πληθυσμού στον κλάδο του *εμπορίου* (20%) και η σημαντική αύξηση των οικονομικά ενεργών σε άλλους κλάδους των *υπηρεσιών* (χρηματοοικονομικοί οργανισμοί από 8% στο 11%, ξενοδοχεία .-εστιατόρια από 4% στο 6%, κτλ.) δείχνουν ότι ο Πειραιάς χάνει την *εργατική του φυσιογνωμία*, που για χρόνια διατηρούσε με τη συμμετοχή του εργάτη στη μικρή ή μεγάλη βιομηχανία. Βέβαια η μετάβαση από τον *εργάτη* στον *υπάλληλο* και από τη *βιομηχανία* στις *υπηρεσίες* δεν σημαίνει αναγκαστικά και τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας, αφού όπως θα δούμε παρακάτω η αλλαγή στον οικονομικό τομέα ούτε μειώνει τις εισοδηματικές αποστάσεις και το μέγεθος της εκμετάλλευσης αλλά ούτε βελτιώνει αναγκαστικά τις συνθήκες διαβίωσης - ιδιαίτερα σε περιόδους οικονομικής κρίσης, βλ. ανεργία, ανασφάλεια, φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας στα αστικά κέντρα κ.ο.κ. Η αύξηση του οικονομικά ενεργού

πληθυσμού στον κλάδο των *κατασκευών*, ιδιαίτερα στην περιφέρεια Πειραιά, αφορά κυρίως τη μισθωτή απασχόληση στις *οικοδομικές επιχειρήσεις* που ένα μεγάλο μέρος της καλύπτεται από τους αλλοδαπούς. Πάντως τα μεγαλύτερα ποσοστά οικονομικά ενεργού πληθυσμού στη *μεταποιητική βιομηχανία* έχουν οι περιφερειακοί δήμοι του Πειραιά και ιδιαίτερα οι δήμοι του Αγ.Ι.Ρέντη με 29% και του Περάματος με 23%. Στον κλάδο του *χονδρικού και λιανικού εμπορίου* τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκεντρώνουν οι δήμοι της Νίκαιας με 25%, του Κορυδαλλού με 24% και του Ρέντη με 23%. Ο δήμος του Αγ.Ι.Ρέντη στηρίζεται στις χιλιάδες *μεταποιητικές βιοτεχνίες* και *βιομηχανίες* που υπάρχουν στην περιοχή του, αφού αυτές συνεχίζουν να συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά απασχόλησης κάτι που συμβαίνει και για τους δήμους Περάματος και Δραπετσώνας. Αντίθετα στους δήμους Νίκαιας και Κορυδαλλού όχι μόνο συγκεντρώνονται τα μεγαλύτερα ποσοστά του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στις *εμπορικές επιχειρήσεις* αλλά αυξάνονται σημαντικά οι θέσεις απασχόλησης και σε άλλους κλάδους του *τριτογενούς τομέα*. Η διαφοροποίηση του δήμου Πειραιά από τους άλλους δήμους της περιφέρειας (βλ. γράφημα 11) στα ποσοστά του οικονομικά ενεργού πληθυσμού κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας σχετίζεται άμεσα πέρα από τις οικονομικές συγκυρίες σε κοινωνικές και πολιτισμικές παραμέτρους που αναφέρθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Γράφημα 11.ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΠΟΣΟΣΤΩΝ ΟΙΚΟΝ. ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ & ΤΟΥ Δ. ΠΕΙΡΑΙΑ (ΕΣΥΕ 2001,Επεξ.Γ.Μ.)

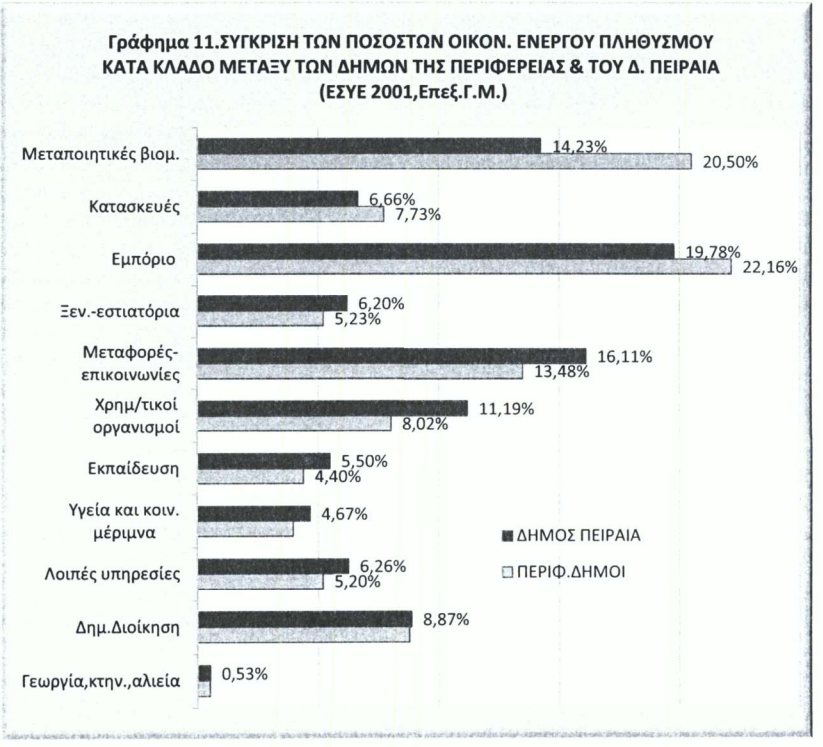

Οι Οικονομικά Ενεργοί κατά Θέση στο Επάγγελμα στον Πειραιά

Οι αλλαγές που επισημάνθηκαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων στην κατά κλάδο απασχόληση στον Πειραιά βρίσκονται σε αλληλεπίδραση με την ποσοστιαία κατανομή των απασχολουμένων κατά θέση στο επάγγελμα. Έτσι το κλείσιμο αρκετών επιχειρήσεων στον Πειραιά, κυρίως στον κλάδο της *μεταποίησης*, οδηγεί σε αδιέξοδο αρκετούς ειδικευμένους εργάτες που επειδή δεν βρίσκουν δουλειά παίρνουν κι ένα βοηθό και ανοίγουν δική τους επιχείρηση (εργοδότες ή αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό) ή αναγκάζονται ν' αλλάξουν αντικείμενο απασχόλησης αυξάνοντας την κατηγορία των μισθωτών κυρίως στον τομέα των *υπηρεσιών*. Βέβαια κάποιοι απ' αυτούς θα μείνουν για μεγάλο χρονικό διάστημα άνεργοι με όλες τις ψυχοκοινωνικές συνέπειες που αυτό συνεπάγεται. Όμως τι γίνεται με όλους αυτούς τους μικροβιοτέχνες και μικροεπαγγελματίες που με αρκετές φιλοδοξίες και προσδοκίες άνοιξαν τη δική τους επιχείρηση; Σε ποια κατάσταση βρίσκονται όλοι εκείνοι που με προσωπικές θυσίες άνοιξαν και διατήρησαν την προσωπική τους επιχείρηση είτε στο χώρο της *μεταποίησης* είτε στο χώρο του *εμπορίου* και των *υπηρεσιών*; Δυστυχώς η κατάσταση για τους αυτοαπασχολούμενους στον Πειραιά και την ευρύτερη περιφέρεια δεν είναι καθόλου καλή, αφού στις αρχές της δεκαετίας του 2000 οι μισοί περίπου απ' αυτούς αναγκάζονται να αλλάξουν θέση στο επάγγελμα. Αυτό δείχνει η μεταβολή των δεδομένων μέσα σε μια δεκαετία (1991-2001), όπου το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων από το 15 και 16% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού μειώνονται στο 7 και το 8%, ανάλογα με την περιοχή. Σε αντίθεση βέβαια με τους μισθωτούς που αυξάνονται σημαντικά σε αρκετούς κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας (μόνο στη *μεταποίηση* μειώνονται) και από το 65% περίπου φαίνεται να αγγίζουν σε ορισμένους δήμους το εντυπωσιακό 80%! Μικρή αύξηση σημειώνεται στο ποσοστό των εργοδοτών που προσεγγίζουν τώρα το 10% των απασχολουμένων, ενώ μειώνεται το ποσοστό των μη αμειβομένων-βοηθών σε οικογενειακή επιχείρηση που περιορίζονται στο 1% (βλ. γράφημα 12).

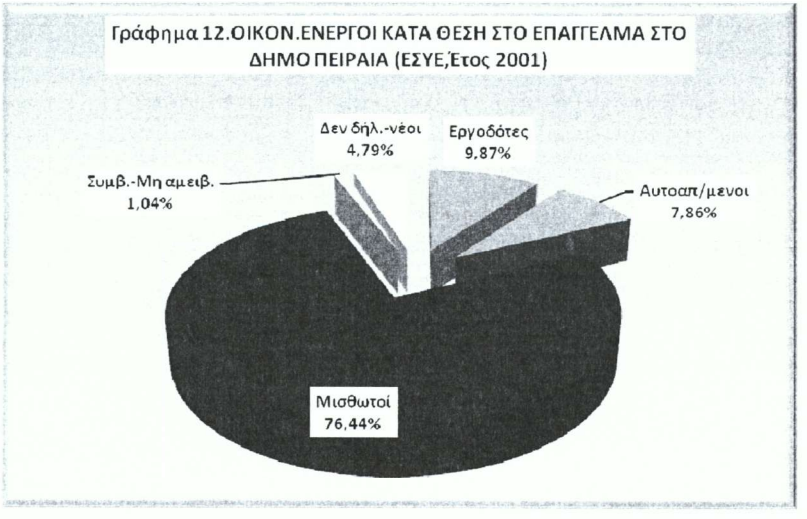

Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. για τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό κατά θέση στο επάγγελμα τα ποσοστά των μισθωτών στον Πειραιά κυμαίνονται από 73,85% στη Νίκαια μέχρι 81,88% στο Ρέντη, των εργοδοτών από 6,54% στο Ρέντη μέχρι 11,70% στον Κορυδαλλό και των αυτοαπασχολούμενων από 7,36% στο Ρέντη μέχρι 9,26% στη Νίκαια (βλ. γράφημα 13). Αν συγκρίνουμε τα ποσοστά του οικονομικά ενεργού πληθυσμού κατά θέση στο επάγγελμα στον Πειραιά με αυτά της επικράτειας θα διαπιστώσουμε ότι μετά από χρόνια τα πανελλαδικά ποσοστά θα προσεγγίσουν εκείνα του Πειραιά, αφού η τάση που καταγράφεται είναι η αύξηση των μισθωτών (με μισθό ή ημερομίσθιο) με την παράλληλη μείωση των αυτοαπασχολούμενων (χωρίς προσωπικό) και των βοηθών στην οικογενειακή επιχείρηση. Μια διαδικασία που εξαρτάται σημαντικά από το βαθμό αντοχής του πρωτογενή τομέα, που η απασχόλησή του αγγίζει πανελλαδικά το 13% (έρευνα εργατικού δυναμικού Ε.Σ.Υ.Ε., 2004). Η διαφορά έγκειται στο ότι οι αλλαγές που συντελούνται στην οικονομική διάρθρωση είναι αρκετά πιο γρήγορες και έντονες στα αστικά κέντρα απ' ότι στην επαρχία και μάλιστα στον Πειραιά αποκτούν ιδιαίτερη σημασία, λόγω της ιστορίας που έχει η περιοχή στις διαδικασίες των κοινωνικών μετασχηματισμών (εκβιομηχάνιση, διαμόρφωση εργατικής τάξης, έντονες διαφοροποιήσεις κατά περιοχή, κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις, κ.ά.). Έτσι αξίζει να δούμε σε ποιες περιοχές και σε ποιους κλάδους πλήττονται περισσότερο οι **αυτοαπασχολούμενοι** του Πειραιά, όπως επίσης και σε ποιους κλάδους και περιοχές ενισχύεται η συμμετοχή των μισθωτών, κάτι που επηρεάζει σημαντικά και τη σύνθεση των κοινωνικών στρωμάτων δημιουργώντας σημαντικές κοινωνικές ανακατατάξεις.

Γράφημα 13.ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΘΕΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΣΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ - ΕΤΟΣ 2001, Επεξ.Γ.Μ.

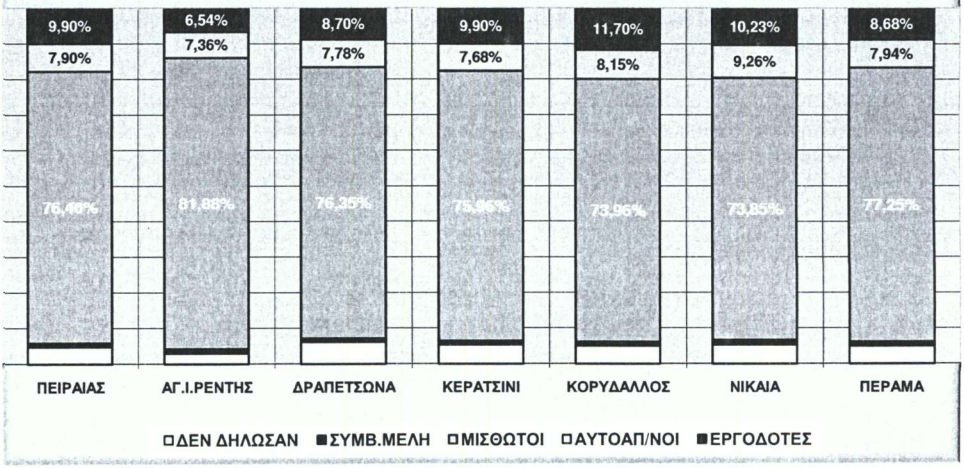

Οι αυτοαπασχολούμενοι στη Νίκαια συγκέντρωναν το 1991 το 17,34% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της, ένα ποσοστό που συρρικνώθηκε το 2001 στο 9,26%! Όμως και στους άλλους δήμους η μείωση ήταν σημαντική, έτσι στον Πειραιά από το 15,40% πέφτουν στο 7,90%, στον Κορυδαλλό από το 15,93% στο 8,15%, στο Κερατσίνι από το 15,60% στο 7,68%, στον Ρέντη από το 14,74% στο 7,36%, στο Πέραμα από το 13,52% στο 7,94% και στη Δραπετσώνα από το 13,50% στο

7,78%. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο δήμο του Πειραιά οι αυτοαπασχολούμενοι μειώθηκαν στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο κατά 71,48% (από 3.090 αυτοαπασχολούμενοι το 1991 σε 881 το 2001) και κατά 61,35% στις μεταποιητικές βιομηχανίες (από 1.423 αυτοαπασχολούμενοι το 1991 σε 550 το 2001). Η μείωση των αυτοαπασχολούμενων σε όλους τους κλάδους στο δήμο του Πειραιά υπολογίζεται στο 41% (οι 9.856 το 1991 γίνονται 5.824 το 2001). Για την καλύτερη ερμηνεία του θέματος θα πρέπει να δούμε τη διακύμανση των ποσοστών συμμετοχής των αυτοαπασχολούμενων ανά κλάδο στον Πειραιά (βλ. γράφημα 14).

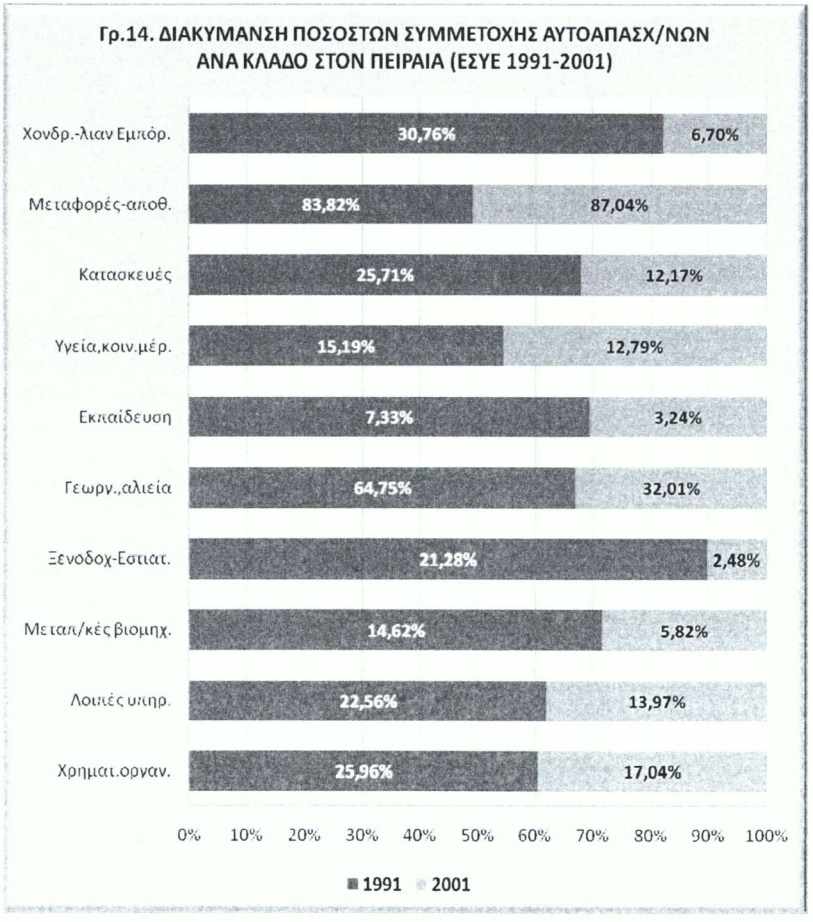

Από τα στοιχεία προκύπτει ότι οι αυτοαπασχολούμενοι στο *χονδρικό και λιανικό εμπόριο*, στις επισκευές των αυτοκινήτων και στα είδη προσωπικής – οικιακής χρήσης στην κυριολεξία αφανίζονται. Αυτό συμβαίνει γιατί ενώ το 1991 το ποσοστό απασχόλησης των αυτοαπασχολούμενων στις επιχειρήσεις αυτές άγγιζε το 31% το 2001 πλησιάζει με δυσκολία το 7%

!!! Πάντως οι αυτοαπασχολούμενοι στον Πειραιά διατηρούν το ποσοστό συμμετοχής τους μόνο στον κλάδο των *μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών*, ενώ σε όλους τους άλλους κλάδους παρουσιάζουν σημαντική μείωση των ποσοστών τους. Συγκεκριμένα στις *μεταποιητικές βιομηχανίες* (όπου η κρίση είναι εμφανής και οι συνέπειές της αναμενόμενες) το 14,62% μειώνεται στο 5,82%. Όμως και σε κλάδους επαγγελματικής δραστηριότητας που φαίνονται ότι αναπτύσσονται αρκετά τα τελευταία χρόνια, όπως οι *χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί* (δάνεια, χρηματιστήριο, κοκ), οι *κατασκευές* (αγορά και εκμετάλλευση ακινήτων, κοκ), η *εκπαίδευση* (εντατικοποίηση σπουδών, φροντιστήρια), κ.ά., τα ποσοστά συμμετοχής των αυτοαπασχολούμενων μειώνονται σημαντικά. Οι δυσκολίες της ελεύθερης αγοράς φαίνεται ότι συνθλίβουν τα όνειρα και τις προσδοκίες των μικροεμπόρων, μικροεπαγγελματιών ή όπως έχει

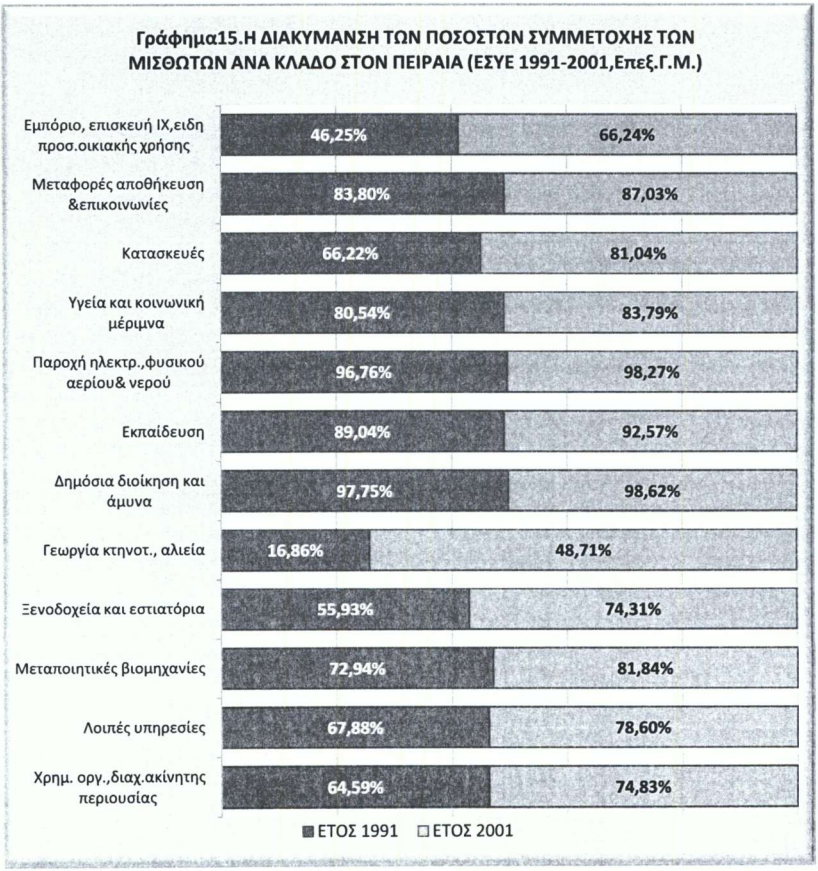

καθιερωθεί των «μικρομεσαίων». Οι τελευταίοι χωρίς να έχουν την απαραίτητη τεχνικοοικονομική υποδομή (κεφάλαιο, τεχνογνωσία, μηχανισμούς, υπηρεσίες, μάρκετινγκ, κ.ά.) αλλά ούτε και την υποσχόμενη κρατική υποστήριξη (η δημοσιονομική πολιτική των τελευταίων χρόνων λειτουργεί χωρίς διακρίσεις) δεν άντεξαν στον εξοντωτικό ανταγωνισμό με αποτέλεσμα ν' αλλάξουν σίγουρα τη θέση τους στο επάγγελμα και ίσως και την γενικότερη κοινωνικο-επαγγελματική τους πορεία.

Μάλιστα η επαγγελματική τους κινητικότητα επηρεάζει σημαντικά την κοινωνική τους κινητικότητα, που για την πλειοψηφία αυτών είναι καθοδική, δημιουργώντας καινούργιες κοινωνικές κατηγορίες που ως προς την οικονομική τους ισχύ προσεγγίζουν τα λαϊκά στρώματα, όμως δεν συμβαίνει το ίδιο με τη νοοτροπία τους και την πολιτική τους κουλτούρα.

Όπως είπαμε η γενικότερη τάση ανόδου των ποσοστών του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στη θέση του **μισθωτού** στο επάγγελμα ακολουθείται σε όλες τις περιοχές του Πειραιά κι αυτό ήταν αναμενόμενο λόγω της οικονομικής κρίσης ιδιαίτερα στο χώρο της μεταποίησης αλλά και του εμπορίου. Βέβαια η αύξηση των μισθωτών επηρεάζεται σημαντικά από την ήδη υπάρχουσα κοινωνικοοικονομική διάρθρωση των δήμων αλλά και από τη φυσιογνωμία των περιοχών. Έτσι τη μεγαλύτερη αύξηση των μισθωτών τη συναντάμε στο δήμο Αγ.Ι.Ρέντη, όπου οι 3.637 μισθωτοί απ' όλους τους κλάδους του 1991 γίνονται 5.492 το 2001 (ποσοστό αύξησης 51%) κι έτσι ενώ το 1991 αποτελούσαν το 70,02% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της περιοχής αυτής το 2001 φτάνουν στο 81,88% ! Μεγάλα ποσοστά μισθωτών συγκεντρώνουν επίσης το Πέραμα (77,25%), ο Πειραιάς (76,40%) αλλά και η Δραπετσώνα (76,35%) που λόγω της φυσιογνωμίας της (έντονο προσφυγικό στοιχείο, σημαντική παρουσία λαϊκών στρωμάτων) διατηρούσε και την προηγούμενη δεκαετία μεγάλο ποσοστό μισθωτών (71.10%). Για να ερμηνεύσουμε καλύτερα την αύξηση των μισθωτών θα πρέπει να δούμε ποιοι κλάδοι παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής τους (βλ. γράφημα 15) ώστε να συσχετίσουμε το στοιχείο αυτό με τις απώλειες που είχαν σε αυτοαπασχολούμενους. Πράγματι όπως αναμενόταν **ο κλάδος με τη μεγαλύτερη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των μισθωτών ήταν αυτός του *χονδρικού και λιανικού εμπορίου*, της *επισκευής αυτοκινήτων* και των *ειδών προσωπικής και οικιακής χρήσης*, δηλαδή ο κλάδος που είχε και τις περισσότερες απώλειες σε αυτοαπασχολούμενους.** Συγκεκριμένα το ποσοστό συμμετοχής των μισθωτών στον κλάδο αυτόν στην περιοχή του Πειραιά προσεγγίζει το 66,24% ενώ το αντίστοιχο ποσοστό το 1991 ήταν 46,24%. Εντυπωσιακή είναι η αύξηση των ποσοστών απασχόλησης των μισθωτών στον κλάδο του *εμπορίου* και στους άλλους δήμους του Πειραιά και ιδιαίτερα στην περιοχή του Ρέντη, όπου το ποσοστό των οικονομικά ενεργών έφτασε στο 76,11% ενώ πριν δέκα χρόνια ήταν στο 54,33% ! Αξίζει να σημειωθεί ότι το 40% της μισθωτής απασχόλησης στον Πειραιά καλύπτεται από τις γυναίκες (το 1991 ήταν 35%), ενώ το 80% του γυναικείου οικονομικά ενεργού πληθυσμού αφορά τις μισθωτές υπηρεσίες. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η αύξηση των μισθωτών έρχεται ως επακόλουθο της σημαντικής μείωσης των αυτοαπασχολούμενων στον Πειραιά και ιδιαίτερα στους κλάδους της *μεταποίησης* και του *εμπορίου*. Βέβαια κάποιοι από τους αυτοαπασχολούμενους που κλείνουν αναγκαστικά τις επιχειρήσεις τους αυξάνουν τα ποσοστά της ανεργίας ενισχύοντας, έστω και προσωρινά, τον *εφεδρικό στρατό* της οικονομίας μας. Ορισμένοι αυτοαπασχολούμενοι, θέλοντας ν' ανταποκριθούν στις σύγχρονες απαιτήσεις, προχωρούν σε εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεών τους αναλαμβάνοντας προσωπικά την ευθύνη του επιχειρηματικού κινδύνου. Έτσι προσλαμβάνουν κάποιους εργαζόμενους με την ελπίδα ότι θα φτάσουν γρήγορα στην απόσβεση του κόστους των επιχειρηματικών τους ενεργειών και θεωρούν ότι η επιχείρησή τους θα παραμείνει ακλόνητη στα πλαίσια ενός υγιούς ανταγωνισμού. Κάπως έτσι εξηγείται η αύξηση του ποσοστού των **εργοδοτών** (αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό) στον Πειραιά. Συγκεκριμένα στον Κορυδαλλό το ποσοστό των εργοδοτών φτάνει στο 11,70% (από 9,03% που ήταν το 1991), στη Νίκαια στο 10,23% (από 7,97%), στον Πειραιά και στο Κερατσίνι στο 9,90% (από 7,80% και 6,77% αντίστοιχα), στη Δραπετσώνα στο 8,70% (από 4,44%), στο Πέραμα στο 8,68% (από 5,78%) και στον Αγ.Ι.Ρέντη στο 6,54% (από 5,66%). Η αύξηση του ποσοστού των εργοδοτών οφείλεται κατά κύριο λόγο στη συμμετοχή τους στον κλάδο του εμπορίου, των επισκευών αυτοκινήτων και των ειδών προσωπικής

– οικιακής χρήσης, δηλαδή στον κλάδο που πλήττονται οι περισσότεροι αυτοαπασχολούμενοι. Παρατηρώντας τη διακύμανση των ποσοστών συμμετοχής των εργοδοτών κατά κλάδο στον Πειραιά (βλ. γράφημα 16) διαπιστώνουμε ότι το ποσοστό των εργοδοτών αυξάνεται σημαντικά μόνο στον κλάδο του *εμπορίου*, αφού από το 19,06% των εργοδοτών του 1991 ανεβαίνει στο 25,12% το 2001. Αντίθετα στους άλλους κλάδους δεν υπήρξαν σημαντικές διαφοροποιήσεις των ποσοστών συμμετοχής των εργοδοτών μέσα σε μια δεκαετία. Η σημαντική μείωση που επισημαίνεται στον κλάδο της *γεωργίας, κτηνοτροφίας και αλιείας* (από 11,88 στο 6,30%), οφείλεται στην αύξηση των μισθωτών, λόγω της σημαντικής συμμετοχής των αλλοδαπών (κυρίως στην αλιεία), αν και η τελευταία αποτελεί με βάση τα ποσοστά συμμετοχής ασήμαντο τομέα οικονομικής δραστηριότητας.

Γράφημα16.Η ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΗ ΤΩΝ ΠΟΣΟΣΤΩΝ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΩΝ ΕΡΓΟΔΟΤΩΝ ΑΝΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ (ΕΣΥΕ 1991-2001,Επεξ.Γ.Μ.)

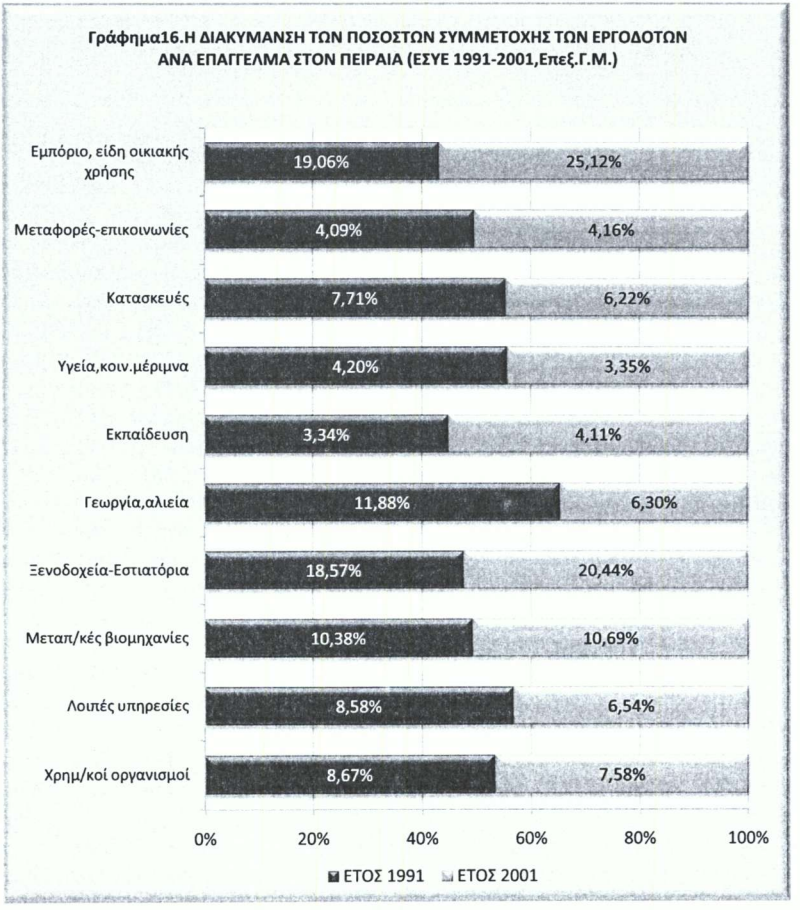

Οι Οικονομικά Ενεργοί στις Ομάδες Ατομικών Επαγγελμάτων

Τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η διακύμανση της απασχόλησης των Ελλήνων στις ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (βλ. Πίνακα4). Έτσι είναι αξιόλογη η αύξηση της απασχόλησης στην ομάδα των επιστημονικών, καλλιτεχνικών και συναφών επαγγελμάτων, που εν μέρει αποτυπώνεται σε αυτήν η δομική κινητικότητα (βλ. βελτίωση του εκπαι-δευτικού επιπέδου), όπως επίσης και η αύξηση των ποσοστών απασχόλησης στις ομάδες παροχής υπηρεσιών, στους πωλητές και στους υπαλλήλους γραφείων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΗ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ 1998-2004 (ΕΣΥΕ,Επεξ.Γ.Μ.)

	1998	2000	2002	2004
Ανώτερα διοικ. – διευθ. στελέχη	11,04%	9,95%	10,12%	10,44%
Επιστημονικά, καλλιτεχνικά	12,11%	11,73%	12,47%	**14,06%**
Τεχνολόγοι, τεχνικοί- συναφή	6,92%	6,70%	7,06%	7,67%
Υπάλληλοι γραφείου	9,43%	11,22%	10,73%	**11,32%**
Παροχή υπηρεσιών, πωλητές	12,18%	12,94%	13,41%	**13,69%**
Γεωργοί, κτηνοτρ., δασοκόμοι, αλιείς	**17,36%**	17,06%	15,23%	12,07%
Τεχνίτες και συναφή	16%	16,02%	15,95%	15,36%
Χειριστές βιομ. εγκαταστάσεων	7,99%	7,68%	7,46%	7,60%
Ανειδίκ.εργάτες, χειρώνακτες	5,85%	5,70%	6,57%	6,39%
Ασαφή επαγγέλματα	1,12%	1,00%	1,00%	1,40%

Αντίθετα εντυπωσιακή είναι η πτωτική τάση των ποσοστών απασχόλησης στις ομάδες των ειδικευμένων γεωργών, κτηνοτρόφων, δασοκόμων και αλιέων (από το 17,36% του 1998 στο 12,07% του 2004) και συμβαδίζει με τη συρρίκνωση του πρωτογενή τομέα στην Ελλάδα.

Στη νομαρχία Πειραιά το μεγαλύτερο ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού συγκεντρώνεται στις ομάδες των ατομικών επαγγελμάτων που έχουν σχέση με την *παροχή υπηρεσιών* και τους *πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές* με 17%, ακολουθούν οι *τεχνίτες και τα συναφή τεχνικά επαγγέλματα* με 16% και οι *υπάλληλοι γραφείου* με 12,34%. Η σύγκριση των ποσοστών του οικονομικά ενεργού πληθυσμού του Πειραιά με τα αντίστοιχα της Αθήνας, αλλά και της υπόλοιπης Ελλάδας, μας οδηγεί στο να εξάγουμε σημαντικά συμπεράσματα για τη λειτουργία της πειραϊκής κοινωνίας αλλά και για τις κοινωνικές παραμέτρους που επηρεάζουν την επαγγελματική και κατ' επέκταση την κοινωνική της δομή. Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. στη νομαρχία Αθηνών το μεγαλύτερο ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού το έχουν τα *επιστημονικά και τα συναφή αυτών επαγγέλματα* με 16% ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά σ' αυτήν την ομάδα ατομικών επαγγελμάτων στην υπόλοιπη Ελλάδα είναι 9,33% και στον Πειραιά μόλις 8,33% ! Στον Πειραιά τα μεγαλύτερα ποσοστά οικονομικά ενεργού πληθυσμού συγκεντρώνουν τα *τεχνικά επαγγέλματα* με 16,40% και τα επαγγέλματα της *παροχής υπηρεσιών*, των *πωλητών* με 16,34%, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά γι' αυτές τις ομάδες των ατομικών επαγγελμάτων στην υπόλοιπη Ελλάδα είναι 14,37% και 12,34%, ενώ στην Αθήνα 14,15% και 14,33% αντίστοιχα. Το μεγαλύτερο ποσοστό των οικονομικά ενεργών κατά ομάδα ατομικών επαγγελμάτων στην Ελλάδα (εκτός των νομαρχιών Αθήνας και Πειραιά) το συγκεντρώνουν οι *ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς* με 17,53%, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά γι' αυτή την ομάδα των ατομικών επαγγελμάτων στον Πειραιά είναι 1,67% και στην Αθήνα 0,65% αντίστοιχα (βλ. Πίνακα 5).

Στην κατηγορία των *χειριστών βιομηχανικών εγκαταστάσεων αλλά και μηχανημάτων* ο Πειραιάς λόγω της φυσιογνωμίας του (βιομηχανική υποδομή, εργατικός πληθυσμός) συγκεντρώνει το μεγαλύτερο συγκριτικά ποσοστό (9,02% έναντι 5,98% της Αθήνας και 6,80% της υπόλοιπης Ελλάδας). Πάντως ο Πειραιάς διατηρεί μεγάλο ποσοστό και στους *ανειδίκευτους εργάτες στις κατασκευές*, στη *μεταποίηση* και τις *μεταφορές*, όπως επίσης και στους *πλανόδιους πωλητές* (8,93%).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΙ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΣΕ ΠΕΙΡΑΙΑ, ΑΘΗΝΑ & ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ (ΕΣΥΕ 2001,Επεξ.Γ.Μ.)

	ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ (εκτ. νομ.Αθήνας-Πειραιά)	**ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΠΕΙΡΑΙΑ**	**ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΑΘΗΝΑΣ**
	n=3.102.118	**n=226.456**	**n=1.286.896**
Ανώτερα διοικητικά -διευθυντικά στελέχη	7,74%	8,16%	**9,30%**
Επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα	9,33%	8,66%	**15,55%**
Τεχνολόγοι, τεχνικοί - συναφή επαγγ.	6,06%	9,21%	10,33%
Υπάλληλοι γραφείου	6,94%	12,34%	13,55%
Παροχή υπηρεσιών, πωλητές	12,34%	**16,34%**	14,33%
Γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι, αλιείς	**17,53%**	1,67%	0,65%
Τεχνίτες και εργάτες	14,37%	**16,40%**	14,15%
Χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων	6,80%	**9,02%**	5,98%
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες	8,89%	**8,93%**	7,78%
Ασαφή επαγγέλματα	4,06%	4,14%	**4,38%**

Η σημαντική διαφοροποίηση του Πειραιά από την Αθήνα εντοπίζεται κυρίως στις επαγγελματικές ομάδες που στην πλειοψηφία τους παραπέμπουν στα ανώτερα ή ανώτατα κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Έτσι η Αθήνα εξακολουθεί να συγκεντρώνει τα μεγαλύτερα ποσοστά *ανώτερων διοικητικών στελεχών της δημόσιας διοίκησης* καθώς και *μεγάλων δημοσίων και ιδιωτικών επιχειρήσεων*. Ενώ πολύ μεγάλη είναι ποσοστιαία διαφορά στους ασκούντες *επιστημονικά, ελευθέρια επαγγέλματα*, κτλ, όπου η Αθήνα συγκεντρώνει σχεδόν διπλάσιο ποσοστό από τον Πειραιά, προσδιορίζοντας και με βάση την επαγγελματική διάρθρωση τις κοινωνικές ανισότητες κατά περιοχή. Για τον καλύτερο προσδιορισμό των λαϊκών στρωμάτων έγινε σύγκριση του ποσοστού των μισθωτών και των συμβοηθούντων μελών κατά επαγγελματική κατηγορία μεταξύ της νομαρχίας Πειραιά, της νομαρχίας Αθηνών και της υπόλοιπης Ελλάδας. Έτσι προκύπτει ότι τα ποσοστά των μισθωτών, που με βάση τις ομάδες των ατομικών επαγγελμάτων εντάσσονται στα λαϊκά στρώματα, είναι αρκετά μεγαλύτερα στον Πειραιά. Συγκεκριμένα στους *τεχνίτες* και τους *εργάτες* (εκτός γεωργίας), στους *πωλητές* σε καταστήματα ή υπαίθριες αγορές, στους *χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων* και *μηχανημάτων* αλλά και στους *ανειδίκευτους εργάτες* και τους *μικροεπαγγελματίες* ο Πειραιάς συγκεντρώνει μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά και μάλιστα με μεγάλη διαφορά από την Αθήνα. Όσον αφορά τους μισθωτούς που εργάζονται ως *διοικητικά ή διευθυντικά στελέχη στη δημόσια διοίκηση ή σε μεγάλες επιχειρήσεις*, αλλά και τους μισθωτούς που ασκούν *επιστημονικά επαγγέλματα* η Αθήνα διατηρεί τα ηνία, κάτι που ήταν αναμενόμενο. Εκεί που ο Πειραιάς συναγωνίζεται την Αθήνα είναι οι επαγγελματικές ομάδες των *υπαλλήλων γραφείου* αλλά και των *τεχνολόγων* και *τεχνικών βοηθών*.

Γράφημα 17.ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΙ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ ΣΤΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΠΕΙΡΑΙΑ (ΕΣΥΕ 2001,Επεξ.Γ.Μ.)

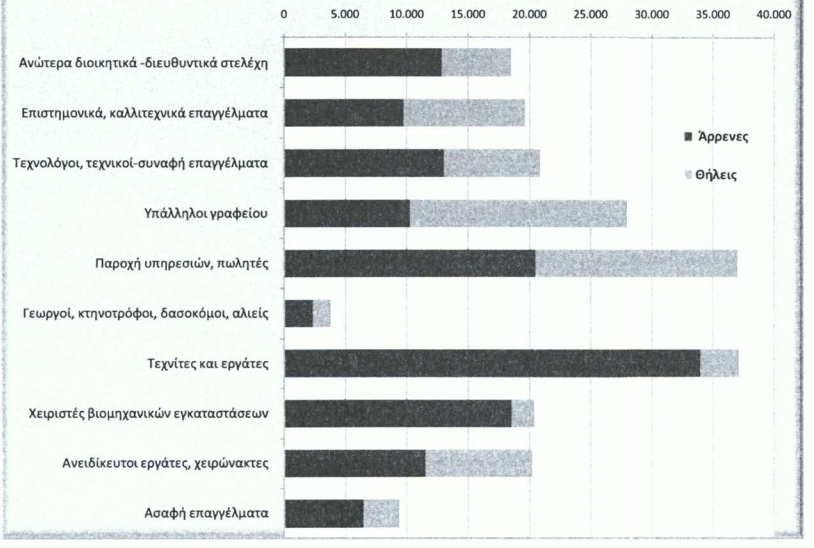

Ο εντοπισμός του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στις διάφορες επαγγελματικές ομάδες **κατά φύλο** στη νομαρχία Πειραιά προσδιορίζει με τον καλύτερο τρόπο το μέγεθος της ανισότητας αλλά και τις προσπάθειες επαγγελματικής αναδιάρθρωσης στην περιοχή του Πειραιά. Οι άντρες εξακολουθούν να διατηρούν σημαντικά ποσοστά ως *ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη* σε σχέση με τις γυναίκες (70% έναντι 30%) και μάλιστα ως διευθύνοντες ή ανώτερα στελέχη σε μεγάλες δημόσιες ή ιδιωτικές επιχειρήσεις και οργανισμούς (με απασχόληση πάνω από 10 άτομα) τα ποσοστά τους είναι ακόμα μεγαλύτερα (77%). Εκεί που οι γυναίκες φαίνεται να συμβάλλουν στην αναδιάρθρωση των μεσαίων στρωμάτων είναι η διεύρυνση της ομάδας των *επιστημόνων*, όπου στον κλάδο των *εκπαιδευτικών* συγκεντρώνουν πολύ μεγάλο ποσοστό (66,34%) ενώ γενικότερα στην ομάδα των προσώπων που ασκούν *επιστημονικά και συναφή επαγγέλματα* συγκεντρώνουν το 50,38%. Το μεγαλύτερο ποσοστό που συγκεντρώνει ο γυναικείος οικονομικά ενεργός πληθυσμός στον Πειραιά είναι στο επάγγελμα των *υπαλλήλων γραφείου* (63,30%), που ίσως μέσα από την κρίση των *νέων μεσαίων στρωμάτων* προκύψουν απ' αυτό τα μελλοντικά λαϊκά στρώματα (βλ. γράφημα 17). Πάντως υπάρχουν επαγγέλματα που οι γυναίκες στον Πειραιά έχουν μεγάλα ποσοστά οικονομικά ενεργού πληθυσμού αν και οι άντρες διατηρούν την πλειοψηφία στην ομάδα των ατομικών επαγγελμάτων που αυτά ανήκουν. Έτσι στην κατηγορία των *τεχνολόγων, τεχνικών βοηθών και ασκούντων συναφή επαγγέλματα* αν και η συμμετοχή των γυναικών είναι σχετικά μικρή (37,50%), στα επαγγέλματα που σχετίζονται με τη *βιολογία και την υγεία* αλλά και ως *διδακτικό βοηθητικό προσωπικό* συγκεντρώνουν πολύ μεγάλα ποσοστά (78% και 69% αντίστοιχα). Άλλα επαγγέλματα που οι γυναίκες συγκεντρώνουν μεγαλύτερα ποσοστά από τους άντρες είναι ως *πωλητές στα καταστήματα* αλλά και ως *τεχνίτες υφαντουργίας και ειδών ενδύσεως*. Επαγγέλματα δεμένα με την οικονομική ανάπτυξη της ελαφριάς βιομηχανίας αλλά και του εμπορίου στον

Πειραιά, που μετά την αποβιομηχάνιση περνάνε ιδιαίτερη κρίση με σημαντικές συνέπειες στην απασχόληση.

Σύμφωνα με στοιχεία του Ι.Κ.Α. (Δεκέμβριος 2003) ο μέσος μισθός των γυναικών αντιστοιχεί στο 71,5% του μισθού των ανδρών, ενώ σε όλες τις ειδικότητες οι άνδρες αμείβονται καλύτερα από τις γυναίκες. Η καλύτερα αμειβόμενη ειδικότητα σε άντρες και γυναίκες είναι «*διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων δημοσίων και ιδιωτικών οργανισμών*» με απασχόληση πάνω από δέκα (10) άτομα. Μάλιστα με βάση τα στοιχεία του Ι.Κ.Α. οι ανώτερες θέσεις καλύπτονται κατά 77,9% από άντρες, ενώ όπως είδαμε με βάση τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. κατά 77% (2001). Ως προς τον τύπο απασχόλησης οι άντρες εργαζόμενοι εξακολουθούν να έχουν μεγαλύτερα ποσοστά από τις γυναίκες στην *πλήρη απασχόληση* (88,89% έναντι 75,57%), ενώ οι γυναίκες υπερτερούν των ανδρών στην *μερική απασχόληση* (22,63% έναντι 10,56%, Ι.Κ.Α. 12/2003). Συνολικά η μερική απασχόληση καλύπτει το 16% της συνολικής και η πλήρης απασχόληση το 82,89%, ενώ το 1,11% παραμένει αδιευκρίνιστο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα μεγάλα ποσοστά της γυναικείας απασχόλησης σε ορισμένες περιοχές του Πειραιά με βάση την καταγραφή των ασφαλισμένων στο Ι.Κ.Α. όσον αφορά τις «κοινές επιχειρήσεις» (εκτός των *οικοδομοτεχνικών έργων*). Έτσι διαπιστώνουμε ότι σε ορισμένες περιοχές όπως στον Κορυδαλλό, το κέντρο του Πειραιά και τη Νίκαια τα ποσοστά των γυναικών στις «κοινές επιχειρήσεις» ξεπερνούν το 47%! Αντίθετα σε περιοχές όπως το Πέραμα και τα Καμίνια η γυναικεία απασχόληση συγκεντρώνει τα μικρότερα ποσοστά της (βλ. γράφημα 18).

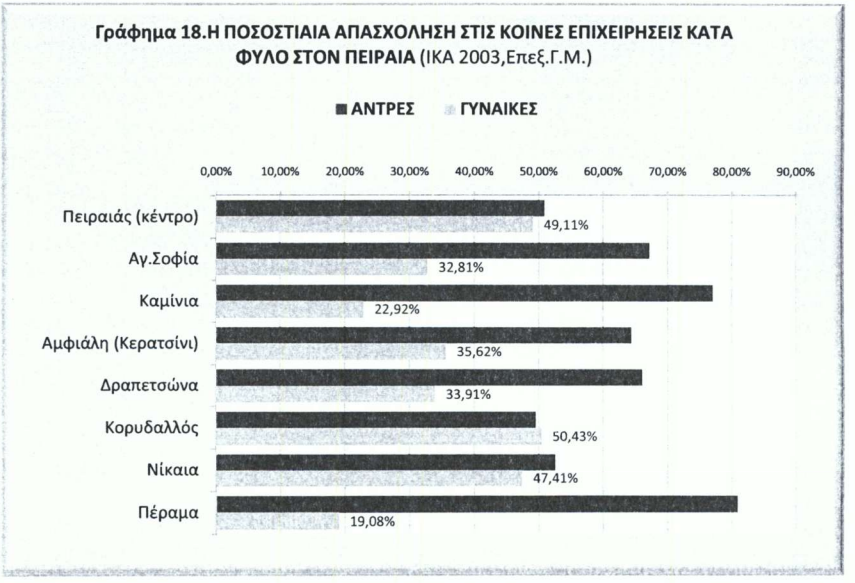

Γράφημα 18.Η ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ (ΙΚΑ 2003,Επεξ.Γ.Μ.)

Οι μεγάλες διακυμάνσεις των ποσοστών της γυναικείας απασχόλησης στον Πειραιά (από 19,08% στο Πέραμα έως 50,43% στον Κορυδαλλό) οφείλονται στις ανάγκες της αγοράς εργασίας για ζήτηση, έτσι όπως αυτές διαμορφώνονται από την εκάστοτε κοινωνικο- οικονομική διάρθρωση. Σε περιοχές όπου η οικονομική τους δομή στηρίζεται στη *μεταποίηση* (Καμίνια, Πέραμα) είναι

περιορισμένη η γυναικεία απασχόληση, αντίθετα όταν η αγορά στηρίζεται σε *υπηρεσίες* και μάλιστα όταν πρόκειται για επαγγέλματα όπως «*υπάλληλοι γραφείου*» ή «*πωλητές σε καταστήματα*» (κέντρο Πειραιά, Κορυδαλλός, Νίκαια) τότε τα ποσοστά της γυναικείας απασχόλησης είναι ιδιαίτερα αυξημένα.

Αν ανατρέξουμε στην απασχόληση των εργαζομένων στα *οικοδομοτεχνικά έργα* τότε θα διαπιστώσουμε ότι η συντριπτική τους πλειοψηφία είναι άντρες (99%, Ι.Κ.Α. 12/2003) και μάλιστα ένα μεγάλο ποσοστό αυτών είναι αλλοδαποί.

Όμως αξίζει ν' αναφερθούμε στην περίπτωση του Πειραιά και των περιοχών του σχετικά με τον αριθμό οικοδομικών έργων αλλά και απασχολουμένων σε αυτά Έτσι σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Ι.Κ.Α. (12/2003) στα 1.681 οικοδομοτεχνικά έργα που δηλώθηκαν απασχολήθηκαν 8.495 άτομα, από τα οποία τα 2.179 στο κέντρο του Πειραιά. Αν λοιπόν εντάξουμε τις περιοχές των Καμινίων και της Αγ.Σοφίας στην περιφέρεια του Πειραιά τότε διαπιστώνουμε ότι στο κέντρο του Πειραιά γίνεται μόνο το 20,64% των οικοδομικών έργων, στα οποία απασχολείται το 25,65% των οικοδόμων. Η πολεοδομική και πληθυσμιακή επέκταση της περιφέρειας του Πειραιά συνοδεύεται από την έντονη οικοδομική δραστηριότητα, αφού η τακτική της *αντιπαροχής* αλλά και των *στεγαστικών δανείων* λειτουργούν ως κίνητρα για την εξασφάλιση των μεσαίων ή χαμηλών κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων. Να λοιπόν γιατί το 75% των οικοδόμων είναι καταγεγραμμένο στα υποκαταστήματα του Ι.Κ.Α. στην περιφέρεια του Πειραιά, εκεί δηλαδή που ο αριθμός των οικοδομών προσεγγίζει το 80% των συνολικών οικοδομοτεχνικών έργων (βλ. γράφημα 19).

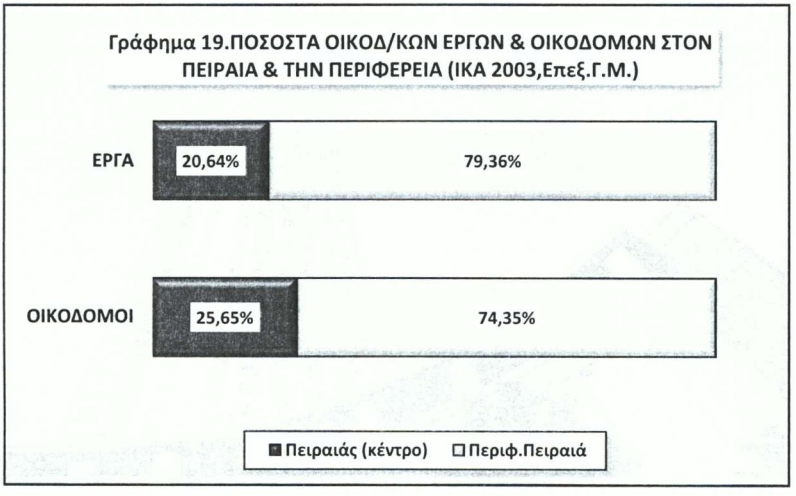

Οι Κατοικίες και οι ανέσεις τους στον Πειραιά

Για τον καλύτερο προσδιορισμό της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης που επικρατεί στον Πειραιά και για την προσέγγιση της ποιότητας ζωής των πολιτών του, κρίθηκε απαραίτητη η μελέτη των *κανονικών κατοικιών* της περιοχής με βάση τις ανέσεις και τις υποδομές αυτών κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1991-2001. Η σύγκριση των κανονικών κατοικιών μεταξύ των περιοχών της νομαρχίας Πειραιά και αυτών της νομαρχίας Αθηνών, που έγινε με βάση τα στοιχεία των απογραφών της Ε.Σ.Υ.Ε., μας οδηγεί στην ποσοτική εκτίμηση ότι αρκετές περιοχές του Πειραιά ζουν στην υποβάθμιση, όσον αφορά τουλάχιστον τις ανέσεις που έχουν οι κατοικίες τους. Έτσι αν και τα ποσοστά που προσδιορίζουν τις καταγεγραμμένες μεταβλητές σχετικά με τις ανέσεις ενός κανονικού σπιτιού, παρουσιάζονται μετά από μια δεκαετία αρκετά βελτιωμένα, ο Πειραιάς και η ευρύτερη περιφέρειά του υστερούν σημαντικά από τις περιοχές της νομαρχίας Αθηνών. Συγκεκριμένα μπορεί το 45,8% των κανονικών κατοικιών στον Πειραιά που διαθέτει κεντρική θέρμανση να αυξάνεται μέσα σε μια δεκαετία και να φτάνει το 55,4%, όμως απέχει πολύ από το αντίστοιχο 85,1% της Αθήνας (βλ. γράφημα 20).

Γράφημα 20. ΚΑΝΟΝΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΙΣ ΑΝΕΣΕΙΣ ΣΕ ΑΘΗΝΑ & ΠΕΙΡΑΙΑ (ΕΣΥΕ 1991-2001,Επεξ.Γ.Μ.)

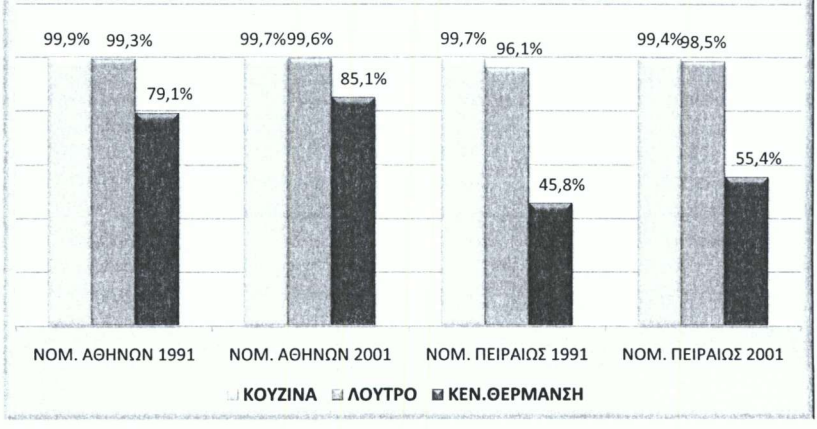

Όμως κι από περιοχή σε περιοχή του Πειραιά εντοπίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τις ανέσεις των κατοικιών τους. Έτσι υπάρχουν περιοχές όπου τα σπίτια με κεντρική θέρμανση ξεπερνούν το 70% (δήμος Κορυδαλλού 75,31%, δήμος Πειραιά 73,86%) αλλά και περιοχές όπου είναι κάτω από το 46% (δήμος Περάματος 45,19%, Αγ.Ι.Ρέντη 44,93% και Δραπετσώνας 37,21%). Πάντως η ανέγερση καινούριων οικοδομών με βάση τις σύγχρονες προδιαγραφές - κυρίως στην περιφέρεια του Πειραιά συνετέλεσε στο να αυξηθούν σημαντικά μέσα στη δεκαετία τα ποσοστά κατοικιών με ανέσεις. Τα μεγαλύτερα ποσοστά αύξησης παρουσίασαν οι δήμοι του Περάματος με 14,49%, του Κορυδαλλού με 13,47% και του Κερατσινίου με 13,44%, ενώ τη μικρότερη αύξηση είχε ο δήμος του Πειραιά με 5,17%. Η ύπαρξη ελεύθερων χώρων, η παλαιότητα των κτιρίων, η εμπορική τους χρήση, η αντικειμενική τους αξία, κ.ά. σε

συνδυασμό με τη γενικότερη κοινωνική και οικονομική κατάσταση αποτελούν μερικούς από τους παράγοντες διαφοροποίησης που εντοπίζονται στις περιοχές του Πειραιά.

Ένα επιπλέον στοιχείο για τον καλύτερο προσδιορισμό των ανισοτήτων αλλά και τον εντοπισμό των λαϊκών στρωμάτων στην περιφέρεια πρωτευούσης είναι η καταγραφή των κανονικών κατοικιών με βάση τον αριθμό δωματίων που διαθέτουν. Ένας δείκτης που συσχετίζεται όχι μόνο με την ποιότητα ζωής αλλά και με τις ψυχο-κοινωνικές ανάγκες των ανθρώπων έτσι όπως εκδηλώνονται στον εκάστοτε χωροχρόνο. Ο αστικός τρόπος ζωής και η αλληλεπίδρασή του με τις ανθρώπινες αξίες εκφράζονται έντονα στην ελληνική κοινωνία με την ιδιοκτησία της κατοικίας, που παραμένει για τους περισσοτέρους βασικός τρόπος επένδυσης των χρημάτων τους. Έτσι αποκτά ιδιαίτερη σημασία για τον σύγχρονο Έλληνα η εκμετάλλευση των ακινήτων και πέρα από τις ανάγκες στέγασης, μία τάση που αναπτύσσεται ιδιαίτερα τα τελευταία είκοσι χρόνια και ιδιαίτερα στην περιφέρεια πρωτευούσης.

Εάν συγκρίνουμε τα στοιχεία των τελευταίων απογραφών (1991 & 2001) διαπιστώνουμε ότι αυξάνονται σημαντικά τα ποσοστά των κατοικιών με τέσσερα και πάνω δωμάτια. Μάλιστα παρά το γεγονός ότι η αύξηση αυτή είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακή για τις περιοχές της νομαρχίας Πειραιά τα μεγαλύτερα ποσοστά σε κατοικίες με πέντε δωμάτια και πάνω εξακολουθούν να έχουν οι περιοχές της νομαρχίας Αθηνών. Έτσι το 19,68% των *κανονικών κατοικιών* στις περιοχές της Αθήνας με πέντε και πάνω δωμάτια γίνεται μετά από μια δεκαετία 23,86% και το αντίστοιχο ποσοστό για τις περιοχές του Πειραιά κατά το ίδιο χρονικό διάστημα γίνεται 19,52% από 15,47% (βλ. γράφημα 21).

Γράφημα 21.ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟΝ ΑΡΙΘΜΟ ΤΩΝ ΔΩΜΑΤΙΩΝ ΣΕ ΑΘΗΝΑ & ΠΕΙΡΑΙΑ 1991-2001 (ΕΣΥΕ,Επεξ.Γ.Μ.)

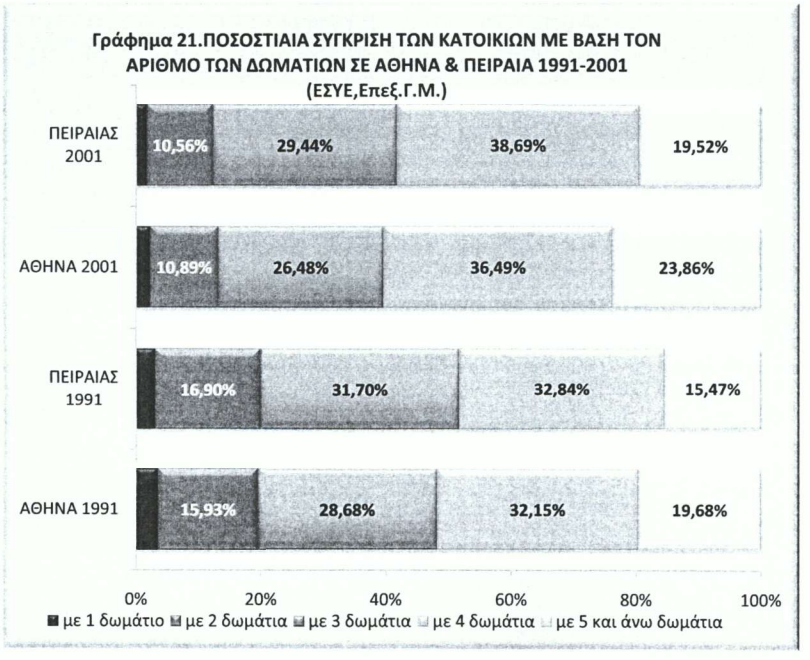

Οι περιοχές των δύο νομαρχιών συμβαδίζουν στην τάση συρρίκνωσης των ποσοστών για κατοικίες από ένα μέχρι τρία δωμάτια και μάλιστα κάποιες περιοχές της Αθήνας συγκεντρώνουν μεγαλύτερα ποσοστά σε κατοικίες με ένα ή δύο δωμάτια.

Η έρευνα για τις κατοικίες με βάση τον αριθμό των δωματίων αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον στους δήμους του Πειραιά κι αυτό γιατί σημειώνονται σημαντικές διαφοροποιήσεις μέσα σε μια δεκαετία. Έτσι είναι εντυπωσιακή η αύξηση των ποσοστών για κατοικίες με τέσσερα και πάνω δωμάτια που παρουσιάζεται σε όλους τους δήμους του Πειραιά μέσα στη δεκαετία 1991-2001. Μάλιστα το μεγαλύτερο ποσοστό αύξησης (15,38%) παρουσιάζεται σε μια *υποβαθμισμένη* με τα μέχρι τώρα δεδομένα περιοχή, όπως είναι το Πέραμα για ν' ακολουθήσει ο Κορυδαλλός (11,66%) που παρουσιάζεται αρκετά ενισχυμένος ως περιοχή με τις πιο σύγχρονες κατοικίες. Συγκεκριμένα συγκεντρώνει το μεγαλύτερο συγκριτικά ποσοστό σε κατοικίες με τέσσερα και πάνω δωμάτια (64,53%), ενώ τον ακολουθούν οι περιοχές του Κερατσινίου (63,28%) και του Περάματος (62,72%). Τα μικρότερα ποσοστά στην κατηγορία αυτή συγκεντρώνουν οι δήμοι της Νίκαιας (52,65%), του Αγ.Ι.Ρέντη (56,58%) και της Δραπετσώνας (57,24%).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. ΠΟΣΟΣΤΑ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟΝ ΑΡΙΘΜΟ ΔΩΜΑΤΙΩΝ ΣΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ (ΕΣΥΕ 2001,Επεξ.Γ.Μ.)

	με 1 δωμάτιο	με 2 δωμάτια	με 3 δωμάτια	με 4 δωμάτια	5 &άνω δωμάτια
ΡΕΝΤΗΣ	1,37%	10,16%	31,89%	42,62%	13,96%
ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑ	0,69%	11,14%	30,93%	38,83%	18,41%
ΚΕΡΑΤΣΙΝΙ	1,09%	8,78%	26,85%	**44,04%**	**19,24%**
ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΣ	0,92%	6,90%	27,65%	**42,26%**	**22,27%**
ΝΙΚΑΙΑ	1,74%	13,34%	32,27%	36,92%	15,73%
ΠΕΡΑΜΑ	1,55%	8,14%	27,60%	**40,68%**	**22,04%**
ΠΕΙΡΑΙΑΣ	1,75%	10,60%	29,52%	39,12%	19,01%

Το ό,τι ο δήμος του Πειραιά δεν συγκεντρώνει τα μεγαλύτερα ποσο-στά κανονικών κατοικιών με 4 ή 5 (βλ. Πίνακα 5) και πάνω δωμάτια οφείλεται όπως είπαμε σε κοινωνικοοικονομικούς αλλά και περιβαλ-λοντικούς παράγοντες. Έτσι θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας αρκετούς παράγοντες, όπως η έλλειψη οικοπέδων και ελεύ-θερων χώρων στην περιοχή του κέντρου του Πειραιά, η γενικότερη οικονομική φυσιογνωμία της πόλης (εμπορο-διαμεσολαβητικός χαρακτήρας), η ύπαρξη υποβαθμισμένων συνοικιών με παλαιότερες υποδομές όσον αφορά την κατοικία (βλ. προσφυγικές κατοικίες στην Π.Κοκκινιά, στον Απόλλωνα, κ.ά., κάτι που συμβαίνει και στην περιοχή της Νίκαιας), η διατήρηση μικρών διαμερισμάτων για εκμετάλλευση (βλ. φοιτητικές γκαρσονιέρες, γραφεία, κ.ά.) καθώς και η γενικότερη αναπτυξιακή και κοινωνική πολιτική που σχετίζεται με τη δυνατότητα για αξιοποίηση της γης.

Η αντιστοιχία των νοικοκυριών με τον αριθμό δωματίων (βλ. γράφημα 22) αλλά και η διερεύνηση ανά δωμάτια των νοικοκυριών με 4 μέλη στους δήμους του Πειραιά, σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2001, δείχνει ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές κατά δήμο στον Πειραιά. Συγκεκριμένα οι δήμοι Αγ.Ι.Ρέντη και Νίκαιας συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά 4μελών νοικοκυριών που ζουν σε ένα ή δύο δωμάτια (6,27% και 5,78% αντίστοιχα), ενώ οι δήμοι του Κορυδαλλού και του Περάματος έχουν τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά 4μελών νοικοκυριών που ζουν σε τέσσερα και πάνω δωμάτια (80,20% και 79,43% αντίστοιχα). Ο συνδυασμός των κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών των κατοίκων στον Κορυδαλλό

συμβαδίζει με την οικιστική του ανάπτυξη, ενώ η επέκταση του Περάματος και σε περιοχές εκτός σχεδίου με θέα τη θάλασσα συνοδεύτηκε με την κατασκευή νέων κατοικιών με σύγχρονες προδιαγραφές που προσέλκυσαν αρκετούς ετεροδημότες.

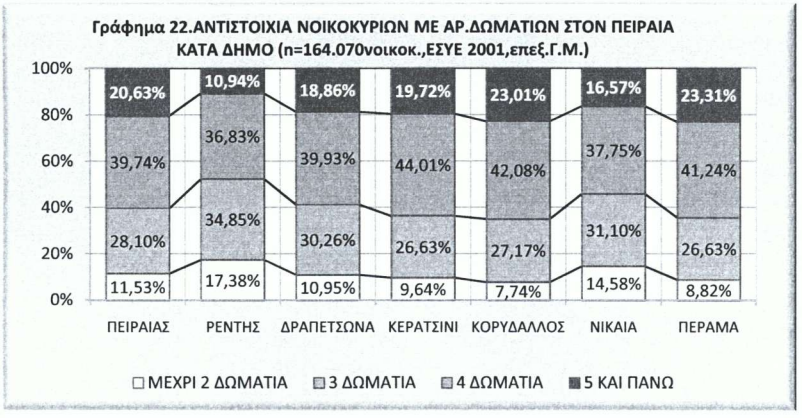

Οι **αντικειμενικές αξίες των ακινήτων** στους δήμους του Πειραιά, έτσι όπως ορίσθηκαν από το Υπουργείο Οικονομικών για το Νομαρχιακό Διαμέρισμα Πειραιά (γράφημα 23), αποτελούν ένα επιπλέον κριτήριο διαφοροποίησης των δήμων. Έτσι στην κατά δήμο ανάλυση προστέθηκαν ως μεταβλητές ο υπολογισμός σε € της κατώτερης τιμής των ακινήτων, όπως επίσης και ο υπολογισμός του μέσου όρου μεταξύ ανώτερης και κατώτερης τιμής των ακινήτων κατά ζώνη.

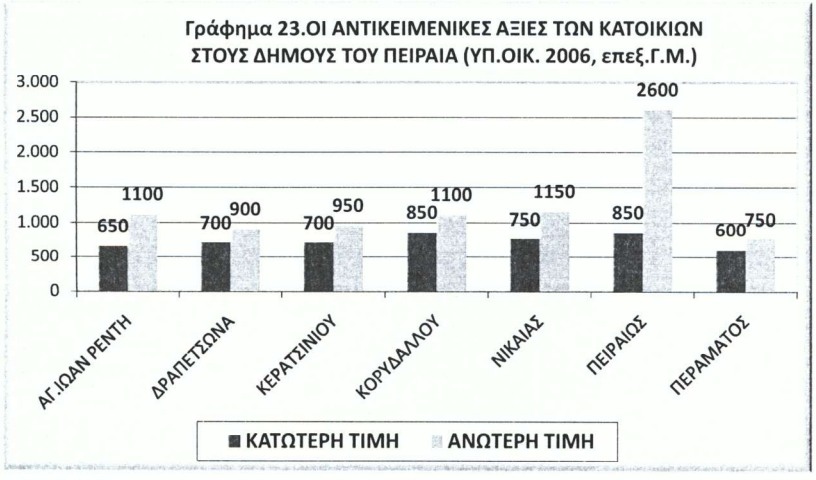

Με βάση τη διερεύνηση (γράφημα 24) προέκυψε ότι ο δήμος Περάματος είχε τις χαμηλότερες τιμές απ' όλους τους δήμους και στις δύο μεταβλητές (600€ ως κατώτερη τιμή και

675€ ως μέση τιμή μεταξύ ανώτερης και κατώτερης). Ακολούθησαν οι δήμοι του Αγ.Ι.Ρέντη (650€ και 880€ αντίστοιχα) και της Δραπετσώνας (700€ και 800€ αντίστοιχα). Τις υψηλότερες τιμές και μάλιστα με μεγάλη διαφορά από τους υπόλοιπους δήμους σημείωσε ο δήμος του Πειραιά (850€ και 1.725€) για να ακολουθήσει ο δήμος Κορυδαλλού (850€ και 975€). Αξίζει να σημειωθεί ότι στο δήμο Πειραιά εντοπίζεται σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ της Α΄ και ΙΣΤ΄& ΙΖ΄ ζώνης (Α΄ ζώνη: 2.600€ και ΙΣΤ΄- ΙΖ΄ζώνες: 850€). Έτσι περιοχές όπως η Καλλίπολη, η Πειραϊκή, η Φρεατίδα, η Καστέλα, κ.ά. έχουν μεγάλη απόσταση ως προς τις αντικειμενικές αξίες των ακινήτων από περιοχές όπως τα Καμίνια, ο Απόλλωνας, η Αγιά Σοφιά, τα Ταμπούρια, κ.ά. αν και ανήκουν στον ίδιο δήμο.

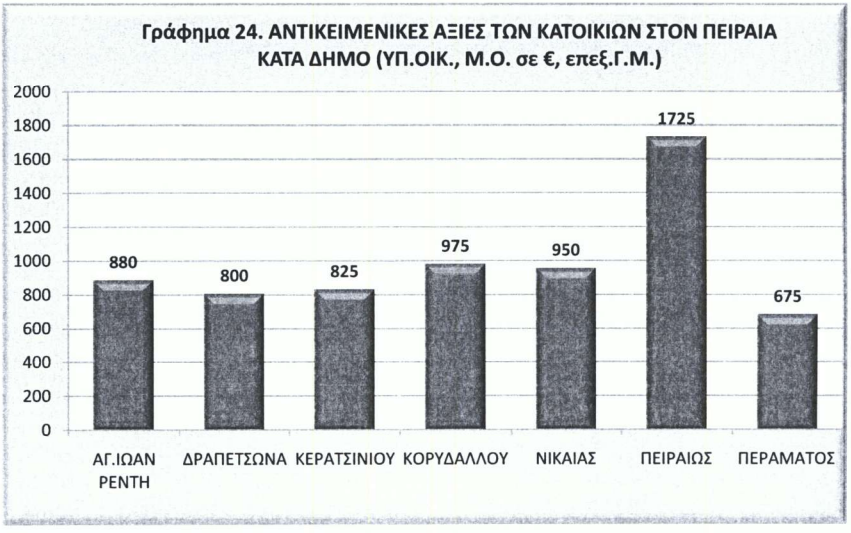

Επαγγελματική δομή και καταναλωτικές δαπάνες

Οι βασικές τάσεις των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων αλλά και η εξέλιξή τους μπορούν ν'ανιχνευτούν στις αλλαγές που καταγράφονται στην καταναλωτική συμπεριφορά των επαγγελματικών ομάδων. Αν και οι καταναλωτικές δαπάνες των ατόμων αλλά και των νοικοκυριών δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από την οικονομική τους επιφάνεια αλλά και από αρκετούς άλλους κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες, που επηρεάζουν και ενίοτε διαμορφώνουν τα πρότυπα κατανάλωσης. Αυτό έδειξαν στο παρελθόν και αρκετές μελέτες[105] σχετικά με τη διάρθρωση της κατανάλωσης που απεικονίζει τον τρόπο που ιεραρχούν οι κοινωνικές ομάδες τις ατομικές και τις κοινωνικές τους ανάγκες. Όπως επίσης η σημασία που δίνεται σε διαδικασίες συλλογικής κατανάλωσης αλλά και η αλληλεπίδραση των παραπάνω παραγόντων από τη γενικότερη κοινωνικοοικονομική κατάσταση.

Η σημαντική μείωση της αυτοαπασχόλησης (στη μεταποίηση και το εμπόριο) - κυρίως στον Πειραιά και την ευρύτερη περιφέρεια, σε συνδυασμό με την εφαρμογή ευέλικτων μορφών μισθωτής εργασίας, την αύξηση της υποαπασχόλησης και της ανεργίας δημιουργούν τις προϋποθέσεις για κοινωνικοοικονομική αναδιάρθρωση λόγω των προβλημάτων διατήρησης και αναπαραγωγής ορισμένων μικροαστικών στρωμάτων. Αυτό συμβαίνει γιατί τα στοιχεία που είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια δεν συνδέονται αποκλειστικά με τα εγγενή χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας (παραοικονομία, ετεροαπασχόληση, κτλ) αλλά με πτυχές μιας εξελισσόμενης οικονομικής κρίσης στα πλαίσια των αλλαγών που διενεργούνται. Η μικρή αύξηση του ποσοστού των εργοδοτών (αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό) δεν αποτελεί κριτήριο κοινωνικής ευημερίας, όταν αυτή δεν συνοδεύεται με δομικές μεταρρυθμίσεις και μακροοικονομικές κινήσεις (π.χ. επενδύσεις, κ.ά.). Έτσι αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίπτωσή μας το κατά πόσο οι αλλαγές που συντελούνται στην επαγγελματική διάρθρωση (επαγγελματικές μετατοπίσεις) συνοδεύονται με την ποσοτική ή ποιοτική αλλαγή της κατανάλωσης. Επιπλέον, η διεύρυνση των αποστάσεων στις κατά κεφαλήν δαπάνες των επαγγελματικών ομάδων αποτελεί σημαντικό δείκτη των ανισοτήτων ανάμεσα στις ομάδες αυτές, αν και όπως είπαμε διατηρούνται ακόμα κάποια εγγενή χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας.

Η ανάλυση των προτύπων κατανάλωσης στηρίζεται στις τελευταίες Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών που εκπονήθηκαν από την Ε.Σ.Υ.Ε. (1993-94, 1998-99 και 2005-06) και αντλήθηκαν πληροφορίες για την αξία των αγορών και των σε είδος απολαβών των νοικοκυριών, καθώς και για διάφορα χαρακτηριστικά των νοικοκυριών και των κατοικιών τους.

Με βάση το μέσο όρο μηνιαίων αγορών για είδη και υπηρεσίες το 17,40% διατίθεται για *είδη διατροφής*, το 12,17% για *μεταφορές*, το 10,10% για *στέγαση, καύσιμα, κ.ά.*, το 9,36% για διαμονή σε *ξενοδοχεία, εστιατόρια, καφενεία*, το 9,32% για *είδη ένδυσης και υπόδησης*, κ.ο.κ. Από τα στοιχεία προκύπτει ότι υπάρχει σημαντική αύξηση της κατανάλωσης *διαρκών αγαθών οικιακής χρήσης* κάτι που αποτελεί και δείκτη κοινωνικής ανέλιξης αλλά και κοινωνικού γοήτρου. Επίσης μέσα σε μια πενταετία (1994/5-1998/9) μειώθηκε σημαντικά το ποσοστό των αγορών για είδη διατροφής (μεταβολή -3,65% σε τρέχουσες τιμές), ενώ αυξήθηκαν τα ποσοστά των αγορών για είδη ή υπηρεσίες επικοινωνίας, υγείας και εκπαίδευσης. Έχει επισημανθεί από προηγούμενες μελέτες ότι η μείωση των δαπανών για την ικανοποίηση βιολογικών αναγκών με την παράλληλη αύξηση των δαπανών για την ικανοποίηση κοινωνικών, ψυχολογικών και άλλων αναγκών αποτελεί

[105] Μ.Πετμεζίδου-Τσουλουβή «Κοινωνικές τάξεις και μηχανισμοί κοινωνικής αναπαραγωγής», εκδ. Εξάντας, 1987.

δείκτη κοινωνικής ανάπτυξης. Από τα είδη διατροφής εντύπωση προκαλεί η μείωση του ποσοστού μηνιαίων αγορών για κρέας (μεταβολή -4% σε τρέχουσες τιμές) που αντισταθμίζεται με την αύξηση των ποσοστών μηνιαίων αγορών για ψάρια, λαχανικά και γαλακτοκομικά προϊόντα, κάτι που πιθανόν να σηματοδοτεί και την αλλαγή διατροφικών συνηθειών για ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού.

Το μέγεθος των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων φαίνεται στις αποστάσεις που υπάρχουν μεταξύ των μηνιαίων αγορών των ατόμων κατά θέση στο επάγγελμα. Αποστάσεις που μεγαλώνουν σημαντικά, αφού οι εργοδότες όχι μόνο διατηρούν το μεγαλύτερο ποσο-στό συνολικής κατανάλωσης αλλά μέσα σε μια πενταετία το φτάνουν στο 28%. Έτσι με βάση το μέσο όρο μηνιαίων αγορών, οι εργοδότες που αποτελούν τη συγκε-κριμένη χρονική περίοδο το 7% του πληθυσμού καταναλώνουν το 28% της συνολικής κατανάλωσης, ενώ οι μισθωτοί που αποτελούν το 60% του πληθυσμού το 20,6% αυτής. Μάλιστα με βάση τα τελευταία στοιχεία της έρευνας για τον οικογενειακό προγραμματισμό (ΕΣΥΕ 2005-06) το ποσοστό των εργοδοτών ξεπέρασε το 33%, διατηρώντας το μεγαλύτερο συγκριτικά ποσοστό επί της συνολικής κατανάλωσης, αν και το ποσοστό τους δεν ξεπερνά το 9% του πληθυσμού. Αντίθετα οι μισθωτοί αν και αυξήθηκαν κατά τέσσερις ποσοστιαίες μονάδες (από το 60% στο 64%) περιορίσθηκαν στο 23% της συνολικής κατανάλωσης (βλ. γράφημα 25).

Γράφημα 25. ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕΣΗΣ ΜΗΝΙΑΙΑΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΣΕ ΕΡΓΟΔΟΤΕΣ ΚΑΙ ΜΙΣΘΩΤΟΥΣ (ΕΣΥΕ, ΕΟΠ 2005,επεξ.Γ.Μ.)

Το μέγεθος της οικονομικής κρίσης αλλά και των συνεπειών της απεικονίζεται στην ποσοστιαία διακύμανση της μέσης μηνιαίας κατανάλωσης κατά επάγγελμα του υπεύθυνου του νοικοκυριού. Έτσι παρατηρούμε ότι από το 1994 έως το 2005 το ποσοστό της μέσης μηνιαίας κατανάλωσης αυξάνεται σημαντικά για τα ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη στο δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα, ενώ για όλους τους άλλους επαγγελματίες το ποσοστό τους είτε μένει σταθερό είτε μειώνεται (βλ. γράφημα 26).

Συγκεκριμένα όχι μόνο μειώνεται το ποσοστό μηνιαίας κατανάλωσης αυτών που ασκούσαν επιστημονικά και ελευθέρια επαγγέλματα (από 17% στο 16%), αλλά χάνουν και την πρώτη θέση από τα ανώτερα διευθυντικά ή διοικητικά στελέχη που το ποσοστό τους αυξάνεται μέχρι και 3% (1999). Σημαντική μείωση στην ποσοστιαία κατά μέσο όρο μηνιαία κατανάλωση έχουν οι έμποροι (κυρίως αυτοαπασχολούμενοι) και οι εργάτες, που φαίνεται ότι πλήττονται περισσότερο από τις υπόλοιπες επαγγελματικές κατηγορίες. Όμως δεν φαίνεται να βελτιώνεται η κατάσταση στους

εργαζόμενους στην παροχή υπηρεσιών και τους υπαλλήλους γραφείων, αφού αν και τα ποσοστά απασχόλησής τους αυξάνονται σημαντικά δεν συμβαίνει το ίδιο με τα ποσοστά μέσης μηνιαίας κατανάλωσης. Μάλιστα στην έρευνα του 2005 το ποσοστό της μέσης μηνιαίας κατανάλωσης των υπαλλήλων γραφείου μειώνεται κατά μία ποσοστιαία μονάδα, δείχνοντας ότι η κρίση πλήττει αρκετούς από τα κατώτερα και μεσαία υπαλληλικά στρώματα. Η αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων επιβεβαιώνεται με την επικράτηση του στρώματος των διευθυνόντων και διοικητικών στελεχών όσον αφορά τις δαπάνες τους σε όλα τα είδη και τις κατηγορίες παροχής υπηρεσιών, κάτι που δεν συνέβαινε κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Μάλιστα όπως είδαμε το στρώμα των επιστημόνων και των ελεύθερων επαγγελματιών υποχωρεί σε σχέση με αυτό των διοικητικών και διευθυντικών στελεχών, με εξαίρεση τις δαπάνες για διαρκή αγαθά οικιακής χρήσης, όπου εξακολουθούν να συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά.

Γράφημα 26. ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΗ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΜΗΝΙΑΙΑΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΚΑΤΑ ΕΠΑΓΓ. ΤΟΥ ΥΠΕΥΘΥΝΟΥ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟΥ 1994-1999-2005 ΕΣΥΕ-ΕΟΠ

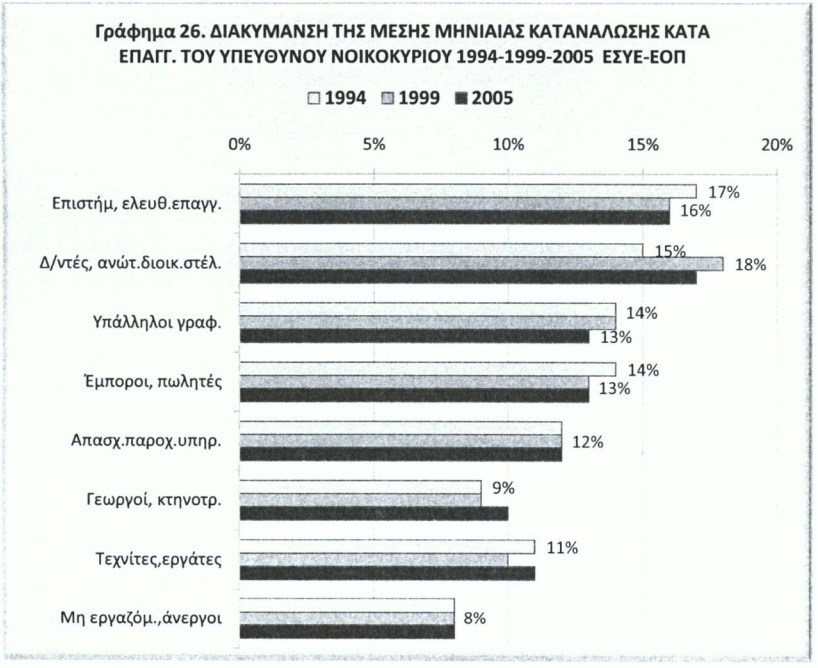

Αν μελετήσουμε τις ποσοστιαίες δαπάνες για την κάλυψη αναγκών κατά είδος και υπηρεσία με βάση το επάγγελμα του αρχηγού κάθε νοικοκυριού θα διαπιστώσουμε ότι οι μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ των επαγγελματικών κατηγοριών δεν εντοπίζονται τόσο στην απόκτηση αγαθών πασιφανούς κατανάλωσης (π.χ. είδη διατροφής), όσο στην απόκτηση ή την παροχή ποιοτικών αγαθών (π.χ. δαπάνες για εκπαίδευση, αναψυχή και πολιτισμό, κ.ο.κ.). Επίσης παρατηρούμε ότι στις δαπάνες για διαρκή καταναλωτικά αγαθά, για στέγαση και μεταφορές, τα μικρομεσαία στρώματα προσπαθούν να προσεγγίσουν τα ποσοστά των διευθυντικών και διοικητικών στελεχών, ακολουθώντας τα κυρίαρχα πρότυπα κατανάλωσης, κάτι που επιτυγχάνεται

με την αγορά αγαθών – συμβόλων κοινωνικού γοήτρου. Έτσι στην αγορά διαρκών αγαθών οικιακής χρήσης αλλά και στις δαπάνες για είδη του σπιτιού (έπιπλα, είδη διακόσμησης, οικιακές συσκευές, κ.ά.) οι ελεύθεροι επαγγελματίες ξεπερνούν τα ανώτερα διοικητικά ή διευθυντικά στελέχη (βλ. Γράφημα 27). Όμως μεγάλες αποστάσεις εξακολουθούν να υπάρχουν μεταξύ των διαφόρων επαγγελματικών κατηγοριών στις δαπάνες για την εκπαίδευση, όπου εξακολουθεί να θεωρείται σημαντικός παράγοντας αλλά και βασική προϋπόθεση για ανοδική κοινωνική κινητικότητα, κάτι που φαίνεται (εκτός από τις δύο κυρίαρχες επαγγελματικές ομάδες) στο σημαντικό ποσοστό για τις καταναλωτικές τους δυνατότητες που συγκεντρώνουν οι υπάλληλοι γραφείου. Μεγάλο συγκριτικά ποσοστό δαπανών συγκεντρώνουν οι έμποροι και οι πωλητές στα ξενοδοχεία, τα εστιατόρια και τις καφετέριες –ίσως και λόγω της φύσης του επαγγέλματός τους, αφού ξεπερνούν στην κατηγορία αυτή τους υπαλλήλους γραφείου και προσεγγίζουν το ποσοστό των ελεύθερων επαγγελματιών και αυτών που ασκούν επιστημονικά επαγγέλματα.

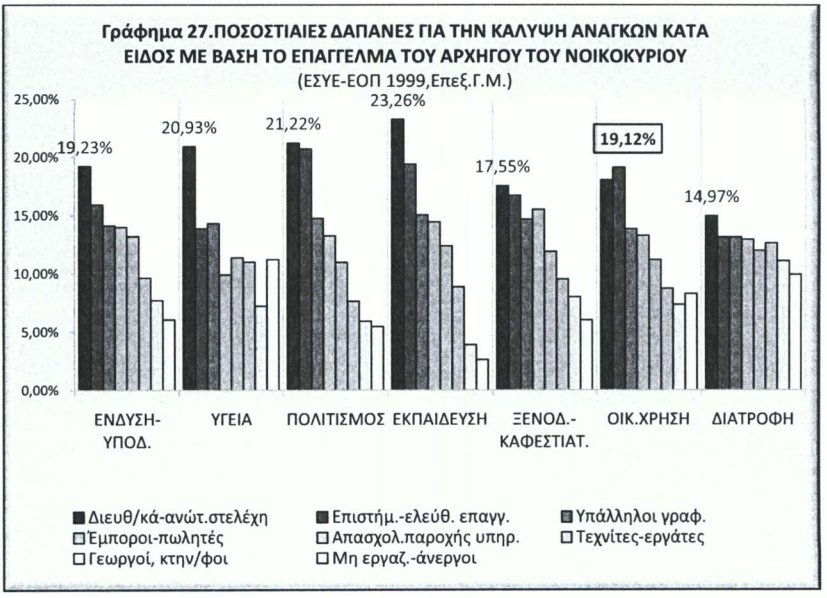

Η Ανεργία στην περιοχή του Πειραιά και την ευρύτερη περιφέρεια

Οι αλλαγές που συντελούνται στο πέρασμα του χρόνου, σχετικά με το μέγεθος αλλά και τις συνέπειες της ανεργίας, δυσκόλευαν πάντοτε το έργο των ερευνητών, αφού οι διακυμάνσεις της βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση με τις εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, αλλά και με την πολιτική που εφαρμόζεται από το κράτος για την οριοθέτηση αλλά και τον προσδιορισμό των ανέργων[106]. Ανεξάρτητα πάντως από τις δυσκολίες για την καταγραφή του πραγματικού αριθμού των ανέργων στην Ελλάδα και με τις μέχρι τώρα διασταυρώσεις της καταγεγραμμένης ανεργίας (Ε.Σ.Υ.Ε., Ο.Α.Ε.Δ., κ.ά.) προκύπτει ότι οι οικονομικά ενεργοί αυξάνονται στη χώρα μας γρηγορότερα από τους απασχολούμενους, με αποτέλεσμα να αυξάνεται σημαντικά και το ποσοστό των ανέργων. Οι αργοί επενδυτικοί ρυθμοί οδηγούν στην ανεργία, ως συνέπεια της *κρίσης υπερσυσσώρευσης*[107] του κεφαλαίου, όπου οι επιχειρήσεις παράγουν περισσότερα απ' αυτά που η αγορά μπορεί να καταναλώσει. Άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν σημαντικά την απασχόληση στον ελληνικό χώρο είναι η αυτοματοποίηση (υποκατάσταση της εργασίας από λειτουργίες των μηχανών) που οδηγεί στη μείωση του εργατικού δυναμικού κυρίως στο χώρο της μεταποίησης κατά τη δεκαετία του 1990 και η ελαστικοποίηση της εργασίας με το επακόλουθο χαμηλό κόστος της κατά τη δεκαετία του 2000. Η εφαρμογή στην πράξη της νεοκλασικής θεωρίας, που αναφέρεται στην έλλειψη ευελιξίας των μισθών προς τα κάτω και στα υπάρχοντα θεσμικά εμπόδια (π.χ. συλλογικές συμβάσεις), δεν δείχνει να φέρνει αποτελέσματα αφού η αύξηση των κερδών ανά μονάδα επενδυμένου κεφαλαίου δεν φαίνεται να μειώνει την ανεργία λόγω ανισοκατανομής του εισοδήματος[108].

Από την κατάσταση που βρίσκεται η χώρα μας προκύπτει η επιδείνωση της οικονομικής θέσης των εργαζομένων, κάτι που οδηγεί στην αύξηση της προσφερόμενης εργασίας με στόχο τη διατήρηση του επιπέδου κατανάλωσης. Έτσι συνυπάρχουν η αύξηση της απασχόλησης μαζί με την αύξηση της ανεργίας, μια ανεργία που μοιάζει περισσότερο με δομικό στοιχείο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (δικαιώνοντας μάλλον την μαρξιστική προσέγγιση) παρά με συνέπεια κάποιων ατομικών στάσεων των εργαζομένων (λ.χ. μη αποδοχή συγκεκριμένης εργασίας ή έλλειψη πληροφόρησης) ή θεσμικών δυσκαμψιών (λ.χ. κρατικός παρεμβατισμός και εμπόδια για τη δημιουργία *τέλειου ανταγωνισμού*). Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται και από την εισαγωγή στο δημόσιο τομέα μεθόδων λειτουργίας και οργάνωσης της εργασίας, που διέπονται από τις τακτικές της ορθολογικότητας και της αποδοτικότητας[109], με αποτέλεσμα να περιοριστούν οι πολιτικές παρεμβάσεις για συγκάλυψη της ανεργίας (βλ. πελατειακές σχέσεις και διορισμοί). Η καθιέρωση των νέων μορφών απασχόλησης και η ελαστικοποίηση της εργασίας αποτελούν τη συμβολή του κράτους στην αύξηση των κερδών ανά μονάδα επενδυμένου κεφαλαίου, αφού η εργασία υποβαθμίζεται λόγω μείωσης του κόστους της. Όμως τα επιχειρηματικά κέρδη δεν εξαρτώνται από το χαμηλό κόστος της εργασίας, αλλά από την αύξηση του «*εφεδρικού στρατού*» στην αγορά εργασίας, κάτι που επιδεινώνει την οικονομική θέση των εργαζομένων και επιτείνει την κρίση του συνδικαλιστικού κινήματος. Η οικονομική κρίση γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, που αποτελούν και το μεγαλύτερο τμήμα της ελληνικής επιχειρηματικής δομής. Η

---

[106] Crouch C. "Social change in western Europe" Oxford, Oxford University Press (σ.68-95), 1999.

[107] Μαρξ Καρλ «Το Κεφάλαιο», τ.3 εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1978.

[108] Κατσορίδας Δημήτρης μαζί με Μ.Χλέτσος, Χ.Ναξάκης, Η.Ιωακείμογλου, Α.Καρασαββόγλου στο «Ανεργία: μύθοι και πραγματικότητα» Εναλλακτικές Εκδόσεις / Δοκίμια 8 / 1998.

[109] Αρανίτου Βάλια – Τσακίρης Θανάσης «Καταγεγραμμένη ανεργία: Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και η γνώμη των ανέργων» στο «Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2004 - VPRC» επιμέλεια Χριστ.Βερναρδάκης, εκδ. Σαββάλας, 2005.

ελαστικοποίηση της εργασίας και το χαμηλό κόστος της δε φαίνεται να μειώνει τα ποσοστά ανεργίας. Η ειδίκευση και η κατάρτιση των εργαζομένων μέσω των επιδοτούμενων προγραμμάτων της Ε.Ε. μοιάζουν περισσότερο με αναστολή της ανεργίας και όχι ως βασική προϋπόθεση για την επαγγελματική τους αποκατάσταση. Οι απολύσεις των εργαζομένων σε προβληματικές επιχειρήσεις προβάλουν ακόμα περισσότερο την ανεπάρκεια του *υπολειμματικού κράτους πρόνοιας*, που προσαρμόζεται στις σύγχρονες απαιτήσεις για μείωση των παροχών, ενώ οι εισοδηματικές ανισότητες αυξάνονται ακόμα περισσότερο λόγω της υποτιμημένης εργασίας και των νέων μορφών απασχόλησης (part-time, μερική απασχόληση, κτλ.).

Στις υπηρεσίες συγκεντρώνεται το υψηλότερο ποσοστό εργαζομένων με μερική απασχόληση, που στη συντριπτική του πλειοψηφία είναι εκπρόσωποι του γυναικείου φύλου. *Η ανασφάλεια και ο φόβος της ανεργίας υποβάλλει τους εργαζομένους στην αναγκαστική επιλογή της μερικής απασχόλησης στην οποία υπεισέρχεται ένα στοιχείο λανθάνουσας ανεργίας*[110]. Έτσι διαμορφώνονται και στην Ελλάδα οι υπηρεσίες, που κάποιες απ' αυτές μοιάζουν με χώρο υποδοχής των ανέργων ή καλύτερα των μελλοντικών ανέργων.

Γράφημα 28. Η ΑΝΕΡΓΙΑ ΚΑΤΑ ΔΗΜΟ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ
(Ε.Σ.Υ.Ε. 1991-2001,Επεξ.Γ.Μ.)

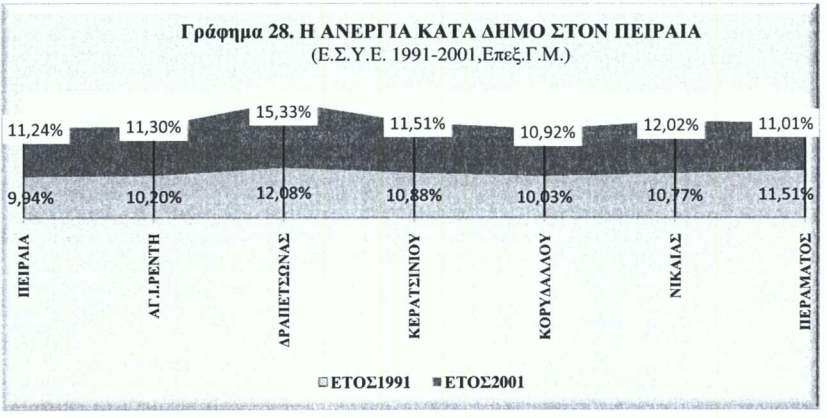

Για την καταγραφή της ανεργίας στην Ελλάδα θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τους διαφορετικούς ορισμούς αλλά και τις διαφορετικές διαδικασίες που ακολουθούν η Ε.Σ.Υ.Ε. και ο Ο.Α.Ε.Δ. . Έτσι για τον υπολογισμό του ποσοστού ανεργίας στην περιοχή του Πειραιά, η αξιοποίηση των δεδομένων που συγκεντρώνει ο Ο.Α.Ε.Δ. δεν είναι αρκετή, αφού δεν γίνεται παράλληλα με τη συγκέντρωση στοιχείων για την απασχόληση. Βέβαια από την εγγεγραμμένη ανεργία στον Πειραιά, που γίνεται κατά δήλωση του ατόμου[111] και χωρίς αποδεικτικά στοιχεία για την θέση του στην αγορά εργασίας, μπορούμε να εκτιμήσουμε ορισμένες σημαντικές μεταβλητές που αφορούν το επάγγελμα, το φύλο, την ηλικία αλλά και άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ανέργων. Από τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. προκύπτει ότι ο Πειραιάς και η ευρύτερη περιφέρειά του συνεχίζουν να πλήττονται από την ανεργία σε ποσοστά που ξεπερνούν τον πανελλαδικό μέσο όρο. Όπως

[110] Δεδουσόπουλος Απόστολος «Οι αναδιαρθρώσεις της παραγωγής», εκδ. Τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός, 2002.

[111] Η χορήγηση της κάρτας ανεργίας από τον Ο.Α.Ε.Δ. εξυπηρετεί τα άτομα στην επίτευξη κάποιων βραχυπρόθεσμων στόχων τους όπως η συμμετοχή τους σε επιδοτούμενα προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης της Ε.Ε., η συγκέντρωση μορίων για τη συμμετοχή τους σε διαγωνισμούς του Α.Σ.Ε.Π. , κτλ. Φυσικά δεν πρέπει ν' αγνοούμε τον σκοτεινό αριθμό ανέργων, αφού δεν εγγράφονται όλοι οι άνεργοι στον Ο.Α.Ε.Δ.

βλέπουμε στο γράφημα 28, η περιοχή της Δραπετσώνας συγκεντρώνει το μεγαλύτερο συγκριτικά ποσοστό ανεργίας με 15,33% παρουσιάζοντας αύξηση 3,25% μέσα στη δεκαετία 1991-2001. Στον δήμο του Πειραιά η ανεργία φτάνει στο 11,24%, στον Αγ.Ι.Ρέντη 11,30%, στο Κερατσίνι 11,51%, στη Νίκαια 12,02%, στον Κορυδαλλό 10,92% και στο Πέραμα 11,01%.

Από τα στοιχεία της εγγεγραμμένης ανεργίας στον Ο.Α.Ε.Δ. προκύπτει για την περιοχή της Αττικής ότι οι επαγγελματικές κατηγορίες που πλήττονται περισσότερο από την ανεργία είναι οι *υπάλληλοι γραφείου*, οι απλοί *εργάτες* - κατά το πλείστον *χειρώνακτες* και οι *πωλητές*. Συγκεκριμένα (βλ. γράφημα 29) ο ένας στους τέσσερις ανέργους στην Αττική δηλώνει *υπάλληλος γραφείου* (24,21%) και απ' αυτούς οι δύο στους τρεις είναι γυναίκες. Ακολουθούν οι *εργάτες* με 22,80%, οι *πωλητές/τριες* με 17,63%, οι *τεχνίτες* με 10,25%, οι *τεχνολόγοι* και οι βοηθοί αυτών με 10,06%, αυτοί που ασκούν *επιστημονικά επαγγέλματα* με 9,89%, οι *χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων* με 4,09% και τα *διοικητικά ή διευθυντικά στελέχη* στο δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα με 0,90%.

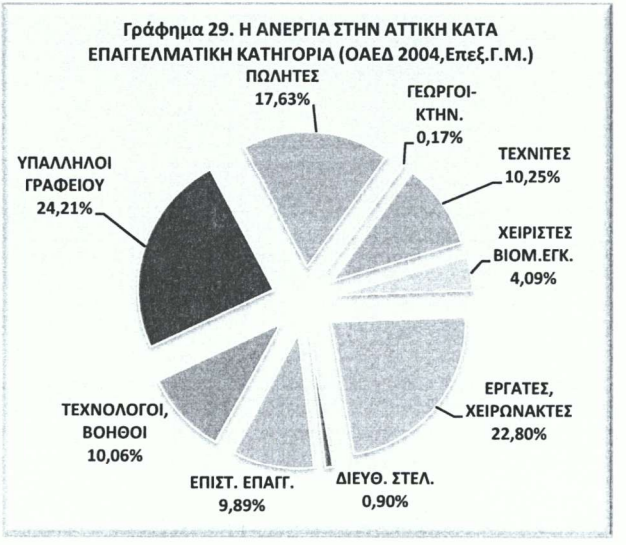

Αν εξετάσουμε τα ποσοστά της εγγεγραμμένης ανεργίας κατά φύλο σε ορισμένα επαγγέλματα στην Αττική (Ο.Α.Ε.Δ. 2004), τότε θα διαπιστώσουμε σημαντικές διαφοροποιήσεις. Έτσι για παράδειγμα οι άντρες άνεργοι συγκεντρώνουν το 98,48% στους *τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων* και το 98,03% στους *οδηγούς μέσων μεταφοράς*. Οι γυναίκες συγκεντρώνουν μεγάλα ποσοστά στους *πλανοδίους πωλητές* και τους *οικιακούς βοηθούς* (83,25%), στους *τεχνίτες υφαντουργίας και ειδών ενδύσεως* (83,19%), στα *μοντέλα*, τους *πωλητές* και τους *ασκούντες συναφή επαγγέλματα* (75,32%), στους *υπαλλήλους γραφείου* (73,95%) και στους *απασχολούμενους στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών* (68,22%). Αντίθετα δεν εντοπίζεται διαφοροποίηση κατά φύλο στην κατηγορία των ανειδίκευτων εργατών, όπου οι γυναίκες συγκεντρώνουν το 51,73% και οι άντρες το 48,27%. Ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της κατά φύλο ανεργίας στον Πειραιά είναι ότι το ποσοστό των ανέργων αντρών στον Πειραιά (38,86%) είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο πανελλαδικό ποσοστό (34,23%), κάτι που σημαίνει ότι η

ανεργία στον Πειραιά παρουσιάζεται με πιο έντονους ρυθμούς επηρεάζοντας αρνητικά την κοινωνικοοικονομική ζωή της πόλης. Συγκεκριμένα και από έρευνα που έγινε τον Φεβρουάριο του 2005 στο Κέντρο Προώθησης Απασχόλησης Πειραιά (Κ.Π.Α.Π.) μόνο ο ένας στους τρεις ανέργους έπαιρνε το επίδομα ανεργίας (3.158 στους 9.292 ανέργους). Μάλιστα επισημάνθηκε σημαντική διαφοροποίηση κατά φύλο, αφού από τις 5.681 γυναίκες ανέργους μόνο οι 1650 έπαιρναν το επίδομα ανεργίας (29,04%) ενώ από τους 3.611 άντρες ανέργους οι 1.508 (41,76%).

Πίνακας 6. ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΑΝΕΡΓΟΙ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ ΚΑΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ
(Κ.Π.Α. ΠΕΙΡΑΙΑ 2005,Ερευνα-Επεξ.Γ.Μ.)

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΑΝΤΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
ΕΡΓΑΤΕΣ-ΧΕΙΡΩΝ.	1110	1001
ΥΠΑΛΛ. ΓΡΑΦΕΙΟΥ	631	1900
ΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ/ΡΙΕΣ	51	230
ΣΕΡΒΙΤΟΡΟΙ	191	129
ΛΟΓΙΣΤΕΣ	18	70
ΜΑΓΕΙΡΕΣ	64	35
ΠΩΛΗΤΕΣ	28	81
ΝΗΠΙΑΓΩΓΟΙ	2	74
ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ Ξ.Γ.	13	105
ΟΙΚΟΔΟΜΟΙ	55	2
ΟΔΗΓΟΙ	193	3
ΚΟΜΜΩΤΕΣ/ΤΡΙΕΣ	6	81
ΓΑΖΩΤΡΙΕΣ	2	43
ΛΑΝΤΖΕΡΕΣ	1	47
ΥΠΟΛΟΙΠΟΙ	1246	1880
Σύνολο	3611	5681

Με βάση την εγγεγραμμένη ανεργία στον Πειραιά οι *εργάτες – χειρώνακτες* ξεπερνούν για λίγο τους *υπαλλήλους γραφείου* (2.531 εργάτες έναντι 2.211 υπαλλήλων γραφείου) επιβεβαιώνοντας το εργατικό προφίλ της περιοχής, ενώ όπως είδαμε συμβαίνει το αντίστροφο για την εγγεγραμμένη ανεργία στην Αττική. Ανάλογα με το φύλο των ανέργων στον Πειραιά προσδιορίζεται και το δηλωμένο επάγγελμα, αφού οι κοινωνικές προδιαγραφές του φύλου επηρεάζουν σημαντικά και την επαγγελματική του πορεία. Έτσι όπως βλέπουμε στον πίνακα 6, οι γυναίκες συγκεντρώνουν πολύ μεγάλα ποσοστά ως *λαντζέρες* (97,9%), ως *νηπιαγωγοί* (97,4%), ως *γαζώτριες* (95,5%), ως *κομμώτριες* (93,1%), ως *καθηγήτριες* ξένων γλωσσών (89%), ως *καθαρίστριες* (81,8%), ως *λογίστριες* (79,5%), ως *πωλήτριες* (74,3%), κ.ο.κ. Οι άντρες συγκεντρώνουν μεγάλα ποσοστά ως *οδηγοί* (98,5%), ως *οικοδόμοι* (96,5%), ως *μάγειρες* (64,6%), ως *σερβιτόροι* (59,6%), κ.ο.κ. Το μεγαλύτερο μέσο όρο ηλικίας (βλ. Γράφημα 30) έχουν οι *τεχνίτες υφαντών* και οι *υφαντές/τριες* (49 ετών) ως αποτέλεσμα του κλεισίματος αρκετών κλωστοϋφαντουργείων στον Πειραιά, ενώ τους μικρότερους ηλικιακούς μέσους όρους συγκεντρώνουν οι *κομμώτριες* (28,2 ετών), οι *βοηθοί λογιστών* (31,7 ετών), οι *σερβιτόροι* (33,3 ετών) και οι *πωλήτριες* (33,5 ετών).

Γράφημα 30. ΑΝΕΡΓΟΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ ΚΑΤΑ Μ.Ο. ΗΛΙΚΙΑΣ (ΚΠΑ ΠΕΙΡΑΙΑ 2005, Επεξ.Γ.Μ.)

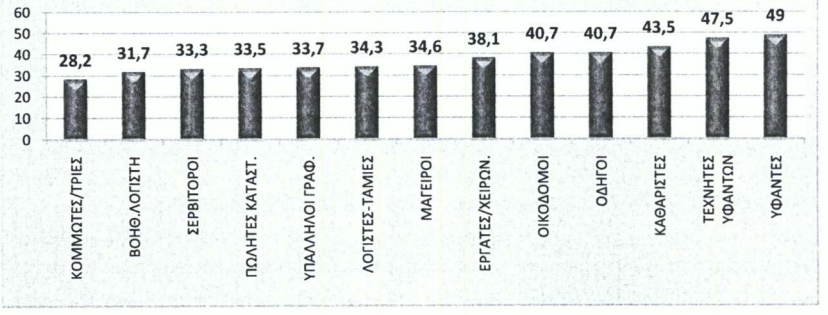

Οι Αλλοδαποί στον Πειραιά και την ευρύτερη περιφέρεια

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. μέσα σε μια δεκαετία (1991-2001) οι αλλοδαποί στον Πειραιά και την ευρύτερη περιφέρεια αυξήθηκαν κατά 366,57%. Συγκεκριμένα το μεγαλύτερο ποσοστό αύξησης παρουσιάζει ο Ρέντης (626,23%), ενώ ακολουθούν το Πέραμα (552,52%) και η Νίκαια (544,57%). Η μικρότερη αύξηση αλλοδαπών εντοπίζεται στη Δραπετσώνα (99,22%), που όπως είδαμε παρουσιάζει και τη μεγαλύτερη *στενότητα* όσον αφορά την απασχόληση και γενικότερα την οικονομική ανάπτυξη (βλ. Γράφημα 31).

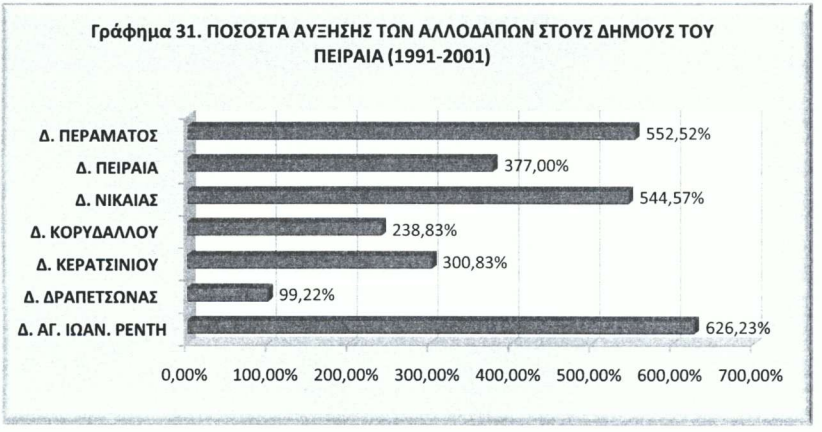

Αν και οι περισσότεροι αλλοδαποί της περιοχής σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής βρίσκονται στον δήμο Πειραιά (45,60%), αναλογικά με τον πληθυσμό των εκάστοτε δήμων το μεγαλύτερο ποσοστό αλλοδαπών έχει ο Αγ.Ι.Ρέντης με 14,70%, ενώ ακολουθεί ο Πειραιάς με 9,01% και η Νίκαια με 6,51% (βλ. Γράφημα 32).

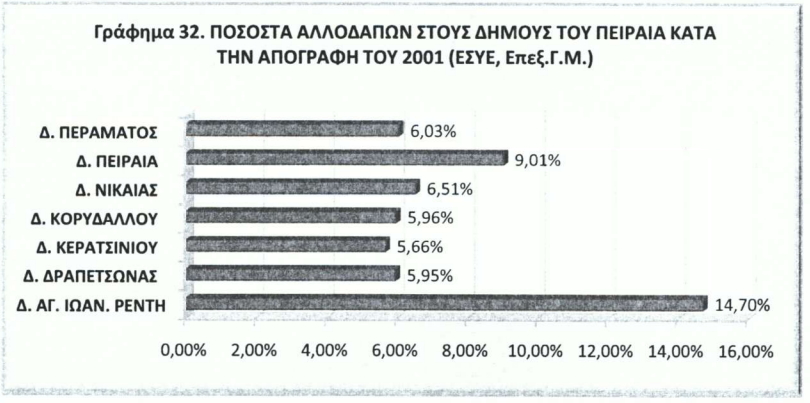

Η παρουσία των αλλοδαπών στον Πειραιά συνδέεται άμεσα με την απασχόληση και εντάσσεται στο μεταναστευτικό ρεύμα προς τη χώρα μας, που εντείνεται ιδιαίτερα μετά τα μέσα

της δεκαετίας του '90. Πρόκειται δηλαδή για οικονομικούς μετανάστες που εγκαταστάθηκαν στον Πειραιά και την ευρύτερη περιφέρεια με κύριο σκοπό την εργασία. Έτσι οι περισσότεροι απ' αυτούς απασχολούνται σε διάφορες επιχειρήσεις και οικοδομοτεχνικά έργα σε ποσοστά που ξεπερνούν το 15% του εργατικού δυναμικού. Συγκεκριμένα και με βάση τα στοιχεία των ασφαλισμένων στο Ι.Κ.Α., ενώ το πανελλαδικό ποσοστό των ασφαλισμένων αλλοδαπών είναι 12,43% επί του συνόλου των εργαζομένων, στον Πειραιά το αντίστοιχο ποσοστό ξεπερνά το 15,36%![112] Εντυπωσιακά ποσοστά παρουσιάζουν οι περιοχές της Αμφιάλης (Ι.Κ.Α. Κερατσινίου, 23,07%), της Νίκαιας (22,80%), του Κορυδαλλού (18,34%) και της Αγ.Σοφίας (στα Μανιάτικα του Πειραιά, 18,02%). Σε αντίθεση με το κέντρο του Πειραιά που το ποσοστό των ασφαλισμένων αλλοδαπών προσεγγίζει το 11,25%. Αξίζει ν' αναφερθεί ότι στο Ι.Κ.Α. Καμινίων βρίσκονται καταχωρημένοι οι περισσότεροι ασφαλισμένοι αλλοδαποί - 4.480 σε σύνολο 28.817, ενώ ακολουθεί το κέντρο του Πειραιά με 4.270 σε σύνολο 37.940.

Γράφημα 33. ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ ΣΕ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΠΕΙΡΑΙΑ (ΕΣΥΕ 2001, Επεξ.Γ.Μ.)

Εάν συγκρίνουμε την κατά κλάδο οικονομική δραστηριότητα των αλλοδαπών του Πειραιά με αυτήν της υπόλοιπης Ελλάδας, τότε διαπιστώνουμε σημαντικές διαφοροποιήσεις (βλ. Γράφημα 33). Έτσι στις *μεταποιητικές βιομηχανίες* απασχολούνται στον Πειραιά το 19% των εργαζομένων αλλοδαπών ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την υπόλοιπη Ελλάδα είναι 12%, στο *εμπόριο, ξενοδοχεία* και *εστιατόρια* το 20% έναντι 16%, στον *τομέα των μεταφορών – αποθήκευσης και επικοινωνίας* το 6% έναντι 3% και στον *κατασκευαστικό τομέα* το 25% έναντι 24%. Όπως αναμενόταν μόνο το 5% των αλλοδαπών στον Πειραιά απασχολείται στην *γεωργία – αλιεία* (κυρίως) έναντι 18% του αντίστοιχου πανελλαδικού ποσοστού.

Με βάση τη χώρα προέλευσης των μεταναστών που εργάζονται στον Πειραιά προκύπτει ότι το 60,14% προέρχεται από την Αλβανία, το 6,85% από το Πακιστάν, το 3,80% από την Αίγυπτο, το 2,95% από την Ινδία, το 2,79% από την Ρουμανία, το 2,11% από την Βουλγαρία, το 1,86% από την Ουκρανία, το 1,85% από την Ρωσία, κ.ά. (βλ. Γράφημα 34). Οι άντρες από την Αλβανία

[112] Ι.Κ.Α. Κατανομή ασφαλισμένων ανά υπηκοότητα στην περιοχή του Πειραιά, Δεκέμβριος 2003.

προσεγγίζουν το 73% του συνολικού αριθμού των αντρών μεταναστών, ενώ οι γυναίκες το 44% του συνολικού αριθμού των γυναικών μεταναστών. Μεγάλα ποσοστά από τις υπόλοιπες χώρες που απασχολούνται στον Πειραιά συγκεντρώνουν οι γυναίκες από την Βουλγαρία, την Ουκρανία, την Ρουμανία, την Πολωνία και την Ρωσία. Εάν συγκρίνουμε το μορφωτικό επίπεδο των αλλοδαπών στον Πειραιά με εκείνο των αλλοδαπών που βρίσκονται στην υπόλοιπη Ελλάδα θα διαπιστώσουμε ότι οι πρώτοι συγκεντρώνουν μεγαλύτερα ποσοστά δευτεροβάθμιας (32,12% έναντι 26,56%) αλλά και μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (15,46% έναντι 9,91%). Κατά εθνικότητα τα μεγαλύτερα ποσοστά με πτυχίο ανωτάτης σχολής συγκεντρώνουν οι αλλοδαποί από την Ουκρανία (21,58%), τη Ρωσία (17%) και τη Βουλγαρία (13,35%).

Γράφημα 34. ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ ΚΑΤΑ ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ (Ε.Σ.Υ.Ε. 2001, Επεξ.Γ.Μ.)

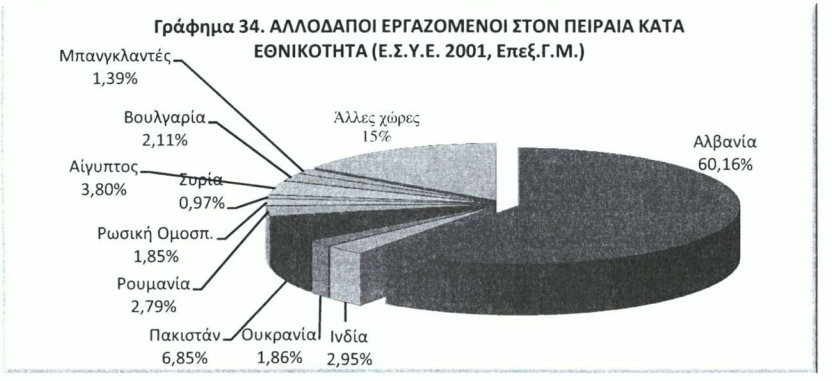

Για τον καλύτερο προσδιορισμό των μεταναστών στον Πειραιά διεξήχθη έρευνα στο δήμο Κερατσινίου αξιοποιώντας τα καταγεγραμμένα στοιχεία του γραφείου των αλλοδαπών από το 2002-05. Έτσι από τις 6.814 αιτήσεις των μεταναστών για παραμονή στη χώρα μας, προέκυψε ότι το 64% απ' αυτούς προέρχονται από την Αλβανία, το 6,30% από την Αίγυπτο (οι περισσότεροι εργάζονται στην ιχθυόσκαλα), το 4,10% από την Ρουμανία, το 4% από την Ουκρανία, το 3,20% από την Βουλγαρία, το 2,20% από το Πακιστάν, το 2,10% από την Μολδαβία, το 2% από την Πολωνία, το 1,50% από την Ρωσία, το 1,30% από την Αρμενία, το 1,25% από το Μπαγκλαντές, και το 8,20% από άλλες χώρες.

Το 37% των αλλοδαπών ζητά άδεια διαμονής για *εξαρτημένη εργασία*, το 29% για *οικογενειακή συνένωση*, το 24% για *ανεξάρτητες υπηρεσίες ή έργο*, το 1% για *ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα* και το υπόλοιπο 9% αφορούσε διάφορες *άλλες περιπτώσεις*. Από τις άδειες διαμονής για εργασία (βλ. Γράφημα 35) προκύπτει ότι το 61% υπέβαλε αίτηση για να δουλέψει σε εξαρτημένη εργασία (κυρίως άντρες στον κατασκευαστικό τομέα – οικοδομή, κτλ), το 38% για να εργαστεί σε ανεξάρτητη υπηρεσία ή έργο (κυρίως γυναίκες στον καθαρισμό κατοικιών, κτλ) και μόνο το 1% για ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα.

Το 76% των μεταναστών που ζητάνε άδεια διαμονής είναι ηλικίας 18 ετών και πάνω, το 5% είναι από 14-18 ετών και το 19% μέχρι 14 ετών. Ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της έρευνας είναι ότι οι Αλβανοί μετανάστες συνοδεύονται από τα παιδιά τους, που τα περισσότερα πηγαίνουν στο σχολείο, κάτι που θα οδηγήσει όχι μόνο στην προσαρμογή τους στο υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα (παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν βλ. μαθησιακές, κοινωνικοποιητικές, κ.ά.) αλλά και στην αφομοίωσή τους στο ισχύον κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Μάλιστα έχει αποδειχθεί για τους ανήλικους Αλβανούς ότι στην πλειοψηφία τους κοινωνικοποιούνται γρήγορα και ενσωματώνονται ομαλά χωρίς να επηρεάζονται από τις αρνητικές συνέπειες της διπλής ταυτότητας ή του «οριακού ανθρώπου» (κατά Park), κάτι που σίγουρα επηρεάζει τους γονείς τους ως προς την απόφασή τους για μόνιμη εγκατάσταση. Τα ποσοστά των Αλβανών ανηλίκων κατά σχολική ηλικία σε σχέση με τους συνομήλικούς τους από άλλες χώρες να ξεπερνούν το 89%.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι είναι έντονη η παρουσία των αλλοδαπών στον Πειραιά και ήδη από τις σχέσεις υποκατάστασης και συμπληρωματικότητας περνάμε περισσότερο στις σχέσεις υποκατάστασης, με θετικές αλλά και αρνητικές συνέπειες στην αγορά εργασίας. Οι σχέσεις αυτές επηρεάζουν μεν, τους μισθούς και την ανεργία, αλλά ταυτόχρονα αυξάνουν την ευελιξία της αγοράς εργασίας[113]. Από την άλλη θα πρέπει να σημειώσουμε την απασχόληση παράνομου εργατικού δυναμικού, που στην πλειοψηφία του είναι αλλοδαποί, κάτι που εξυπηρετεί για λόγους εκμετάλλευσης την ιδιαιτερότητα της ελληνικής οικονομίας.

Η παρουσία των αλλοδαπών είναι ιδιαίτερα έντονη στον κατασκευαστικό τομέα, αφού με βάση τον αριθμό των ασφαλισμένων σε οικοδομοτεχνικά έργα προσεγγίζει το 40%, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Ι.Κ.Α. για το 2003. Οι λόγοι που ερμηνεύουν την έντονη παρουσία των αλλοδαπών στον Πειραιά είναι καθαρά εκμεταλλευτικοί, αφού το μέσο ημερομίσθιό τους είναι 25,9 € ενώ των Ελλήνων εργαζομένων 41,2 € δηλαδή το ημερομίσθιο των αλλοδαπών είναι περίπου όσο το 63% των Ελλήνων εργαζομένων (βλ. Γράφημα 36). Μάλιστα ως προς το φύλο οι μισθολογικές διαφορές μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών στους άνδρες είναι ακόμα μεγαλύτερες απ' ότι στις γυναίκες (17,1 € έναντι 13,4 €). Έτσι σύμφωνα με τις επικρατούσες απόψεις των

[113] Τζωρτζοπούλου Μαρία «Η θέση των μεταναστών στην Ελλάδα» στο «Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2001», επιμέλεια Μουρίκη Α. - Ναούμη Μ. - Παπαπέτρου Γ., Ε.Κ.Κ.Ε. 2002.

οικονομολόγων οι αλλοδαποί με τη φθηνότερη εργασία τους συμβάλλουν στη διαμόρφωση του 15% περίπου του Α.Ε.Π. αλλά και στην αύξηση του μεγέθους της αγοράς.

Γράφημα 36.ΜΕΣΟ ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΟ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ (Ι.Κ.Α. 2003,Επεξ.Γ.Μ.)

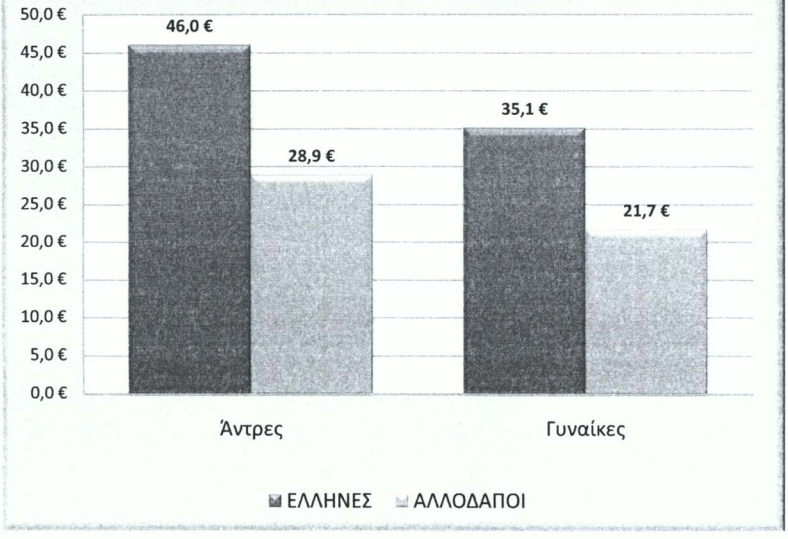

Το Ναυτεργατικό Δυναμικό και ο Πειραιάς

Σύμφωνα με την απογραφή των ναυτικών από την Ε.Σ.Υ.Ε. το 2002 απασχολούνταν 32.926 ναυτικοί είτε σε *ελληνικά* είτε σε *ελληνόκτητα*[114] πλοία. Συγκεκριμένα (βλ. Γράφημα 37) στα ελληνικά πλοία απασχολούνταν 24.974 ναυτικοί, από τους οποίους οι 17.786 ήταν Έλληνες (ποσοστό 71,2%) και 7.188 ξένης εθνικότητας (ποσοστό 28,8 %). Στα συμβεβλημένα με το Ν.Α.Τ. *ελληνόκτητα* πλοία απασχολούνταν 7.952 ναυτικοί, από τους οποίους 961 ήταν Έλληνες (ποσοστό12,1%) και 6.991 ξένης εθνικότητας (ποσοστό 87,9%).

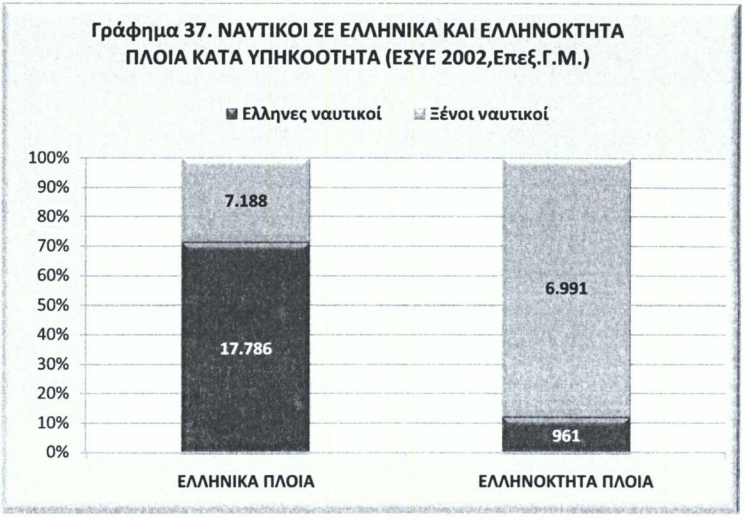

Το ελληνικό ναυτεργατικό δυναμικό την περίοδο 1980-1990 δέχθηκε ισχυρό πλήγμα με την απώλεια 32.768 θέσεων εργασίας. Η μείωση κατά 50% των οργανικών συνθέσεων των πλοίων την περίοδο 1996-2002 επέφερε νέα απώλεια 5.265 θέσεων εργασίας για τους Έλληνες ναυτεργάτες. Από τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. προκύπτει αύξηση των θέσεων εργασίας των αλλοδαπών κατά 29,46% από το 2000. Στα επιβατικά ή τουριστικά πλοία απασχολούνται οι περισσότεροι Έλληνες ναυτικοί (9.041) και ακολουθούν τα φορτηγά (4.404) και τα δεξαμενόπλοια (3.818). Αντίθετα οι περισσότεροι αλλοδαποί απασχολούνται σε φορτηγά και δεξαμενόπλοια, μάλιστα οι Έλληνες ναυτικοί των φορτηγών και των δεξαμενόπλοιων δεν συμπλήρωναν την προβλεπόμενη οργανική σύνθεση (10.585) των πλοίων αυτών. Τα κενά της οργανικής σύνθεσης συμπλήρωναν οι 2.427 από τους 6.261 ξένους ναυτικούς που υπηρετούσαν, δηλαδή το 16,8 % του συνόλου των ναυτικών. Οι λοιποί 3.834 ξένοι ναυτικοί ήταν υπεράριθμοι και αποτελούσαν το 26,6% του συνόλου των πληρωμάτων. Στο γράφημα 38 παρατηρούμε τη διακύμανση του ναυτεργατικού δυναμικού του ελληνόκτητου εμπορικού στόλου από το 1980-2002.

[114] «Ελληνικά» θεωρούνται τα πλοία που ταξιδεύουν με ελληνική σημαία και «ελληνόκτητα» τα πλοία ελληνικής πλοιοκτησίας που ταξιδεύουν με σημαίες άλλων κρατών και είναι ασφαλισμένα στο Ναυτικό Απομαχικό Ταμείο (Ν.Α.Τ.).

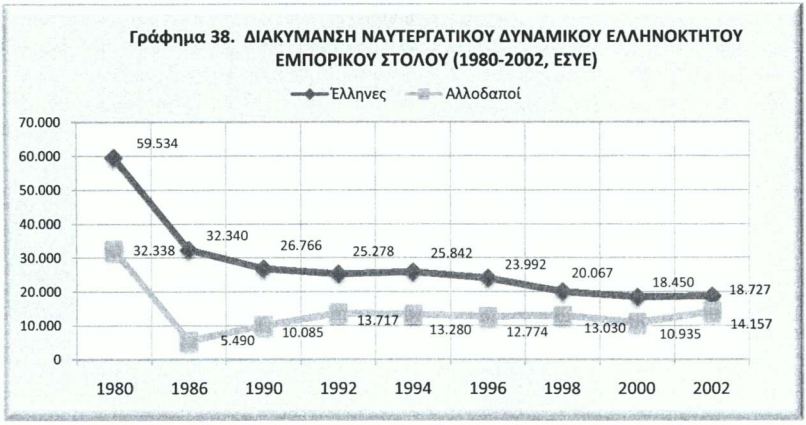

Το 80% των αλλοδαπών ναυτεργατών (11.346) είναι ηλικίας 21-40 ετών, σε αντίθεση με τους περισσότερους Έλληνες ναυτικούς που βρίσκονται στο ηλικιακό στάδιο 41-50 ετών (6.286). Έτσι στις ηλικίες 41-50 ετών το ποσοστό συμμετοχής των Ελλήνων στο ναυτεργατικό δυναμικό ξεπερνάει το 74,4% ενώ στις ηλικίες 51-60 ετών προσεγγίζει το 87,1%!

Πίνακας 7. ΧΩΡΕΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΝΑΥΤΙΚΩΝ ΣΕ *ΕΛΛΗΝΙΚΑ* & *ΕΛΛΗΝΟΚΤΗΤΑ* ΠΛΟΙΑ (Ε.Σ.Υ.Ε. 2002, Ν=14.179)		
ΧΩΡΕΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΤΟΜΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΑ
Αγγλία	334	2,36%
Αίγυπτος	98	0,70%
Βουλγαρία	272	1,92%
Ελ Σαλβαδόρ	145	1,02%
Ινδίες	1.083	**7,64%**
Ινδονησία	941	**6,64%**
Καναδάς	227	1,60%
Κολομβία	116	0,82%
Κροατία	140	0,99%
Μαυριτανία	107	0,75%
Νικαράγουα	97	0,68%
Νότια Αφρική	169	1,19%
Ονδούρα	692	4,88%
Πακιστάν	122	0,86%
Περού	172	1,21%
Πολωνία	238	1,68%
Ρουμανία	526	3,71%
Σρι-Λάνκα	145	1,02%
Φιλιππίνες	5654	**39,90%**
Χιλή	82	0,58%
Λοιπές χώρες	2819	19,88%
ΣΥΝΟΛΟ	14179	100%

Το μεγαλύτερο ποσοστό των αλλοδαπών ναυτεργατών προέρχεται από τις Φιλιππίνες (39,90%) ενώ ακολουθούν με μεγάλη διαφορά ως χώρες προέλευσης οι Ινδίες (7,64%), η Ινδονησία (6,64%), η Ονδούρα (4,88%), η Ρουμανία (3,71%), η Αγγλία (2,36%), η Πολωνία (1,68%) και άλλες χώρες (βλ. Πίνακα 7). Η μεγαλύτερη συμμετοχή των αλλοδαπών ναυτικών παρουσιάζεται σε ορισμένες ειδικότητες του κατώτερου προσωπικού των ελληνικών πλοίων. Αυτές οι ειδικότητες είναι: ναύτες (1.955 ή 44,3 %), βοηθοί θαλαμηπόλοι (854 ή 92,7%), καθαριστές (657 ή 86,1 %) και λιπαντές (748 ή 81,3%), επίσης αρκετοί αλλοδαποί εργάζονται στα ελληνικά πλοία χωρίς να έχουν ειδικότητα ναυτικού (169 ή 62,8%). Η συμμετοχή των αλλοδαπών ναυτικών (στους οποίους περιλαμβάνονται και οι Κύπριοι) στο ανώτερο προσωπικό των ελληνικών πλοίων είναι 435 άτομα ή 7,0%. Έτσι λοιπόν και με κριτήριο την ειδικότητα ναυτολογήσεως οι περισσότεροι αλλοδαποί ναυτεργάτες αποτελούν τα χαμηλότερα στρώματα στην επαγγελματική ιεράρχηση. Αν μελετήσουμε την προσφορά των Ελλήνων ναυτεργατών κατά περιοχή θα διαπιστώσουμε ότι το 42,8% αυτών (8.024) κατοικεί στην Αττική και το 29,3% (5.496) κατάγεται απ' αυτήν. Μάλιστα η συμβολή του Πειραιά στην προσφορά ναυτεργατών είναι πολύ μεγάλη (κυρίως λόγω παραδόσεως), αφού το 61,6% των ναυτικών μας από την Αττική κατάγεται από τον Πειραιά (βλ. Γράφημα 39).

Γράφημα 39.ΝΑΥΤΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΣΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΟΙΚΙΑ (ΕΣΥΕ 2002,Επεξ.Γ.Μ.)

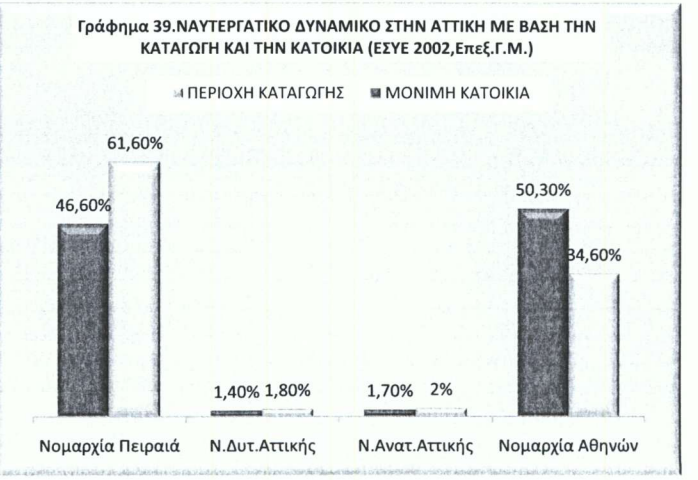

Από τους 3.201 Πειραιώτες που συμμετείχαν το 2002 στο ναυτεργατικό δυναμικό οι μισοί περίπου (46,3%) κατατάσσονταν - σύμφωνα με τις μεγάλες ομάδες ειδικοτήτων - στο ανώτερο προσωπικό, ενώ οι άλλοι μισοί στο κατώτερο προσωπικό (46,5%). Μάλιστα ο ένας στους τέσσερις Έλληνες (26,7%) που στελεχώνει τα ελληνικά πλοία ως ανώτερο προσωπικό κατάγεται από τον Πειραιά, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό γι' αυτούς που στελεχώνουν το κατώτερο προσωπικό προσεγγίζει το 18,1%. Πιο αναλυτικά το 60,4% (1.482) των ναυτικών μας από την Αττική που κατατάσσονταν στο ανώτερο προσωπικό είναι από τον Πειραιά, το αντίστοιχο ποσοστό γι' αυτούς που κατατάσσονταν στο κατώτερο προσωπικό είναι 69,4% (1.487), το ποσοστό των Πειραιωτών στους δόκιμους είναι 49,3% (212) και στους ναυτεργάτες χωρίς ειδικότητα είναι 33,3% (20). Από τα παραπάνω κατανοούμε τη σημασία που έχει για τους Πειραιώτες η κρίση της ελληνικής ναυτιλίας, αφού ένα μεγάλο μέρος αυτών που στελεχώνει τα πλοία μας δέχεται άμεσα τις συνέπειες αυτής της κρίσης (υποβάθμιση μισθών, απειλή ανεργίας, κτλ).

Οι Συνταξιούχοι του Πειραιά στα νέα λαϊκά στρώματα

Η παρουσίαση των βασικών αποτελεσμάτων της έρευνας εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών (EU-SILC 2003)[115] έδειξε ότι σε σχέση με τις επιμέρους κατηγορίες πληθυσμού στην Ελλάδα, οι άνεργοι και οι συνταξιούχοι διατρέχουν το μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας. Έτσι με βάση την κατάσταση απασχόλησης το ποσοστό οικονομικής επισφάλειας των ανέργων είναι 28,10% και των συνταξιούχων 26,30%. Μάλιστα το ποσοστό για τις γυναίκες συνταξιούχους προσεγγίζει το 30% τη στιγμή που για το συνολικό πληθυσμό είναι 21,10%. Αυτό σημαίνει ότι ο ένας στους τέσσερις συνταξιούχους ζει κάτω από το όριο φτώχειας, ενώ στην ίδια κατάσταση βρίσκεται η μία στις τρεις γυναίκες συνταξιούχους (βλ. γράφημα 40).

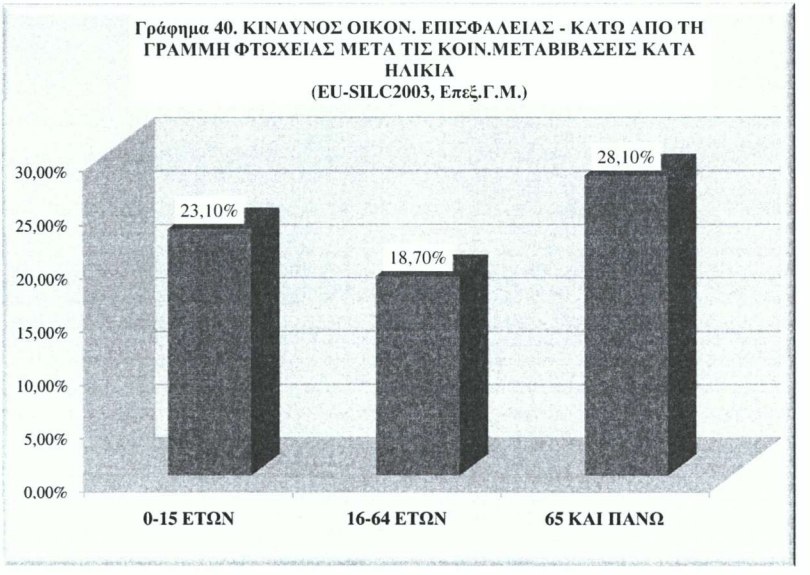

Στην έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC2003) και στη διερεύνηση *κατά απασχόληση* εντοπίσθηκε σημαντική διαφοροποίηση κατά φύλο. Έτσι οι συνταξιούχοι ακολουθούν τους ανέργους στα ποσοστά κινδύνου οικονομικής επισφάλειας συγκεντρώνοντας 26,5%, ένα ποσοστό που ανεβαίνει στο 31,3% αν πρόκειται για τις γυναίκες συνταξιούχους (22,8% για τους άντρες συνταξιούχους). Αντίθετα στους ανέργους (βλ. γράφημα 41) οι άντρες συγκεντρώνουν μεγαλύτερο συγκριτικά ποσοστό από τις γυναίκες (33,5% έναντι 30%) κάτι που δείχνει ότι ο άντρας άνεργος κινδυνεύει περισσότερο από τη γυναίκα άνεργο στο να περιπέσει στη φτώχεια για καθαρά κοινωνικοοικονομικούς λόγους. Οι συνταξιούχοι στον Πειραιά υπολογίζονται στους 100.000 από τους οποίους οι 70.000 περίπου είναι συνταξιούχοι του Ι.Κ.Α., όπου το 70% αυτών ζει με το κατώτατο όριο συντάξεως.

[115] Ε.Σ.Υ.Ε., Ε.Κ.Κ.Ε. «Αριστεία στα ερευνητικά πεδία Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες», Αθήνα 2004.

Σύμφωνα με την κατανομή των συντάξεων κατά κέντρο πληρωμής στον Πειραιά το 49% των συντάξεων είναι *γήρατος*, το 30% είναι *θανάτου* και το 21% *αναπηρίας*. Συγκριτικά με τα πανελλαδικά ποσοστά εντύπωση προκαλούν τα υψηλά ποσοστά του Πειραιά στις συντάξεις *θανάτου* (30% έναντι 26%) καθώς και *αναπηρίας* (21% έναντι 16%)[116]. Πάντως από τις μηχανογραφικές καταστάσεις του Ι.Κ.Α.(στις οποίες συμπεριλαμβάνονται τα νησιά του Αργοσαρωνικού, Κυκλάδων, κ.ά., 2001) σχετικά με την κατανομή συντάξεων κατά νομό προκύπτει ότι το 54,9% των συντάξεων στον Πειραιά είναι *γήρατος*, το 16,6% *αναπηρίας* και το 28,5% *θανάτου*. Έτσι εντοπίζεται σημαντική διαφοροποίηση στην περιοχή της Αττικής, όπου ο Πειραιάς συγκεντρώνει και πάλι τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά στις συντάξεις *θανάτου* και *αναπηρίας* καθώς και τα μικρότερα στις συντάξεις *γήρατος* σε σχέση με την Αθήνα και τις περιοχές της ανατολικής και δυτικής Αττικής (βλ.Γράφημα 42).

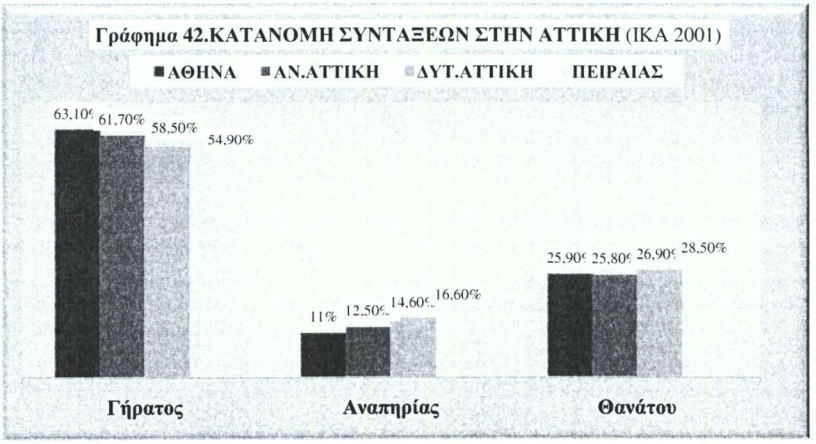

Από τη διακύμανση των πανελλαδικών ποσοστών σε συντάξεις των οργανισμών κοινωνικής ασφάλισης (βλ. Πίνακα 8) προκύπτει ότι τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια τάση μείωσης των

[116] Ι.Κ.Α. Στατιστικά στοιχεία συντάξεων, Ετήσιο 2001, πληροφορίες στο http://www.ika.gr

ποσοστών στις συντάξεις αναπηρίας (από το 22% του 1990 στο 15% του 2001) και αντιστρόφως μια αυξητική τάση των ποσοστών στις συντάξεις γήρατος (από το 62% του 1990 στο 67% του 2001).

Πίνακας 8. Η ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΗ ΤΩΝ ΠΟΣΟΣΤΩΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΝ ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΙΣΗΣ ΚΑΤΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ (ΕΣΥΕ, Επεξ.Γ.Μ.)

Κατηγορίες Συντάξεως	*1990*	*1995*	*1998*	*2001*
ΓΗΡΑΤΟΣ	62%	64%	65%	67%
ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ	22%	19%	17%	15%
ΘΑΝΑΤΟΥ	16%	17%	18%	18%

Στον Πειραιά και κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων παρατηρείται ραγδαία αύξηση του ποσοστού των ηλικιωμένων και παράλληλη μείωση του ποσοστού των ανηλίκων αλλά και των νέων. Η μείωση των γεννήσεων, σε συνδυασμό με τη βελτίωση των συνθηκών ζωής και ιδιαίτερα της παρεχόμενης ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης οδήγησαν στην αύξηση του γεροντικού πληθυσμού. Η επίδραση των διαφόρων κοινωνικοοικονομικών παραγόντων και οι συνέπειες αυτών φαίνεται ότι λειτουργούν διαφορετικά στον κάθε δήμο του Πειραιά. Έτσι στο κέντρο του Πειραιά και τη Δραπετσώνα παρουσιάζονται τα μεγαλύτερα ποσοστά αύξησης του ηλικιωμένου (άνω των 65 ετών) *μη οικονομικά ενεργού* πληθυσμού. Συγκεκριμένα στο δήμο του Πειραιά και μέσα σε μια δεκαετία οι μη οικονομικά ενεργοί ηλικιωμένοι άνω των 65 ετών αυξήθηκαν κατά 10.000 (ποσοστό αύξησης 47,4%), αν και όπως είδαμε ο συνολικός πληθυσμός του δήμου Πειραιά μειώθηκε κατά 13.000 κατοίκους (-7,46%). Πάντως η Δραπετσώνα είχε το μεγαλύτερο ποσοστό αύξησης του ηλικιωμένου *μη οικονομικά ενεργού* πληθυσμού (κατά τη δεκαετία 1991-2001) με 52,2%, ακολούθησε ο Πειραιάς με 47,4% και σε απόσταση οι υπόλοιποι δήμοι της ευρύτερης περιφέρειας. Συγκεκριμένα η Νίκαια με 42,7%, το Κερατσίνι 40,7%, ο Κορυδαλλός με 38,1%, το Πέραμα με 34% και ο Ρέντης με 33,3%.

Στην ποσοστιαία κατανομή του πληθυσμού κατά δήμο και ηλικία το Πέραμα εμφανίζει τα καλύτερα συγκριτικά ποσοστά από τους υπόλοιπους δήμους στον Πειραιά, αφού συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό στη μικρότερη ηλικιακή ομάδα (0-14 ετών) με 16,56% και το μικρότερο συγκριτικά ποσοστό στην μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα (65+ ετών) με 12,35%. Οι δήμοι της Δραπετσώνας και του Πειραιά συγκεντρώνουν τα μικρότερα συγκριτικά ποσοστά πληθυσμού στην ηλικιακή ομάδα από *0 έως 14 ετών* με 13,69% και 13,10% αντίστοιχα, αλλά και τα μεγαλύτερα ποσοστά στην ηλικιακή ομάδα των ηλικιωμένων (*από 65 ετών και άνω*) με 18,44% και 16,52% αντίστοιχα. Βέβαια σύμφωνα με τη μέχρι τώρα ερευνητική εμπειρία, τα μεγάλα ποσοστά των γεννήσεων όπως και των μικρών ηλικιακών ομάδων συναντώνται στις περισσότερο υποβαθμισμένες περιοχές, ενώ τα μεγάλα ποσοστά ηλικιωμένων (και προσδόκιμης ζωής) στις περισσότερο ανεπτυγμένες περιοχές ή καλύτερα σε συνθήκες διαβίωσης που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα και με άλλους κοινωνικούς δείκτες (μόρφωση, επάγγελμα, κατοικία, περιβάλλον, ποιότητα ζωής, κ.ά.). Έτσι αν συγκρίνουμε τα ποσοστά αύξησης μέσα σε μια δεκαετία των *μη οικονομικά ενεργών* ηλικιωμένων άνω των 65 ετών κατά νομαρχία θα διαπιστώσουμε ότι οι περιοχές της ανατολικής Αττικής παρουσιάζουν το μεγαλύτερο συγκριτικά ποσοστό με το εντυπωσιακό 66,7%. Όμως όταν πρόκειται για την περιοχή του Πειραιά με την ρευστότητα που την χαρακτηρίζει (μετακινήσεις πληθυσμού, αλλαγή στη σύνθεση του πληθυσμού, εργασιακές ανακατατάξεις, έντονη παρουσία των αλλοδαπών, οικονομική κρίση, κτλ) η έντονη παρουσία και η διεύρυνση του ποσοστού των ηλικιωμένων κεντρίζει το ερευνητικό ενδιαφέρον – σχετικά με την κοινωνική τους στάση και συμπεριφορά και μάλιστα αν ληφθεί υπ' όψιν ότι η πλειοψηφία αυτών είναι χαμηλοσυνταξιούχοι και ότι ο ένας στους τρεις βρίσκεται κάτω από το όριο φτώχειας, τότε η πολιτική τους κουλτούρα και συμπεριφορά αποτελεί δυναμικό στοιχείο στα πλαίσια της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

Οι νέες μορφές απασχόλησης και οι συνέπειές τους

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται και στην Ελλάδα η εμφάνιση νέων μορφών εργασίας, όπως *μερική απασχόληση* (4ωρα, εργασία part time, κ.ο.κ. - υπολογίζονται στους 155.000 οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης), *εργασία περιορισμένης διάρκειας* (απασχόληση με 4μηνες, 8μηνες, κ.ο.κ. συμβάσεις - υπολογίζονται στους 300.000 περίπου οι εργαζόμενοι αυτής της κατηγορίας), *φασόν* (façon) με ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, αφού τελευταία επεκτείνεται και στις νέες τεχνολογίες – *τηλε-εργασία, ηλεκτρονικό φασόν* (υπολογίζονται στους 200.000 περίπου οι εργαζόμενοι αυτής της κατηγορίας), *υπεργολαβίες* και *δελτία παροχής υπηρεσιών*, που τα συναντάμε στον κατασκευαστικό τομέα αλλά και στα φροντιστήρια με πολύ μεγάλο «*σκοτεινό αριθμό*» απασχολούμενων, κτλ.

Η *επισφαλής απασχόληση* αποτελεί έναν καινούριο όρο που περιγράφει τις επικίνδυνες συνθήκες εργασίας στην Ευρώπη λόγω της οικονομικής αναδιάρθρωσης, ένας όρος που συνδέεται άρρηκτα με την *επισφαλή ζωή*. Μια κατάσταση που δηλώνει την αδυναμία πρόβλεψης του μέλλοντος για τους εργαζόμενους που επηρεαζόμενοι από τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας εκφράζουν την υπαρξιακή τους ανασφάλεια. Πρόκειται κυρίως για τους εργαζόμενους στους τομείς των υπηρεσιών και της γνώσης, όπου σε μια νεοφιλελεύθερη και μεταβιομηχανική οικονομία αισθάνονται ότι χάνουν αρκετά από τα δικαιώματά τους. Σύμφωνα με τα νέα δεδομένα γίνεται κυρίως λόγος για τους *Chainworkers*[117] δηλαδή αυτούς που εργάζονται σε εμπορικά κέντρα, πολυκαταστήματα, super market και στις χιλιάδες εταιρίες μεταφορών, διανομών και πωλήσεων και για τους *Brainworkers* δηλαδή τους πνευματικά εργαζόμενους, αυτούς που χρησιμοποιούν τη γνώση τους, βλ. προγραμματιστές, εργαζόμενους ελεύθερης απασχόλησης, που έχουν καλύτερους μισθούς από τους προηγούμενους αλλά την ίδια ή μεγαλύτερη επισφάλεια, αφού αν χάσουν τη δουλειά τους πέφτουν στη φτώχεια.

Στις 26 Φεβρουαρίου 2006 διοργανώθηκε στην Αθήνα η πρώτη μοτό-πορεία, των κούριερ, των ντελιβεράδων, κ.ά. των γνωστών ως *Caballeros*. Μεταξύ των άλλων στη διακήρυξή τους αναφέρουν: *"-Τι είναι αυτό που δουλεύει εγγυημένα σε οποιαδήποτε θερμοκρασία ανάμεσα στους -5^{0}C και στους 45^{0}C; -Τα θερμόμετρα... και "τα κούριερ". ...Είμαστε οι χιλιάδες που δουλεύουν με το μηχανάκι. Δουλεύουμε σε διαφορετικές δουλειές, σε χιλιάδες διαφορετικούς εργοδότες, αλλά έχουμε πολλά κοινά...Είμαστε στους πλέον πολύτιμους εργάτες της σύγχρονης οργάνωσης της εργασίας και ταυτόχρονα στους πλέον υποτιμημένους... Για τους εργοδότες είμαστε η δουλειά που "μπορεί να την κάνει ο καθένας " και γι' αυτό πρέπει να πληρώνεται όσο λιγότερο είναι δυνατόν...Δουλεύουμε χωρίς επίσημες προσλήψεις, ένσημα, άδειες, δώρα, δικαιώματα, βάζοντας και το μηχανάκι... Για τους πελάτες είμαστε η πλέον στιγμιαία δουλειά, κάτι σαν φραπές θελήματος και αγένειας, αφού ο καθένας τους χωριστά θεωρεί πως "κάνουμε κάτι" μόνο στα δευτερόλεπτα που κάτι παραδίδουμε ή παραλαμβάνουμε... Για τις επίσημες μετρήσεις είμαστε μισο-ανύπαρκτοι. Πού να μας βάλει κανείς άλλωστε, πού να μας κατατάξει; Στους υπαλλήλους γραφείου; Στους εξωτερικούς υπαλλήλους; Στους οδηγούς; Στους ταχυδρόμους; Στους σερβιτόρους μεγάλων αποστάσεων; Στους τρομοκράτες των δρόμων;...κλπ.*[118]

---

[117] Από συνέντευξη του Alex Foti μέλους του συνδικάτου ελαστικής απασχόλησης ChainWorkers στο περιοδικό Greenpepper (Ιούλιος 2004), βλ. http://info.interactivist.net/ .

[118] Τη διακήρυξη προμηθευτήκαμε κάποιο Σάββατο (ημέρα συνάντησης, μεταξύ 11π.μ.-1μ.μ.) από το καφενείο "time out" δίπλα από το αρχαιολογικό μουσείο, όπου συγκεντρώνονται όσοι μπορούν από τους Caballeros.

Η εφαρμογή των *ευέλικτων μορφών εργασίας* έθεσαν και θέτουν σε κίνδυνο το εισόδημα αλλά και την ποιότητα ζωής των εργαζομένων. Τα μέχρι τώρα εμπειρικά δεδομένα ενισχύουν τους φόβους και την ανασφάλεια των εργαζομένων εξ' αιτίας των αρνητικών συνεπειών από την θεσμοποιημένη εφαρμογή των νέων μορφών εργασίας. Έτσι για παράδειγμα αυτός που απασχολείται *ευκαιριακά* αμείβεται χαμηλότερα από τον μόνιμο, υποκαθιστά την κανονική απασχόληση και δεν έχει συνδικαλιστική κάλυψη αν και η επιχείρηση κερδοσκοπεί σε βάρος του. Η ευκαιριακή απασχόληση παίρνει τη μορφή ακραίας εκμετάλλευσης στις περιπτώσεις *δανεισμού* μισθωτών για συμφωνημένη παροχή της εργασίας σε πρόσωπο (φυσικό ή νομικό) διαφορετικό από τον εργοδότη, κάτι που οδηγεί στην αποδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων. Οι συμβάσεις *ορισμένου χρόνου* χρησιμοποιούνται αρκετές φορές αντί των *αορίστου χρόνου* κι αυτό επειδή λύνονται χωρίς την καταβολή αποζημιώσεων. Αρκετές συμβάσεις παίρνουν τη μορφή *ανεξάρτητης εργασίας* αν και αφορούν την *παροχή εργασίας* έναντι μισθού κι αυτό για να διαφεύγουν από την εργατική νομοθεσία. Από την ανάλυση προκύπτει ότι μιλάμε για ένα μεταταξικό φαινόμενο, αφού ο τομέας και η θέση εργασίας παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της επισφαλούς εργασίας, ένα φαινόμενο καθαρά δομικό (Manuel Castells) που όμως διαχέεται διαστρωματικά σε μεγάλο ποσοστό εργαζομένων και που δεν πρόκειται να εξαλειφθεί με την οικονομική ανάπτυξη. Ίσως ένα μικρό τμήμα εργαζομένων στον τομέα της γνώσης με υψηλή εξειδίκευση να μπορέσει να ενταχθεί στην αστική τάξη, όμως για τους περισσότερους η απασχόληση (προσωρινή ή ευκαιριακή) θα αποτελέσει μια βιωματική κατάσταση που θα επηρεάσει την κουλτούρα τους και ιδιαίτερα των νέων που δεν έχουν αναμνήσεις ταξικών αγώνων.

Οι απολύσεις τετρακοσίων συμβασιούχων με μίσθωση έργου στο δήμο Νίκαιας με το επιχείρημα ότι δεν κάλυπταν πάγιες και διαρκείς ανάγκες της υπηρεσίας, οδήγησε στην εκδίκαση ασφαλιστικών μέτρων και στη δικαίωση των εργαζομένων από τα δικαστήρια ανοίγοντας τους ασκούς του Αιόλου για χιλιάδες συμβασιούχους σε όλη την Ελλάδα. Η περίπτωση της *υπενοικίασης* τετρακοσίων περίπου υπαλλήλων που δούλεψαν για λογαριασμό της Ε.Τ.Ε. όλο το δύσκολο διάστημα των αλλεπάλληλων εκσυγχρονισμών (μετατροπή νομίσματος, αυτοματοποίηση, κτλ) και απολύθηκαν λίγο πριν τη θεμελίωση δικαιώματος σταθερής απασχόλησης (με βάση το νόμο 2956/2001) οδήγησε τον υποδιοικητή της Ε.Τ.Ε. κ.Πανταλάκη να δηλώσει ότι *στο μέλλον η Ε.Τ.Ε. δεν θα ευνοήσει την υπενοικίαση υπαλλήλων, αλλά θα προτιμήσει το σύστημα outsourcing, δηλαδή της ανάθεσης σε τρίτες εταιρείες μέρους των δραστηριοτήτων της τράπεζας εφόσον δημιουργούνται νέες ανάγκες.*[119] Αυτές κι άλλες πολλές περιπτώσεις συμβασιούχων (αναπληρωτές καθηγητές, καθαρίστριες σχολείων, δημοτικοί υπάλληλοι, κτλ) δείχνουν τη διάσταση του προβλήματος που επηρεάζει σημαντικά όλους τους εργαζόμενους (σε ιδιωτικό και δημόσιο τομέα) και ιδιαίτερα μάλιστα όταν τα ποσοστά ανεργίας αυξάνονται ανησυχητικά αντί να μειώνονται με την εφαρμογή των νέων μορφών απασχόλησης.

Όμως, εκτός από τις κοινωνικοοικονομικές συνέπειες της εφαρμογής ευέλικτων μορφών εργασίας στην ελληνική κοινωνία, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η στάση και η συμπεριφορά των εργαζομένων σε σχέση με το καθεστώς εργασίας τους. Έτσι σε έρευνα[120] που έγινε στους

---

[119] «Ενοικιάζονται Τραπεζικοί. Σκλάβοι με λευκά κολάρα» εφημερίδα «*Ελευθεροτυπία*» 23/3/2003 και ρεπορτάζ Ειρήνης Κοσμά «Εθνική Τράπεζα-Απειλή απόλυσης για 400 υπενοικιαζόμενους» εφημερίδα «*Πριν*» 23/2/2003. Άλλες πληροφορίες στο Κουζής Γιάννης «Εργασιακές σχέσεις και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση-Ευελιξία και Απορύθμιση ή Αναβάθμιση της Εργασίας;» έκδοση Ινστιτούτου Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε. - Α.Δ.Ε.Δ.Υ., Αθήνα 2001 και στο http://www.inegsee.gr .

[120] Μακρίδης Γιώργος «Εργαζόμενοι στο Δήμο Κερατσινίου», Σύλλογος Εργαζομένων Δήμου Κερατσινίου, Κερατσίνι 2004. Η έρευνα έγινε σε 193 εργαζόμενους έξι διαφορετικών εργασιακών τομέων για τις

εργαζόμενους του δήμου Κερατσινίου προέκυψε ότι η *ηλικία*, το *φύλο* αλλά κυρίως η *σχέση εργασίας* επηρεάζουν σημαντικά την εκτίμηση των εργαζομένων για τις εργασιακές τους σχέσεις αλλά και για το εργασιακό τους περιβάλλον. Συγκεκριμένα το ποσοστό των συμβασιούχων που δήλωσε ότι οι σχέσεις τους με τους προϊσταμένους τους είναι «*πολύ καλές*» εκτοξεύεται στο 64% έναντι 34,7% των μονίμων. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι δεν βρέθηκε ούτε ένας συμβασιούχος που να δηλώνει ότι οι σχέσεις του είναι από *μέτριες* έως *κακές*!!! (βλ. Γράφημα 43).

Γράφημα 43.ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕ ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΥΣ & ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΥΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (Ερευνα Γ.Μ., Δ.Κ. 2004)

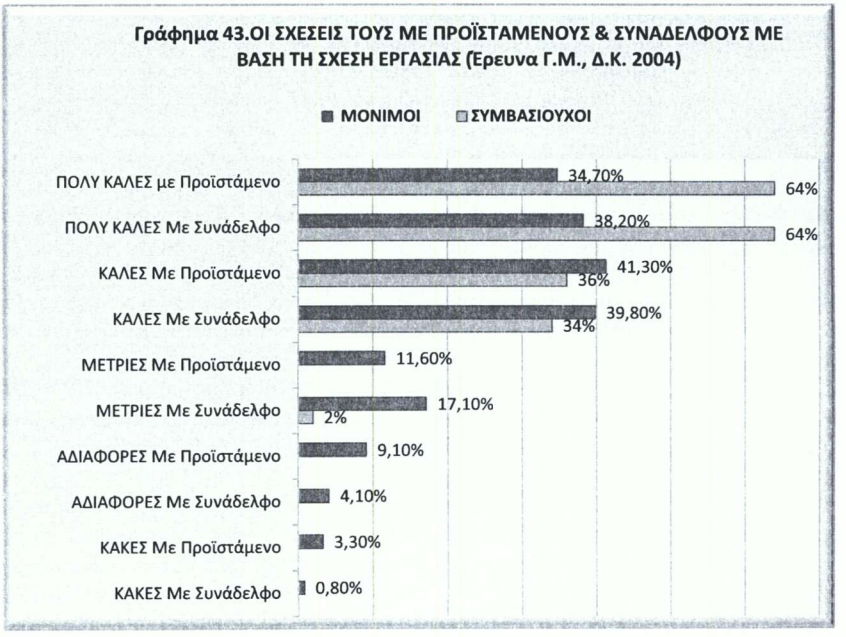

Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με τα χρόνια υπηρεσίας, αφού η αύξησή τους λειτουργεί αναλογικά με τις αρνητικές εκτιμήσεις για τις σχέσεις των εργαζομένων με τους προϊσταμένους τους. Συγκεκριμένα αυτοί που έχουν 2 χρόνια υπηρεσίας χαρακτηρίζουν «αδιάφορες» ή «κακές» τις σχέσεις τους με τους προϊσταμένους τους σε ποσοστό 2,1%, αυτοί που έχουν 3-10 χρόνια υπηρεσίας σε ποσοστό 4,2%, όσοι έχουν 11-20 χρόνια υπηρεσίας 17% και τέλος όσοι έχουν από 21 και πάνω χρόνια υπηρεσίας 20%!!! Επίσης κάτι ανάλογο συμβαίνει και με την εκτίμησή τους για τις σχέσεις τους με τους συναδέλφους τους. Έτσι εντοπίστηκε και πάλι σημαντική διαφοροποίηση με βάση τη σχέση εργασίας, αφού το ποσοστό των συμβασιούχων που δήλωσε ότι οι σχέσεις τους με τους συναδέλφους τους είναι «πολύ καλές» αγγίζει το 64%, έναντι 38,2% των μονίμων. Στο *πόσο ευχαριστημένοι είναι από το εργασιακό τους περιβάλλον*, το ποσοστό των συμβασιούχων που δήλωσε από «πολύ» έως «πάρα πολύ» ευχαριστημένο ξεπερνά το 61,2% έναντι 33,6% των μονίμων. Αντίθετα οι μόνιμοι που δηλώνουν από «λίγο» έως «καθόλου» ευχαριστημένοι από τις συνθήκες εργασίας συγκεντρώνουν ένα 30,3% έναντι 2% των συμβασιούχων!!! Σε ερώτηση σχετικά

εργασιακές σχέσεις και τις ανάγκες των εργαζομένων, τη διερεύνηση του κοινωνικοοικονομικού προφίλ τους, την εκτίμησή τους για το Σύλλογο Εργαζομένων, κ.ά.

με το *τι προτείνουν για να βελτιωθεί η απόδοσή τους στον εργασιακό τομέα*, ο ένας στους δύο εργαζόμενους (48,8%) δήλωσε ότι για να βελτιωθεί η απόδοσή του χρειάζεται *καλύτερη οργάνωση* και *διοίκηση των υπηρεσιών* του δήμου. Το 18,6% πρότεινε την εφαρμογή *προγραμμάτων επιμόρφωσης*, το 14% θεώρησε προαπαιτούμενο την άμεση *βελτίωση των συνθηκών*, το 9,3% ζήτησε *βελτίωση των οικονομικών* του και τέλος ένα 9,3% έθεσε ως βάση για τη βελτίωση της απόδοσής του την *προσωπική του εξασφάλιση* και *ανέλιξη* (π.χ. μονιμότητα, προαγωγή, κλπ.). Όπως αναμενόταν εντοπίστηκε σημαντική διαφοροποίηση με βάση τη σχέση εργασίας, αφού οι μόνιμοι συγκεντρώνουν μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά από τους συμβασιούχους στην «καλύτερη οργάνωση» (56,7% έναντι 33,3%) και στην «επιμόρφωση» (20% έναντι 12,5%). Αντίθετα οι συμβασιούχοι συγκεντρώνουν μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά στις «προσωπικές επιδιώξεις» (25% έναντι 3,3%), στη «βελτίωση συνθηκών» (16,7% έναντι 11,7%) και στα «οικονομικά κίνητρα» (12,5% έναντι 8,3%). Πάντως αν και έχουν μικρότερη εμπειρία συμμετοχής σε διοικητικά συμβούλια (οποιουδήποτε συλλογικού οργάνου), αφού μόνο το 16,3% αυτών είχε σχετική εμπειρία έναντι 39,8% των μονίμων, οι συμβασιούχοι διαφοροποιούνται σημαντικά από τους μονίμους και ως προς την εκτίμησή τους για τη λειτουργία του συλλόγου εργαζομένων. Έτσι το 59,2% αυτών κρίνει «καλή» τη συνδικαλιστική δραστηριότητα του συλλόγου τους και μάλιστα ο ένας στους πέντε συμβασιούχους (20,4%) την θεωρεί «πολύ καλή». Το ιδιόμορφο εργασιακό καθεστώς των συμβασιούχων αλλά και η προσδοκώμενη βοήθεια από το σωματείο τους φαίνεται ότι επηρεάζει την εκτίμησή τους. Αντίθετα τα αντίστοιχα ποσοστά των μονίμων είναι κατά πολύ χαμηλότερα (καλή λειτουργία=32,2%, πολύ καλή=8,3%) και μάλιστα ο ένας στους δύο (45,5%) απ' αυτούς χαρακτηρίζουν «μέτρια» την λειτουργία του συλλόγου τους (βλ. Γρ.44).

Γράφημα 44.Η ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (Έρευνα Γ.Μ., ν=193, Δ.Κ. 2004)

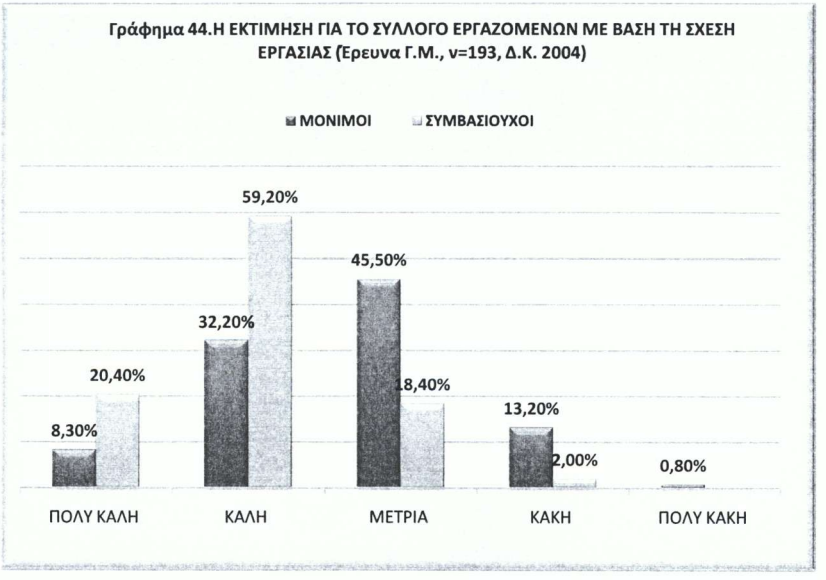

Ο προσδιορισμός των Λαϊκών Στρωμάτων στον Πειραιά

Στην προσπάθεια *αντικειμενικού* προσδιορισμού των *λαϊκών στρωμάτων* του Πειραιά χρησιμοποιήθηκαν τα επίσημα κοινωνικοοικονομικά στοιχεία, που αφορούσαν τη νομαρχία, τις εκλογικές περιφέρειες αλλά και τους δήμους του Πειραιά. Από την επεξεργασία δεδομένων που προέκυψαν από τις απογραφές της Ε.Σ.Υ.Ε. (1991-2001) και από τις διακυμάνσεις των ποσοστών απασχόλησης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού - *κατά κλάδο* οικονομικής δραστηριότητας, *κατά θέση* στο επάγγελμα, αλλά και *κατά ομάδα ατομικών επαγγελμάτων* - σε συνδυασμό με την *περιοχή* μελέτης και τις *μισθολογικές ανισότητες* (βλ. μέσοι μισθοί εργαζομένων Ι.Κ.Α. 2003) έγινε η καταγραφή των νέων λαϊκών στρωμάτων και η αποτύπωσή τους στην ταξική δομή του Πειραιά.

Στην ποσοστιαία κατανομή των **οικονομικά ενεργών κατά θέση στο επάγγελμα** πολιτών του Πειραιά προκύπτει ότι ο δήμος Αγίου Ιωάννη Ρέντη συγκεντρώνει το συγκριτικά μεγαλύτερο ποσοστό μισθωτών με 84,39% ενώ ακολουθούν οι δήμοι Δραπετσώνας με 81,40% και Περάματος με 81,34%.

Από τα αξιοσημείωτα των κατά θέση στο επάγγελμα οικονομικά ενεργών είναι ότι τα ποσοστά των εργοδοτών ξεπερνούν εκείνα των αυτοαπασχολούμενων, με εξαίρεση την περιοχή του Ρέντη. Σύμφωνα με τα στοιχεία ο Κορυδαλλός συγκεντρώνει το συγκριτικά μεγαλύτερο ποσοστό εργοδοτών (12,32%) ενώ ακολουθούν οι δήμοι Νίκαιας (10,81%), Κερατσινίου (10,44%) και Πειραιά (10,37%). Στους αυτοαπασχολούμενους προηγείται η Νίκαια με 9,79%, ενώ ακολουθούν ο Κορυδαλλός με 8,59% και το Πέραμα με 8,36%.

Από την <u>ανάλυση των Εργοδοτών</u> κατά επαγγελματικό κλάδο και δήμο προκύπτει ότι ο Κορυδαλλός συγκεντρώνει τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά εργοδοτών στους περισσότερους επαγγελματικούς κλάδους με 27,47% στον *εμπορικό* κλάδο (ακολουθεί το Κερατσίνι με 25,54% και ο Πειραιάς με 25,12%), με 12,39% στον κλάδο της *βιομηχανίας* (ακολουθούν η Νίκαια με 10,95% και ο Πειραιάς με 10,69%), με 9,61% στον *κατασκευαστικό* κλάδο (ακολουθούν η Νίκαια με 7,85% και το Κερατσίνι με 7,75%) με 5,15% στον κλάδο των *μεταφορών*, ενώ συναγωνίζεται το ποσοστό εργοδοτών του Πειραιά (7,58%) στον κλάδο των *ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών και διαχείρισης ακίνητης περιουσίας* με 7,40%. Τα μεγαλύτερα ποσοστά εργοδοτών συγκεντρώνονται στον εμπορικό κλάδο (τα ποσοστά κυμαίνονται από 27,47% στον Κορυδαλλό έως 11,80% στο Ρέντη) και ακολουθεί με διαφορά ο κλάδος των *μεταποιητικών βιομηχανιών* (τα ποσοστά κυμαίνονται από 12,39% στον Κορυδαλλό έως και 6,82% στη Δραπετσώνα).

Από την <u>ανάλυση των Αυτοαπασχολούμενων</u> κατά επαγγελματικό κλάδο και δήμο προκύπτει ότι τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά των αυτοαπασχολούμενων συγκεντρώνουν η Νίκαια με 17,43% στον κλάδο των *μεταφορών – αποθήκευσης και επικοινωνιών*, ο Πειραιάς με 17,04% στον κλάδο των *ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών και διαχείρισης ακίνητης περιουσίας* (με μεγάλη διαφορά από τους άλλους δήμους) και το Πέραμα με 16,04% στον *κατασκευαστικό κλάδο* (ακολουθούν ο Κορυδαλλός με 15,89% και το Κερατσίνι με 15,41%).

Αν και από τα στοιχεία που υπάρχουν δεν προκύπτει ότι κάποιος επαγγελματικός κλάδος συνδέεται στενά με την αυτοαπασχόληση θα μπορούσαμε να σημειώσουμε τα υψηλά ποσοστά της στον *κατασκευαστικό τομέα* τριών τουλάχιστον δήμων (Περάματος, Κορυδαλλού και Κερατσινίου).

Από την <u>ανάλυση των Μισθωτών</u> κατά επαγγελματικό κλάδο και δήμο προκύπτει ότι τα μεγαλύτερα ποσοστά μισθωτών τα επισημαίνουμε στο δήμο του Ρέντη, που συγκεντρώνει τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά σε όλους τους κλάδους επαγγελματικής δραστηριότητας εκτός από τον κλάδο των *μεταφορών – αποθήκευσης και επικοινωνιών*. Ακόμα και στον *εμπορικό* κλάδο

που συγκεντρώνει τα μικρότερα ποσοστά μισθωτών ο Ρέντης προηγείται με σημαντική διαφορά από τους άλλους δήμους. Οι επαγγελματικοί κλάδοι με τα συγκριτικά μεγαλύτερα ποσοστά μισθωτών είναι *δημόσιας διοίκησης και άμυνας, υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης, εκπαίδευσης, υγείας και κοινωνικής μέριμνας*.

Στη συνέχεια παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι διακυμάνσεις των ποσοστών μέσα στη δεκαετία 1991-2001 στην ανάλυση που γίνεται *κατά θέση* στο επάγγελμα αλλά και *κατά κλάδο* οικονομικής δραστηριότητας σε όλους τους δήμους του Πειραιά. Συγκεκριμένα **τα ποσοστά των εργοδοτών αυξάνονται σε όλους τους δήμους**, με τη μεγαλύτερη αύξηση να εντοπίζεται στη Δραπετσώνα (το 4,44% γίνεται 9,28%) και τη μικρότερη στο Ρέντη (το 5,66% γίνεται 6,74%). Ο Κορυδαλλός με 12,32% και η Νίκαια με 10,81% εξακολουθούν να έχουν τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά εργοδοτών όπως και το 1991 (9,03% και 7,98%), ενώ το Κερατσίνι ξεπέρασε τον Πειραιά στα ποσοστά των εργοδοτών, αφού έφτασε στο 10,44% από το 6,77% που είχε το 1991 και ο Πειραιάς στο 10,37% από το 7,85%. Συνολικά η αύξηση κατά μέσο όρο των εργοδοτών μέσα στη δεκαετία 1991-2001 υπολογίζεται στο 3%, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των επιχειρήσεων (97%) απασχολεί μέχρι 4 εργαζόμενους και η μία στις τρεις επιχειρήσεις ανήκει στον κλάδο *του χονδρικού ή λιανικού εμπορίου* (βλ.στοιχεία από το Μητρώο Επιχειρήσεων Ε.Σ.Υ.Ε. 2002).

Η ποσοστιαία διακύμανση των εργοδοτών κατά τη δεκαετία 1991-2001 παρουσιάζεται εντονότερα στον επαγγελματικό κλάδο του *χονδρικού και λιανικού εμπορίου, την επισκευή αυτοκινήτων οχημάτων- μοτοσυκλετών και στα είδη προσωπικής και οικιακής χρήσης*. Έτσι παρατηρούμε ότι η καμπύλες διακύμανσης των ποσοστών εργοδοτών είναι ομοιόμορφες με τις καμπύλες διακύμανσης των εργοδοτών στον εμπορικό κλάδο. Κάτι αντίστοιχο δε συμβαίνει στους άλλους κλάδους, όπου οι διακυμάνσεις των ποσοστών δεν είναι τόσο έντονες.

Έτσι η ποσοστιαία αύξηση των εργοδοτών στον κλάδο της *μεταποιητικής βιομηχανίας* κυμαίνεται από 0,20% (Ρέντης) έως 1,45% (Δραπετσώνα), ενώ στους άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας παρουσιάζονται αυξομειώσεις ανάλογα με την περιοχή. Έτσι για παράδειγμα στον *κατασκευαστικό κλάδο* έχουμε αύξηση του ποσοστού των εργοδοτών στον Κορυδαλλό (από 7,63% στο 9,61%) και στη Δραπετσώνα (από 5,26% στο 6,33%) αλλά και μείωση στο Ρέντη (από 4,66% στο 2,29%) και τον Πειραιά (από 7,71% στο 6,22%). Ανάλογες αυξομειώσεις είχαμε στα ποσοστά των εργοδοτών σε διαφορετικούς κλάδους ανάλογα με τις περιοχές (βλ. *μεταφορών – αποθήκευσης και επικοινωνιών*, στον κλάδο των *ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών και διαχείρισης ακίνητης περιουσίας*, κ.ά.).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η μικρή αύξηση των εργοδοτών στον Πειραιά οφείλεται κατά κύριο λόγο στις έντονες αυξητικές τάσεις των ποσοστών που συγκεντρώνουν οι εργοδότες στον εμπορικό κλάδο κάτι που συμβαίνει στις περισσότερες περιοχές του Πειραιά. Η ερμηνεία λοιπόν του παραπάνω φαινομένου θα πρέπει να δοθεί σε συνδυασμό με τις ποσοστιαίες διακυμάνσεις των αυτοαπασχολούμενων αλλά και των μισθωτών σε όλους τους κλάδους αλλά και σε όλες τις περιοχές του Πειραιά. Άλλωστε η αύξηση των Εργοδοτών σημειώνεται στον τομέα του Χονδρικού & Λιανικού Εμπορίου εκεί όπου ορισμένοι Αυτοαπασχολούμενοι με την προσθήκη κάποιων υπαλλήλων γίνονται Εργοδότες επεκτείνοντας τον κύκλο εργασιών τους με την ελπίδα ότι θ' αντέξουν τον ανταγωνισμό.

Τα ποσοστά των αυτοαπασχολούμενων μειώνονται σημαντικά σε όλους τους δήμους του Πειραιά κατά τη δεκαετία 1991-2001. Έτσι στη Νίκαια το 17,34% γίνεται 9,79%, στον Κορυδαλλό το 15,93% μειώνεται στο 8,12%, στο Κερατσίνι το 15,60% περιορίζεται στο 8,12% ενώ και στο δήμο του Πειραιά το 15,37% συρρικνώνεται στο 8,26% (βλ. Γράφημα 45).

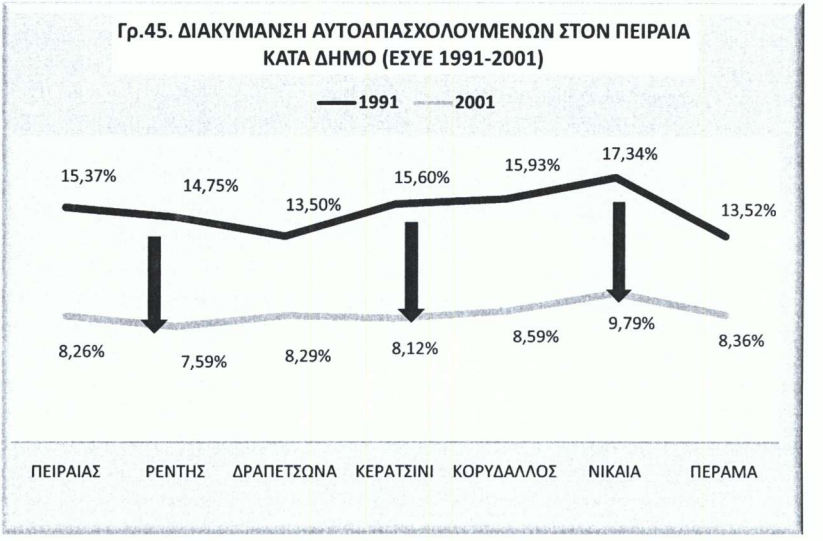

Η μείωση των αυτοαπασχολούμενων στον Πειραιά σημειώνεται σε όλους τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας και σε όλους του δήμους. Όμως εκεί που οι αυτοαπασχολούμενοι δέχονται το μεγαλύτερο πλήγμα είναι ο κλάδος του *χονδρικού και λιανικού εμπορίου, της επισκευής αυτοκινήτων οχημάτων- μοτοσυκλετών και στα είδη προσωπικής και οικιακής χρήσης* (βλ. Γράφημα 46). Συγκεκριμένα σε περιοχές όπως η Νίκαια (32,95%), το Κερατσίνι (32,08%), το Πέραμα (32,12%), τη Δραπετσώνα (32,01%), αλλά ακόμα και τον Πειραιά (30,76%) όπου ο ένας στους τρεις περίπου εργαζόμενους στον
εμπορικό τομέα ήταν αυτοαπασχολούμενος, είτε αναγκάζεται να γίνει μισθωτός ή για να
αποφύγει την ανεργία και τις ψυχοκοινωνικές της συνέπειες είτε μέσω του δανεισμού, της αποταμίευσης ή της αξιοποίησης κάποιων κοινοτικών προγραμμάτων (για νέους κυρίως επιχειρηματίες) γίνεται εργοδότης με την προσθήκη κάποιου ή κάποιων εργαζομένων και με την ελπίδα ότι θα τα καταφέρουν καλύτερα στο μέλλον. Όμως σημαντική πτώση των ποσοστών των αυτοαπασχολούμενων σημειώνεται και στους άλλους κλάδους. Έτσι στον *βιομηχανικό τομέα* το 14,62% στον Πειραιά γίνεται 5,82%, το 14,44% στη Νίκαια πέφτει στο 7,02% και στο Κερατσίνι το 13,54% συρρικνώνεται στο 5,87%! Στον *κατασκευαστικό κλάδο* το 26,93% των αυτοαπασχολούμενων της Νίκαιας μειώνεται στο 14,77%, στον Πειραιά το 25,71% γίνεται 12,17%, ενώ το 20,81% στο Ρέντη φτάνει στο 8,59%! Στις *μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες* τη μεγαλύτερη πτώση των ποσοστών αυτοαπασχόλησης είχε ο δήμος του Ρέντη (από 17,55% μειώνεται στο 9,91%) χωρίς να σημειωθούν σημαντικές διαφοροποιήσεις στους άλλους δήμους. Στον κλάδο των *ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών και στη διαχείριση ακίνητης περιουσίας* οι αυτοαπασχολούμενοι στον Πειραιά από 25,96% πέφτουν στο 17,04% και στη Δραπετσώνα από 21,30% στο 10,47%!

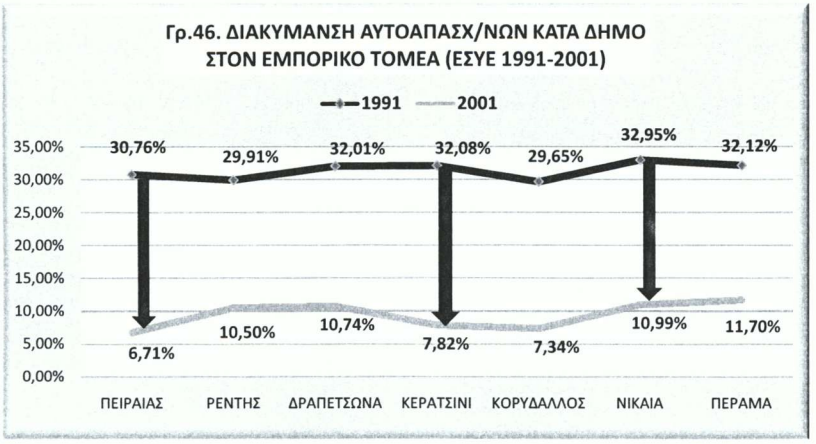

Η σημαντική αύξηση των μισθωτών στους δήμους του Πειραιά κατά το διάστημα 1991-2001 κυμάνθηκε από 10,30% στη Δραπετσώνα μέχρι και 14,37% στο Ρέντη. Το μεγαλύτερο ποσοστό μισθωτών εξακολουθεί να έχει η περιοχή του Ρέντη (84,39%), ενώ ακολουθούν οι δήμοι Δραπετσώνας (81,40%), Περάματος (81,34%), Πειραιά (80,28%), Κερατσινίου (80,27%), Νίκαιας (78,04%) και Κορυδαλλού (77,86%), βλ. Γράφημα 80. Η μεγαλύτερη αύξηση των μισθωτών σημειώθηκε στον κλάδο του *χονδρικού και λιανικού εμπορίου, της επισκευής αυτοκινήτων οχημάτων- μοτοσυκλετών και στα είδη προσωπικής και οικιακής χρήσης,* εκεί δηλαδή που είχαμε και τη μεγαλύτερη μείωση των αυτοαπασχολούμενων αλλά και τη μεγαλύτερη κατά κλάδο αύξηση των εργοδοτών. Με εξαίρεση το δήμο Δραπετσώνας, όπου η αύξηση των μισθωτών περιορίσθηκε στο 6,5%, σε όλους τους άλλους δήμους του Πειραιά η αύξηση των μισθωτών στον *εμπορικό τομέα* κυμάνθηκε από 15,98% στη Νίκαια έως 21,78% στο Ρέντη.

Επίσης σημαντικές αυξήσεις στα ποσοστά των μισθωτών είχαμε στον *κατασκευαστικό* κλάδο όπου τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά τα συναντάμε στο Ρέντη 87,98% (αύξηση 14,07%) και στον Πειραιά 81,04% (αύξηση 14,81%). Η μεγαλύτερη αύξηση των μισθωτών στον κλάδο των *ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών και στη διαχείριση ακίνητης περιουσίας* σημειώθηκε στο Κερατσίνι (10,94%, το 70,70% γίνεται 81,64%) και στον κλάδο των *μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών* στο Ρέντη (7,69%, το 78,37% γίνεται 86,06%).

Η διακύμανση των ποσοστών του οικονομικά ενεργού πληθυσμού κατά εκλογική περιφέρεια παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, αφού η συρρίκνωση των αυτοαπασχολούμενων συναντάται και στις δύο εκλογικές περιφέρειες, όπως επίσης και η αύξηση στα ποσοστά των μισθωτών αλλά και των εργοδοτών. Έτσι δεν υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση κατά εκλογική περιφέρεια του Πειραιά στα ποσοστά των οικονομικά ενεργών ως προς τη θέση τους στο επάγγελμα. Όμως η ανάπτυξη της περιφέρειας σε σχέση με τη αποβιομηχάνιση του κέντρου και τις πληθυσμιακές μετακινήσεις (βλ. μείωση του εκλογικού σώματος στην Α΄ Πειραιά) οδήγησαν στο να ξεπεράσουν (έστω και οριακά) τα ποσοστά των εργοδοτών και των αυτοαπασχολούμενων της Β΄ Πειραιά τα αντίστοιχα ποσοστά της Α΄ Πειραιά. Έτσι αξίζει να επισημανθούν οι διαφορές κατά εκλογική περιφέρεια ως προς τα ποσοστά μεταβολής των οικονομικά ενεργών, αφού οι εργοδότες αυξάνονται κατά 45,27% στο κέντρο (Α΄ Πειραιά) ενώ στην περιφέρεια (Β΄ Πειραιά) κατά 70,80%, οι αυτοαπασχολούμενοι μειώνονται στο κέντρο κατά 40,90% ενώ στην περιφέρεια κατά 34,18%, οι

μισθωτοί αυξάνονται στο κέντρο κατά 32,17% ενώ στην περιφέρεια κατά 42,40% και τα συμβοηθούντα- μη αμειβόμενα μέλη μειώνονται στο κέντρο κατά 13% ενώ στην περιφέρεια κατά 1,69%.

Με την επεξεργασία των επίσημων στατιστικών στοιχείων έγινε προσέγγιση της επαγγελματικής διαστρωμάτωσης στον Πειραιά με βάση την καταγραφή των οικονομικά ενεργών κατά ομάδα ατομικών επαγγελμάτων. Έτσι προέκυψε ότι το 7,9% είναι *ανώτερα διοικητικά ή διευθυντικά στελέχη* στο δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα, το 8,4% ασκούν κάποιο *επιστημονικό ή καλλιτεχνικό επάγγελμα*, το 8,9% είναι *τεχνολόγοι ή τεχνικοί ή βοηθοί* αυτών, το 11,9% είναι *υπάλληλοι γραφείου*, το 15,8% είναι *πωλητές* σε καταστήματα ή απασχολούνται στην *παροχή υπηρεσιών*, το 1,6% είναι *ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι ή αλιείς*, το 15,8% είναι *ειδικευμένοι τεχνίτες* ή ασκούν κάποιο συναφές επάγγελμα, το 8,7% είναι *χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων ή μηχανημάτων ή συναρμολογητές* (*μονταδόροι*), το 1,4% είναι *ναυτεργάτες*, το 8,6% είναι *ανειδίκευτοι εργάτες ή χειρώνακτες* και το 11% αν και οικονομικά ενεργοί δήλωσαν *άνεργοι* (βλ. Γράφημα 47).

Γράφημα 47.ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΙ ΚΑΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ (ΕΣΥΕ 2001,n=234.561)

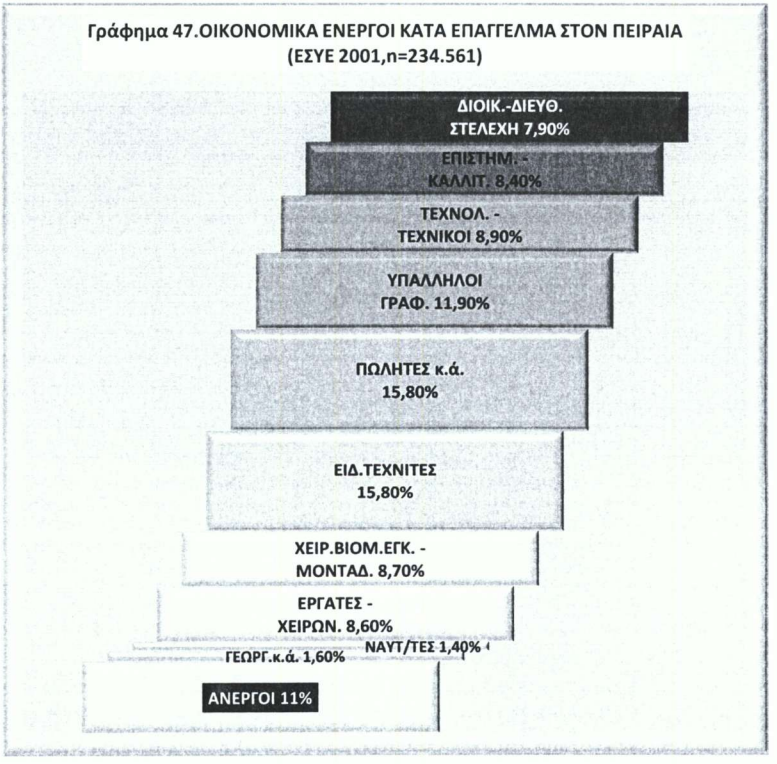

Η συσχέτιση των οικονομικά ενεργών κατά *ομάδα ατομικών επαγγελμάτων* με τη *θέση* που καταλαμβάνουν αυτοί στο ασκούμενο επάγγελμα κρίθηκε απαραίτητη. Έτσι έγινε η προσέγγιση της επαγγελματικής διαστρωμάτωσης του Πειραιά στην ποσοτική διάσταση του κλάδου απασχόλησης,

αλλά και του τρόπου που συνδέεται αυτός με τις επαγγελματικές θέσεις των οικονομικά ενεργών με όλες τις κοινωνικοοικονομικές συνέπειες που έχει αυτό για την περιοχή του Πειραιά.

Απ' αυτή τη συσχέτιση προκύπτει ότι περισσότεροι από το 60% των εργοδοτών του Πειραιά είναι *ανώτερα διοικητικά ή διευθυντικά στελέχη* στο δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα (οι μισοί απ' αυτούς είναι διευθύνοντες μικρών επιχειρήσεων με απασχόληση μέχρι 9 προσώπων), ενώ στους υπόλοιπους επαγγελματικούς κλάδους το μεγαλύτερο συγκριτικά ποσοστό των εργοδοτών συγκεντρώνεται στα *τεχνικά επαγγέλματα*. Οι περισσότεροι αυτοαπασχολούμενοι στον Πειραιά ασκούν *τεχνικά επαγγέλματα* (το 40% αυτών ασχολείται με την ανέγερση κτιρίων και άλλα δομικά έργα), ενώ ακολουθούν οι έχοντες *επιστημονικά επαγγέλματα* και οι *χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων* και *μηχανημάτων*.

Με βάση τα αριθμητικά δεδομένα οι περισσότεροι εργαζόμενοι στον Πειραιά είναι μισθωτοί που εργάζονται κυρίως ως *πωλητές/τριες* σε καταστήματα, ως *τεχνικοί ή βοηθοί αυτών* και ως *υπάλληλοι γραφείου*. Πιο αναλυτικά, το 19,4% των μισθωτών του Πειραιά δουλεύει στην *παροχή υπηρεσιών* ή είναι *πωλητής/τρια* σε κάποιο κατάστημα, το 17,9% αυτών είναι ειδικευμένοι *τεχνίτες* ή ασκούν κάποιο συναφές επάγγελμα, το 16,9% είναι *υπάλληλοι γραφείου*, το 10% είναι *χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων ή μηχανημάτων και εξοπλισμού*, το 11,5% είναι *χειρώνακτες ή ανειδίκευτοι εργάτες*, το 11,4% είναι *τεχνολόγοι ή τεχνικοί*, το 9,9% ασκούν κάποιο *επιστημονικό επάγγελμα* (στην πλειοψηφία τους είναι εκπαιδευτικοί) και μόνο το 2,4% των μισθωτών είναι *διοικητικό ή διευθυντικό στέλεχος* κάποιας επιχείρησης.

Γράφημα 48. ΜΙΣΘΩΤΟΙ ΚΑΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ (ΕΣΥΕ 2001, n=148.670)

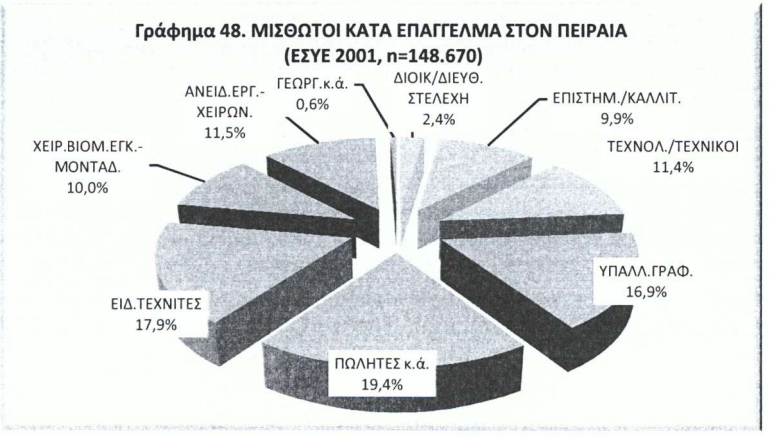

Όπως παρατηρούμε στο Γράφημα 48 η πλειοψηφία των *μισθωτών* στον Πειραιά (75% περίπου) ασκεί επαγγέλματα που είτε περνούν κρίση (βλ. *χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων* και *μηχανημάτων, χειρώνακτες ή ανειδίκευτοι εργάτες*) είτε βρίσκονται σε συνθήκες έντονου ανταγωνισμού λόγω των νέων εργασιακών σχέσεων (βλ. *πωλητές, υπάλληλοι γραφείου*).

Από την ανάλυση των στοιχείων, που αφορούν τους οικονομικά ενεργούς στην περιοχή του Πειραιά, προκύπτουν σημαντικές **διαφοροποιήσεις κατά φύλο** ως προς την άσκηση των επαγγελμάτων. Έτσι στην ομάδα ατομικών επαγγελμάτων που αφορά τα *ανώτερα διοικητικά ή διευθυντικά στελέχη* το 69,57% είναι άντρες και το 30,43% γυναίκες. Μάλιστα αν πρόκειται για *διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων ιδιωτικών ή δημοσίων επιχειρήσεων με 10 και πάνω*

απασχολούμενους τότε το ποσοστό των αντρών ανεβαίνει στο 76,88%! Στην ομάδα που ασκούν *επιστημονικά και καλλιτεχνικά επαγγέλματα* ενώ φαίνεται μοιρασμένη η κατά φύλο απασχόληση (άντρες 49,63% και γυναίκες 50,37%) υπάρχουν επαγγέλματα όπου οι άντρες κυριαρχούν όπως στους *αρχιτέκτονες* και τους *μηχανικούς* (78,94%) αλλά και επαγγέλματα όπου οι γυναίκες συγκεντρώνουν μεγάλα ποσοστά όπως στους *εκπαιδευτικούς* (66,34%). Στην ομάδα των *τεχνολόγων και των τεχνικών βοηθών* οι άντρες συγκεντρώνουν το 62,51% των απασχολουμένων, ενώ σε κάποια επαγγέλματα των επιστημών της *φυσικής* και της *μηχανικής* φτάνουν στο 87,30%. Αντίθετα σε επαγγέλματα τεχνολόγων και τεχνικών βοηθών των επιστημών της *βιολογίας* και της *υγείας* οι γυναίκες υπερτερούν με 78,16%! Στους *υπαλλήλους γραφείου* και στα επαγγέλματα *υπαλλήλων εξυπηρέτησης πωλητών* οι γυναίκες ξεπερνούν το 63,31%, ενώ στους απασχολούμενους στην *παροχή υπηρεσιών* και στους *πωλητές σε καταστήματα* η κατάσταση είναι πιο ισορροπημένη (άντρες 55,29%, γυναίκες 44,71%) λόγω του υψηλού ποσοστού που συγκεντρώνουν οι άντρες στην *παροχή υπηρεσιών προστασίας* (90,13%). Όπως αναμενόταν οι άντρες στους *ειδικευμένους γεωργούς, κτηνοτρόφους και αλιείς* συγκεντρώνουν μεγαλύτερα ποσοστά από τις γυναίκες (61,53% έναντι 38,47%), ενώ στους *ειδικευμένους τεχνίτες* και στους *ασκούντες τεχνικά επαγγέλματα* υπερτερούν σημαντικά (91,48% έναντι 8,52%) κυρίως λόγω της απασχόλησής τους ως *τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων* (99,55%), αν και στην ίδια ομάδα επαγγελμάτων οι γυναίκες επικρατούν στην *υφαντουργία* και στα *είδη ένδυσης* (60,91% έναντι 39,09% των αντρών). Στην κατηγορία των *χειριστών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού* οι άντρες επικρατούν με 90,84%, αφού στην πολυπληθέστερη επαγγελματική ομάδα των *οδηγών* μέσων μεταφοράς ξεπερνούν το 97,07%! Στους *ανειδίκευτους εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες* οι άντρες συγκεντρώνουν 56,98% με τα υψηλότερα ποσοστά τους στους *ανειδίκευτους αγρεργάτες, αλιεργάτες, στους εργάτες κατασκευών και μεταποίησης*, σε αντίθεση με τις γυναίκες που συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα συγκριτικά ποσοστά τους στην υποκατηγορία των *οικιακών βοηθών*. Τέλος στους *νέους ανέργους* οι άντρες συγκεντρώνουν 53,72% έναντι 46,28% των γυναικών.

Με την επεξεργασία των επίσημων στοιχείων της Ε.Σ.Υ.Ε. (απογραφή 2001) αλλά και του Ι.Κ.Α. (ετήσια επετηρίδα 2003) προσδιορίστηκε η κατανομή των εργαζομένων στον Πειραιά *κατά επαγγελματική ομάδα* αλλά και η αντιστοιχία του επαγγέλματος αυτών με το μέσο μισθό.

Έτσι εντοπίσθηκε η κατά επάγγελμα και φύλο εισοδηματική ανισότητα (βλ. Πίνακα 9), ενώ με τον προσδιορισμό της ποσοτικής κατανομής των εργαζομένων κατά επαγγελματική ομάδα στην περιοχή του Πειραιά έγινε εφικτή η σχηματοποίηση μεγάλων κοινωνικών ομαδοποιήσεων, όπου τα κοινωνικοοικονομικά τους χαρακτηριστικά οδηγούν στην ταυτοποίησή τους. Έτσι η αρχική διάκριση σε τρεις μεγάλες επαγγελματικές ομάδες με κριτήριο τη μισθολογική τους κατάσταση (1^{η} ομάδα : επαγγελματίες με μισθό έως 999€, 2^{η} ομάδα : επαγγελματίες με μισθό από 1.000 έως 1.999€ και 3^{η} ομάδα : επαγγελματίες με μισθό πάνω από 2.000€) αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον εάν βέβαια προσαρμοστεί στις ιδιαιτερότητες της επαγγελματικής διάρθρωσης του Πειραιά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9. Ο ΜΕΣΟΣ ΜΙΣΘΟΣ ΚΑΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΚΑΙ ΦΥΛΟ (Ι.Κ.Α. 2003, €)

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΜΕΣΟΣ ΜΙΣΘΟΣ
Ανώτ.διοικ.στελέχη Δημ.Διοίκησης	**2200**
Διευθύνοντες&ανώτ.στελέχη (10+)	**3685**
Επιχειρημ.&προϊστ.(μέχρι 9 απ.)	**1825**

Φυσικοί,μαθημ.& συναφή	1696
Αρχιτέκτονες, μηχανικοί	2552
Βιολόγοι, Γιατροί	1614
Εκπαιδευτικοί	736
Λογιστές και άλλα στελέχη	2085
Νομικοί	2425
Επιστημ., καλλιτεχνικά κ.ά.	1428
Τεχνολόγοι & τεχνικοί βοηθοί	1380
Τεχνολόγοι & τεχν.βοηθοί υγείας	970
Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό	702
Χρηματιστές,κτηματομεσίτες	1476
Υπάλληλοι γραφείου	1230
Υπάλληλοι εξυπηρ.πελατών	826
Απασχ.παρ.προσ. υπηρεσιών	658
Απασχ. σε υπηρεσίες προστ.	791
Πωλητές	806
Γεωργοί ετήσιας καλλ.	810
Γεωργοί δένδρων & σταφιδάμπ.	637
Γεωργοί πολυκαλλιεργητές	744
Ειδικ. κτηνοτρόφοι, πτηνοτρόφοι κ.ά.	1084
Δασοκόμοι, υλοτόμοι	477
Αλιείς και συναφή επαγγέλματα	685
Επαγγελματίες κυνηγοί	573
Μεταλλωρύχοι, λατόμοι	865
Τεχνίτες ανέγ. και αποπ.κτιρίων	981
Συγκολλητές, σιδηρουργοί	1064
Μηχανικοί, Εφαρμοστές	1216
Τυπογράφοι κ.ά.	1057
Τεχνίτες επεξ.τροφίμων κ.ά.	737
Επιπλοποιοί και συναφή	800
Τεχνίτες υφαντουργίας κ.ά.	719
Χειριστές σταθ.βιομ.εγκαταστ.	1338
Χειριστές μηχανών παρ.μεταλ.	946
Χειριστές μηχανών παρ.χημικών	1205
Χειριστές εκτυπ.μηχανημάτων	1094
Χειριστές μηχαν.κλωστ/κών προϊόντων	854
Χειριστές μηχ.διατρ,ποτών & καπνού	821
Συναρμολογητές (μονταδόροι)	903
Οδηγοί μέσων μεταφοράς	1136
Πλαν.πωλητές, οικ.βοηθοί κ.α.	624
Ανειδίκ. αγρεργάτες, αλιεργάτες	639
Εργάτες κατασκ,μεταπ.& μεταφ.	747

Η ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων του Πειραιά και η αντιστοιχία της με το μέσο μισθό (σε €) κάθε επαγγελματικής ομάδας μας οδηγεί στην εξαγωγή σημαντικών συμπερασμάτων (βλ. Γράφημα 49).

Γράφημα 49. ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΑ ΠΟΣΟΣΤΟΥ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΜΕ ΤΟ ΜΕΣΟ ΜΙΣΘΟ ΚΑΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ (ΕΣΥΕ, ΙΚΑ,2003)

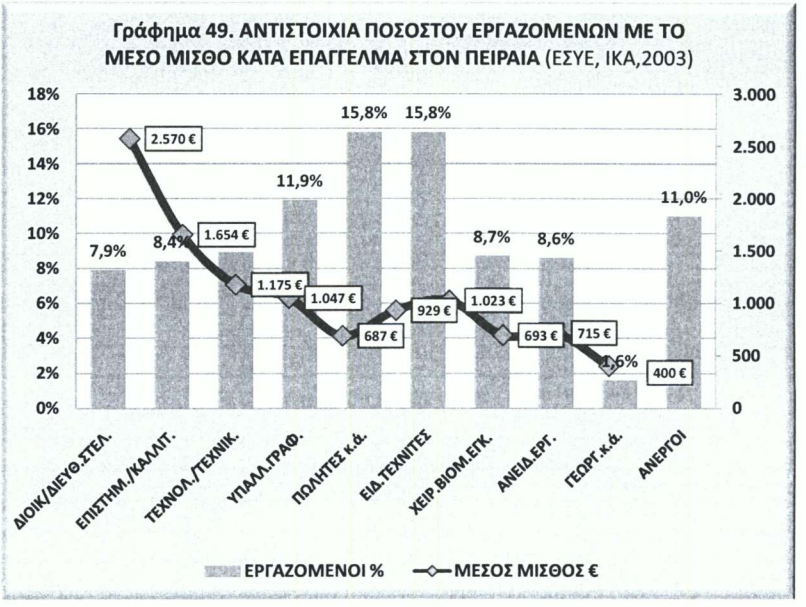

Από την ανάλυση των ομάδων αλλά και των υποομάδων με τα διαφορετικά επαγγέλματα και σε συνδυασμό με τον αντιστοιχούντα μέσο μισθό κατά επάγγελμα και την ποσοστιαία συμμετοχή των οικονομικά ενεργών στον Πειραιά κατά επάγγελμα ξεχωριστά έγινε η διαμόρφωση της επαγγελματικής δομής. Η διείσδυση δηλαδή στο εσωτερικό των επαγγελματικών ομάδων με κριτήρια τη διαφορετική ειδίκευση ή απασχόληση, αλλά και ο επιπλέον διαχωρισμός των εργαζομένων με ειδοποιό διαφορά (εκτός απ' το επάγγελμα και την ειδικότητα) το μέγεθος του μισθού βοήθησαν στο να εντοπισθούν οι υψηλόμισθοι και οι χαμηλόμισθοι ανεξάρτητα από την κοινωνική αναπαράσταση, τα στερεότυπα και το κοινωνικό γόητρο της επαγγελματικής ομάδας που ανήκουν. Ο συνδυασμός των παραπάνω με την θέση των οικονομικά ενεργών κατά επάγγελμα, την ανεργία κατά επαγγελματικό κλάδο αλλά και τις γενικότερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στον Πειραιά (αποβιομηχάνιση, έλλειψη επενδύσεων στη μεταποίηση, κρίση στον εμπορικό τομέα, αλλαγή σύνθεσης του πληθυσμού, κ.ά.) οδηγεί στον προσδιορισμό της ταξικής δομής του Πειραιά. Έτσι διαπιστώνονται σημαντικές διαφοροποιήσεις όχι μόνο μεταξύ των επαγγελματικών ομάδων, αλλά και στο εσωτερικό των ομάδων, κάτι που προωθεί την ανάλυση ανεξάρτητα από το είδος της εργασίας (χειρονακτική, πνευματική), την παράδοση και το κοινωνικό γόητρο. Για παράδειγμα οι αρχιτέκτονες, οι μηχανικοί και οι νομικοί έχουν κατά 40% υψηλότερο μέσο μισθό από τους επιχειρηματίες και τους προϊσταμένους σε επιχειρήσεις μέχρι 9 πρόσωπα. Οι χρηματιστές και οι κτηματομεσίτες έχουν κατά 45% υψηλότερο μέσο μισθό από τους τεχνολόγους

και τους τεχνικούς βοηθούς στο χώρο της υγείας και υπερδιπλάσιο του μέσου μισθού που εισπράττει το βοηθητικό διδακτικό προσωπικό, αν και όλοι τους ανήκουν στην ίδια ομάδα ατομικών επαγγελμάτων (*τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα*).

Με κριτήριο λοιπόν τη μισθολογική κατάσταση των οικονομικά ενεργών στον Πειραιά και ανεξάρτητα από την επαγγελματική ομάδα που ανήκουν δημιουργήθηκαν τέσσερις ομάδες - κατηγορίες επαγγελματιών με *πολύ καλή, καλή, κρίσιμη* και *κακή μισθολογική κατάσταση*. Όπως παρατηρούμε λοιπόν και στον Πίνακα 10 καταγράφονται επαγγελματίες του Πειραιά σε περισσότερες από μία ομάδες – κατηγορίες ανάλογα με το μισθό τους. Έτσι το 55% των αρχιτεκτόνων και των μηχανικών καταγράφεται στην ομάδα με την *πολύ καλή* μισθολογική κατάσταση, ενώ το υπόλοιπο 45% στην ομάδα με την *καλή*. Το 37% των ιατρών, βιολόγων, κ.ά. καταγράφεται στην ομάδα με την *πολύ καλή* μισθολογική κατάσταση και το 63% αυτών στην ομάδα με την *καλή*. Το 31% των υπαλλήλων γραφείου κατατάσσεται στην ομάδα με την *καλή* μισθολογική κατάσταση, ενώ το 69% με την ομάδα που βρίσκεται σε *κρίσιμη* μισθολογική κατάσταση, κ.ο.κ.

Έτσι το μεγαλύτερο μέσο μισθό στον Πειραιά (2.570€) εισπράττουν τα *ανώτερα διοικητικά ή διευθυντικά στελέχη* των ιδιωτικών ή δημοσίων υπηρεσιών, δηλαδή το 7,9% των εργαζομένων στον Πειραιά. Για τους περισσότερους εργαζόμενους στον Πειραιά που είναι *πωλητές* σε καταστήματα (15,8%), *ειδικοί τεχνίτες* (15,8%) αλλά και *υπάλληλοι γραφείου* (11,9%) ο μέσος μισθός κυμαίνεται από 687€ έως 1.047€. Συγκεκριμένα για τους απασχολούμενους στην *παροχή προσωπικών υπηρεσιών* (κυρίως γυναίκες) ο μέσος μισθός είναι 658€, ενώ για τους απασχολούμενους στην *παροχή υπηρεσιών προστασίας* (κυρίως άντρες) 791€. Στην ομάδα των *ειδικευμένων τεχνιτών* αυτοί που απασχολούνται στα δομικά έργα (κυρίως άντρες) έχουν μέσο μισθό 981€, ενώ στην υφαντουργία (κυρίως γυναίκες) έχουν μέσο μισθό 719€. Στους *υπαλλήλους γραφείου* ο μέσος μισθός είναι 1.047€, λίγο περισσότερο από το μέσο μισθό των χειριστών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και μηχανημάτων (1.023€). Από την τελευταία επαγγελματική ομάδα αξίζει να σημειώσουμε τους οδηγούς μέσων μεταφοράς με μέσο μισθό 1.136€ που όμως έχουν και σημαντικό ποσοστό ανεργίας. Στους τεχνολόγους και τους τεχνικούς επιστημών της φυσικής και της μηχανικής (κυρίως άντρες) ο μέσος μισθός είναι 1.380€ ενώ στους τεχνολόγους και τους τεχνικούς επιστημών της βιολογίας και υγείας (κυρίως γυναίκες) είναι 970€, ενώ εντύπωση προκαλεί ο χαμηλός μέσος μισθός του βοηθητικού διδακτικού προσωπικού (702€). Στα επιστημονικά επαγγέλματα με μέσο μισθό 1.654€ επισημαίνονται σημαντικές διαφοροποιήσεις κατά ειδικότητα και επαγγελματική κατάσταση, αφού οι αρχιτέκτονες και οι μηχανικοί έχουν μέσο μισθό 2.552€, οι νομικοί 2.425€, οι φυσικοί και οι μαθηματικοί 1.696€, οι βιολόγοι και οι γιατροί 1.614€, οι λογιστές 2.085, τη στιγμή που οι εκπαιδευτικοί (αναπληρωτές ή πρωτοδιόριστοι) έχουν μέσο μισθό 783€. Οι σημαντικές μισθολογικές διαφοροποιήσεις μεταξύ συναφών επαγγελμάτων, που κατατάσσονται στην ίδια επαγγελματική ομάδα, αποτελούν σημαντικό δείκτη για τις αποστάσεις που δημιουργούνται στο εσωτερικό των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων. Αυτό το στοιχείο μας οδηγεί στην κατεύθυνση αναζήτησης και τελικά στην εξεύρεση των επαγγελμάτων εκείνων που ταυτίσθηκαν με τα «νέα μεσαία στρώματα» και τα οποία σε συνδυασμό με άλλους κοινωνικο-οικονομικούς δείκτες (λιτότητα, ανεργία, κ.ά.) φαίνεται ότι περνάνε κρίση. Τους χαμηλούς μέσους μισθούς συμπληρώνουν οι ανειδίκευτοι εργάτες στη μεταποίηση και στις μεταφορές (747€), οι αλιεργάτες και οι αγριεργάτες (639€) και οι πλανόδιοι πωλητές και οι οικιακοί βοηθοί (624€).

ΠΙΝΑΚΑΣ 10. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΙ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ ΚΑΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΚΑΙ ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (Ε.Σ.Υ.Ε., Ι.Κ.Α., n=226.561)		
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΩΝ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
Ανώτερα διοικ.στελέχη Δημός.Διοίκησης	81	ΠΟΛΥ ΚΑΛΗ
Διευθύνοντες & ανώτ.στελέχη (10+ πρόσ)	3.585	
Επιχειρημ. & προϊστάμ. (απασχόλ.-9 πρ)	14.829	
Αρχιτέκτονες, μηχανικοί κ.ά.	1.000	
Βιολόγοι,ιατροί κ.ά.	1.000	
Λογιστές και άλλα στελέχη	431	
Νομικοί εν γένει	800	
Φυσικοί, μαθηματικοί κ.ά.	1.149	ΚΑΛΗ ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
Αρχιτέκτονες, μηχανικοί, κ.ά.	833	
Βιολόγοι, ιατροί κ.ά.	1.738	
Εκπαιδευτικοί	2.000	
Λογιστές κ.ά.	1.500	
Νομικοί εν γένει	434	
Επιστημονικά,καλλ.επαγγ.	2.949	
Τεχνολόγοι-τεχνικοί φυσικής & μηχανικής	7.323	
Τεχνολόγοι & τεχν.βοηθ.βιολογίας-υγείας	2.239	
Χρηματιστές,κτηματομεσίτες	10.850	
Υπάλληλοι γραφείου	7.000	
Υπάλληλοι εξυπηρ.πελατών	2.000	
Τεχνίτες ανέγερσης-αποπερ.κτιρίων	7.000	
Συγκολλητές, σιδηρουργοί	5.547	
Μηχανικοί, Εφαρμ., Συντ.ηλεκτρ.εξοπλ.	8.757	
Τυπογράφοι και συναφή	1.000	
Επιπλοποιοί και συναφή	700	
Χειριστές σταθερών βιομηχ.εγκατ.	1.222	
Χειριστές μηχανών προιόντων μεταλλ.	986	
Χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών	563	
Χειρ.εκτυπωτικών μηχαν.	300	
Χειρ.μηχανών παρ.ειδών διατρ.,ποτών & καπνού	400	
Συναρμολογητές (μονταδόροι)	500	
Οδηγοί μέσων μεταφοράς	14.264	
Ναυτεργάτες Ανώτ.προσωπικού	1.482	

Εκπαιδευτικοί	5.789	ΚΡΙΣΙΜΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό	442	
Υπάλληλοι γραφείου	15.305	
Υπάλλ. εξυπηρ. πελατών	3.650	
Απασχολ. παροχής προσωπ. υπηρεσιών	12.679	
Απασχολ. παρ. υπηρεσιών προστασίας	7.394	
Πωλητές και συναφή	8.928	
Ειδικευμ. κτηνοτρόφοι, πτηνοτρόφοι κ.ά.	462	
Μεταλλωρύχοι, λατόμοι	309	
Τεχνίτες ανέγερσης και αποπ. κτιρίων	7.620	
Τυπογράφοι και συναφή	795	
Επιπλοποιοί και συναφή	454	
Τεχνίτες υφαντουργίας κ.ά.	3.264	
Χειριστές εκτυπωτικών μηχανημάτων	266	
Χειριστές μηχανών κλωστοϋφ/κών πρ.	1.003	
Χειρ.μηχανών παρ. ειδών διατρ., ποτών & καπνού	488	
Συναρμολογητές (μονταδόροι)	407	
Γεωργοί ετήσιας καλλιέργειας	1.465	ΚΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
Γεωργοί καλλ.δένδρων & σταφιδάμπ.	770	
Γεωργοί πολυκαλλιεργητές	179	
Δασοκόμοι, υλοτόμοι	20	
Αλιείς και συναφή	891	
Επαγγ. κυνηγοί και παγιδ. θηραμάτων	3	
Τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων κ.ά.	1.686	
Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.α.	10.589	
Ανιδείκ.αγρεργάτες, αλιεργάτες	824	
Ανειδίκ. εργάτες μεταπ. & μεταφορών	8.795	
Ναυτεργάτες Κατώτ. προσωπικού	1.487	
Δόκιμοι	212	
Χωρίς ειδικότητα	20	
Νέοι άνεργοι	11.619	
Οικον. ενεργοί Άνεργοι	14.284	
Σύνολο	226.561	

Με βάση τη μέχρι τώρα ανάλυση προκύπτει ότι ένας μεγάλος αριθμός εργαζομένων βρίσκεται σε κρίσιμη οικονομική κατάσταση, με δεδομένη την ανάπτυξη που είχε ο επαγγελματικός τους κλάδος τα προηγούμενα χρόνια. Πρόκειται κυρίως για τους εκπροσώπους της «νέας μεσαίας τάξης», όπου ένα σημαντικό τους κομμάτι βρίσκεται σε καθοδική κοινωνική

κινητικότητα. Ένα κομμάτι που συναντά στην καθοδική του πορεία ένα μέρος της «παραδοσιακής μεσαίας τάξης», που δε μπόρεσε να γλιτώσει από την κρίση της μεταποιητικής βιομηχανίας στον Πειραιά. Οι ανακατατάξεις που συμβαίνουν στις περιοχές του Πειραιά και οι οποίες δεν αφορούν αποκλειστικά τις αλλαγές στην επαγγελματική δομή συνδέονται με τις διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού. Η αύξηση των οικονομικά ενεργών κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών δε συνδέεται αναγκαστικά με την οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία της περιοχής (δεν είναι δηλαδή δομικού χαρακτήρα), αφού οι αμοιβές δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες των εργαζομένων και επιπλέον δημιουργούν σημαντικές κοινωνικές ανισότητες όχι μόνο μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών τάξεων αλλά και μεταξύ ενδοταξικών ομάδων (ενδοταξικές ανισότητες). Αυτό επιτείνεται με την εφαρμογή των νέων εργασιακών καθεστώτων στα πλαίσια της καθιέρωσης μιας ευέλικτης αγοράς, κάτι που οδηγεί στην επέκταση των «κακοπληρωμένων εργασιών» στον τομέα των υπηρεσιών (low-end εργασίες υπηρεσιών), που βέβαια δε μπορούν να συγκριθούν με τις εξειδικευμένες εργασίες της *πάλαι ποτέ* βιομηχανίας στον Πειραιά (μηχανουργία, κλωστοϋφαντουργία, κ.ά.). Οι αποστάσεις μεταξύ της αστικής τάξης και των μεσαίων στρωμάτων φαίνεται ότι μεγαλώνουν, αφού η μεμονωμένη κινητικότητα επηρεάζεται σημαντικά από την πόλωση στην απασχόληση. Μόνο ένα μικρό κομμάτι των υψηλών μεσαίων στρωμάτων κατορθώνει να ενταχθεί στην αστική τάξη εκμεταλλευόμενο κάποιες ευκαιρίες απασχόλησης στα πλαίσια των σύγχρονων μορφών της επιχειρηματικής κυρίως δραστηριότητας. Η μεγάλη ρευστότητα που επικρατεί στα μεσαία στρώματα και η καθοδική κινητικότητα ενός σημαντικού μέρους των «νέων μεσαίων στρωμάτων», ως αποτέλεσμα της «νέας οικονομίας» και της εφαρμογής μιας νεοφιλελεύθερης πολιτικής, συμπίπτει με τον αφανισμό των αυτοαπασχολούμενων στον Πειραιά μαζί με τους περισσότερους επαγγελματίες των «παλαιών μεσαίων στρωμάτων».

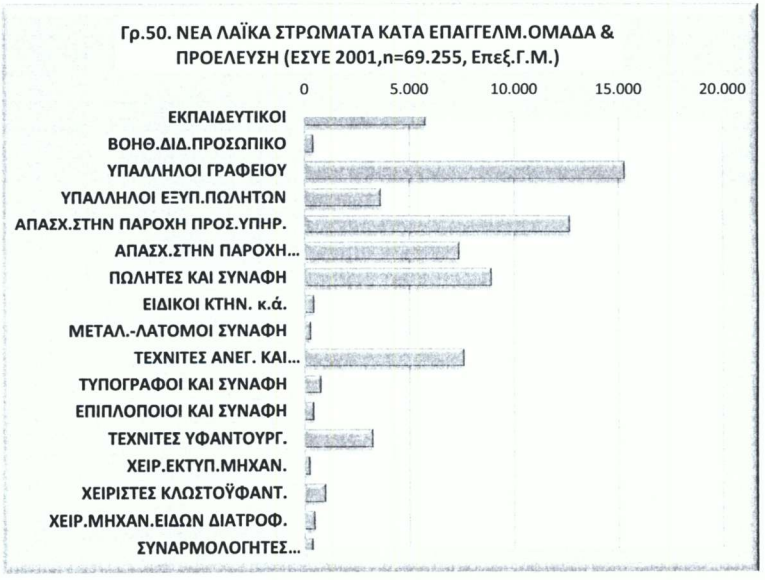

Τα *Νέα Λαϊκά Στρώματα* διαμορφώνονται από την καθοδική κινητικότητα χιλιάδων εργαζομένων που προέρχονται είτε από τα «παλαιά μεσαία στρώματα» είτε από τα «νέα μεσαία στρώματα». Συγκεκριμένα και από την καταγραφή των εργαζομένων του Πειραιά κατά επάγγελμα και αντιστοιχούντα μέσο μισθό προέκυψε ότι το 78% των *νέων λαϊκών στρωμάτων* προέρχεται από τα «νέα μεσαία στρώματα» και είναι κυρίως *υπάλληλοι γραφείου, πωλητές* σε καταστήματα και *απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών* καθώς και *υπηρεσιών προστασίας*. Το υπόλοιπο 22% προέρχεται από τα «παλαιά μεσαία στρώματα» και εκπροσωπείται κυρίως από *τεχνίτες* της ανέγερσης ή αποπεράτωσης κτιρίων (παρά την έκρηξη της οικοδομής και τη συμμετοχή ενός σημαντικού ποσοστού αλλοδαπών σ' αυτήν), *τεχνίτες υφαντουργίας* αλλά και *χειριστές μηχανών κλωστοϋφαντουργίας* (λόγω της παρακμής ενός κλάδου με μεγάλη παράδοση στον Πειραιά), βλ. Γραφήματα 50-51.

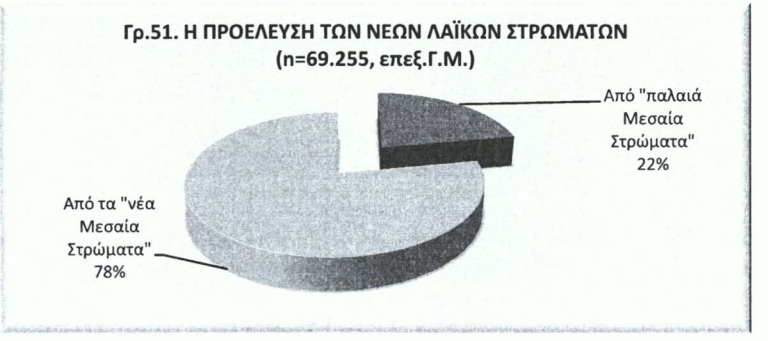

Με κριτήρια διαφοροποίησης το ύψος του εισοδήματος – για τους οικονομικά ενεργούς του Πειραιά κατά επάγγελμα (βλ. εισοδηματική κατάσταση: *πολύ καλή, καλή, κρίσιμη, κακή*) και το ύψος της σύνταξης – για τους συνταξιούχους του Πειραιά (βλ. μηνιαίες απολαβές: *κατώτατο όριο – χαμηλές – μεσαίες – υψηλές απολαβές*) και κατόπιν επεξεργασίας των επισήμων στατιστικών στοιχείων (ΕΣΥΕ, ΙΚΑ, κ.ά.) για τη νομαρχία Πειραιά διαμορφώθηκε η κοινωνική διαστρωμάτωση του Πειραιά. Με βασικό κριτήριο την εισοδηματική τους κατάσταση, το 18,47% των Πειραιωτών κατατάσσεται στα ανώτερα στρώματα, το 28,66% στα μεσαία και το 52,87% στα κατώτερα στρώματα, εκ των οποίων το 23,02% αποτελούν τα «παραδοσιακά λαϊκά στρώματα» και το 29,85% τα «νέα λαϊκά στρώματα» (βλ. γράφημα 52). Η μελέτη όλων των κοινωνικών στρωμάτων αποκτά εξαιρετικό ενδιαφέρον και κορυφώνεται αν εξετάσουμε διεξοδικά τη σύνθεσή τους. Έτσι στα ανώτερα και στα κατώτερα εισοδηματικά στρώματα σημειώνεται μικρός αριθμός επαγγελματικών κατηγοριών (8 με 10) κάτι που δεν συμβαίνει με τα *μεσαία στρώματα* (26 επαγγ. κατηγορίες) αλλά και με τα *νέα λαϊκά στρώματα* (18 επαγγ. κατηγορίες), όπου καταγράφεται μεγάλος αριθμός επαγγελματικών κατηγοριών. Μάλιστα αξίζει να σημειωθεί ότι εντοπίζονται εννέα επαγγελματικές κατηγορίες με σημαντικές εισοδηματικές διαφορές, όπου με βάση αυτές τα άτομα κατατάσσονται είτε στα *μεσαία* είτε στα *νέα λαϊκά στρώματα*, αλλά και τέσσερις επαγγελματικές κατηγορίες με μεγάλες εισοδηματικές διαφορές, όπου με βάση αυτές τα άτομα κατατάσσονται είτε στα *ανώτερα* είτε στα *μεσαία στρώματα*.

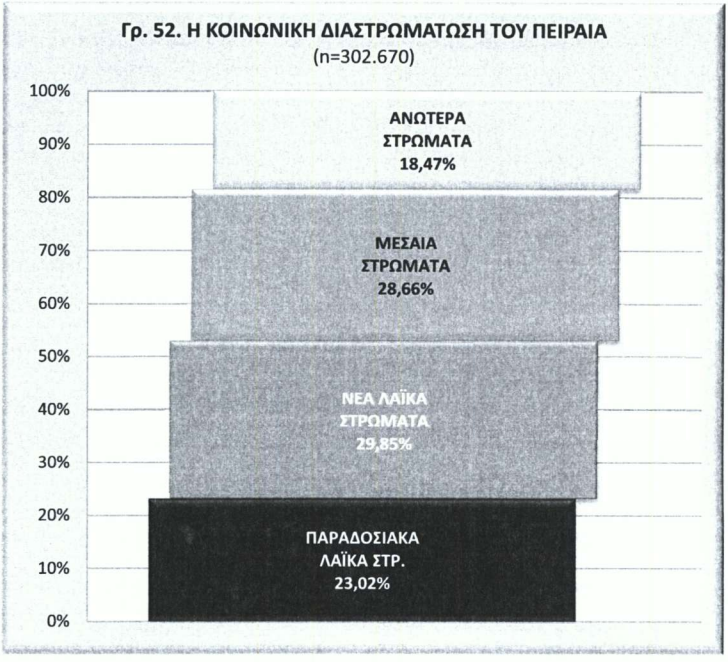

Η ενδοσκόπηση των *ανωτέρων στρωμάτων* (βλ. Πίνακα 11) δείχνει ότι το 58,54% αυτών αποτελείται από *επιχειρηματίες και προϊσταμένους που απασχολούν μέχρι 9 άτομα προσωπικό*, το 14,15% από *διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη επιχειρήσεων που απασχολούν πάνω από 10 άτομα ως προσωπικό* και το 14,23% από *συνταξιούχους* με υψηλές απολαβές.

Πίνακας 11. ΑΝΩΤΕΡΑ ΣΤΡΩΜΑΤΑ Κατά εισοδηματική κατάσταση & επαγγελματική κατηγορία		
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ - ΙΔΙΟΤΗΤΑ	**ΑΡΙΘΜΟΙ**	**ΠΟΣΟΣΤΑ**
Ανώτερα διοικ.στελέχη Δημόσιας Διοίκησης	81	0,32%
Διευθύνοντες και ανώτ.στελέχη (10+ πρόσωπα)	3.585	**14,15%**
Επιχειρηματίες και προϊστάμ. (απασχόλ. -9 προσ)	14.829	**58,54%**
Αρχιτέκτονες, μηχανικοί κ.ά.	1.000	3,95%
Βιολόγοι,ιατροί κ.ά.	1.000	3,95%
Λογιστές και άλλα στελέχη	431	1,70%
Νομικοί εν γένει	800	3,16%
Συνταξιούχοι	3045	**14,23%**
Σύνολο	**24.771**	100,00%

Στα *μεσαία στρώματα* (Πίνακας 12) καταγράφονται τα περισσότερα συγκριτικά επαγγέλματα, από τα οποία το 20% είναι *επιστημονικά και άλλα συναφή επαγγέλματα*, το 19% επαγγέλματα που σχετίζονται με την *παροχή υπηρεσιών*, ενώ το 17,46% των μεσαίων στρωμάτων

αποτελείται από *συνταξιούχους* μεσαίων απολαβών. Ένα μεγάλο ποσοστό (γύρω στο 40%) *τεχνικών* κυρίως *επαγγελμάτων* συμπεριλαμβάνονται στα *μεσαία στρώματα*, λόγω των υψηλών αποδοχών τους. Πρόκειται για τα άτομα που παρά τις συνέπειες της οικονομικής αναδιάρθρωσης διατήρησαν την επαγγελματική τους κατάσταση βελτιώνοντας (όπως δείχνουν τα στοιχεία) την εισοδηματική τους κατάσταση, ενώ στο παρελθόν κατατάσσονταν στα κατώτερα στρώματα και την εργατική τάξη (βλ. χειριστές μηχανημάτων βιομηχανικών εγκαταστάσεων, συγκολητές, σιδηρουργοί, ηλεκτρολόγοι, χειριστές εκτυπωτικών μηχανών, οδηγοί μέσων μεταφοράς, κ.ο.κ.).

Πίνακας 12. ΜΕΣΑΙΑ ΣΤΡΩΜΑΤΑ Κατά εισοδηματική κατάσταση & επαγγελματική κατηγορία		
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ-ΙΔΙΟΤΗΤΑ	**ΑΡΙΘΜΟΙ**	**ΠΟΣΟΣΤΑ**
Φυσικοί, μαθηματικοί κ.ά.	1.149	1,15%
Αρχιτέκτονες, μηχανικοί, κ.ά.	833	0,83%
Βιολόγοι, ιατροί κ.ά.	1.738	1,73%
Εκπαιδευτικοί	2.000	2%
Λογιστές κ.ά.	1.500	1,49%
Νομικοί εν γένει	434	0,43%
Επιστημονικά,καλλ.επαγγ.	2.949	2,94%
Τεχνολόγοι-τεχνικοί φυσικής & μηχανικής	7.323	7,31%
Τεχνολόγοι & τεχν.βοηθ.βιολογίας-υγείας	2.239	2,23%
Χρηματιστές,κτηματομεσίτες	10.850	**10,82%**
Υπάλληλοι γραφείου	7.000	6,98%
Υπάλληλοι εξυπηρ.πελατών	2.000	2%
Τεχνίτες ανέγερσης-αποπερ.κτιρίων	7.000	7%
Συγκολλητές, σιδηρουργοί	5.547	5,53%
Μηχανικοί, Εφαρμ., Συντ.ηλεκτρ.εξοπλ.	8.757	8,74%
Τυπογράφοι και συναφή	1.000	1%
Επιπλοποιοί και συναφή	700	0,70%
Χειριστές σταθερών βιομηχ.εγκατ.	1.222	1,22%
Χειριστές μηχανών προιόντων μεταλλ.	986	0,98%
Χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών	563	0,56%
Χειρ.εκτυπωτικών μηχαν.	300	0,30%
Χειρ.μηχανών παρ.ειδών διατρ.,ποτών & καπνού	400	0,40%
Συναρμολογητές (μονταδόροι)	500	0,50%
Οδηγοί μέσων μεταφοράς	14.264	14,23%
Ναυτεργάτες Ανώτ.προσωπικού	1.482	1,48%
Συνταξιούχοι	17505	17,46%
Σύνολο	**100.241**	100%

Στα *νέα λαϊκά στρώματα* περιλαμβάνονται οι επαγγελματίες με χαμηλά εισοδήματα, δηλαδή όσοι πλήττονται αρκετά από τις αλλαγές στην οικονομική διάρθρωση και οι συνταξιούχοι με χαμηλές απολαβές. Όπως βλέπουμε στον πίνακα 13 τα μεγαλύτερα ποσοστά καταλαμβάνουν οι *υπάλληλοι γραφείου* (19,91%), οι απασχολούμενοι στην *παροχή προσωπικών υπηρεσιών* (16,50%), οι απασχολούμενοι στην *παροχή υπηρεσιών προστασίας* (9,62%), οι *πωλητές* σε καταστήματα (11,62%) και οι *τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων* (9,91%). Οι τελευταίοι αποτελούν *θύματα* των εργολάβων οικοδομών, που προτιμούν τους οικονομικούς μετανάστες λόγω

μικρότερου κόστους (σοβαντζήδες, ελαιοχρωματιστές, κ.ά.). Πάντως η συντριπτική πλειοψηφία (78%) των επαγγελματιών στα νέα λαϊκά στρώματα προέρχεται από την κρίση των επαγγελμάτων που παραπέμπουν στα «νέα μεσαία στρώματα».

Πίνακας 13. ΝΕΑ ΛΑΪΚΑ ΣΤΡΩΜΑΤΑ Κατά εισοδηματική κατάσταση & επαγγελματική κατηγορία		
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ-ΙΔΙΟΤΗΤΑ	**ΑΡΙΘΜΟΙ**	**ΠΟΣΟΣΤΑ**
Εκπαιδευτικοί	5.789	7,53%
Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό	442	0,58%
Υπάλληλοι γραφείου	15.305	**19,91%**
Υπάλλ. εξυπηρ. πελατών	3.650	4,75%
Απασχολ. παροχής προσωπ. υπηρεσιών	12.679	**16,50%**
Απασχολ. παρ. υπηρεσιών προστασίας	7.394	9,62%
Πωλητές και συναφή	8.928	**11,62%**
Ειδικευμ. κτηνοτρόφοι, πτηνοτρόφοι κ.ά.	462	0,60%
Μεταλλωρύχοι, λατόμοι	309	0,40%
Τεχνίτες ανέγερσης και αποπ. κτιρίων	7.620	**9,91%**
Τυπογράφοι και συναφή	795	1,03%
Επιπλοποιοί και συναφή	454	0,59%
Τεχνίτες υφαντουργίας κ.ά.	3.264	4,25%
Χειριστές εκτυπωτικών μηχανημάτων	266	0,35%
Χειριστές μηχανών κλωστοϋφ/κών πρ.	1.003	1,30%
Χειρ.μηχανών παρ. ειδών διατρ., ποτών & καπνού	488	0,63%
Συναρμολογητές (μονταδόροι)	407	0,53%
Συνταξιούχοι	7.610	**9,90%**
Σύνολο	**76.865**	100%

Το μεγαλύτερο ποσοστό των *παραδοσιακών λαϊκών στρωμάτων* (βλ. πίνακα 14) καταλαμβάνουν οι συνταξιούχοι (47,57% !!!) με το κατώτατο όριο απολαβών. Το παραπάνω αποτελεί και απόδειξη συρρίκνωσης της «παραδοσιακής εργατικής τάξης», όταν μάλιστα σ' αυτήν συμπεριλαμβάνονται οι *οικονομικά ενεργοί άνεργοι* (14,19%) καθώς και *νέοι άνεργοι* (11,53%). Μικρά ποσοστά στα *παραδοσιακά λαϊκά στρώματα* καταλαμβάνουν οι *ανιδείκευτοι εργάτες* (περίπου 10%), καθώς και οι *πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί, κ.ά.* (10,51%).

Πίνακας 14. ΝΕΑ ΛΑΪΚΑ ΣΤΡΩΜΑΤΑ Κατά εισοδηματική κατάσταση & επαγγελματική κατηγορία		
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ-ΙΔΙΟΤΗΤΑ	**ΑΡΙΘΜΟΙ**	**ΠΟΣΟΣΤΑ**
Γεωργοί ετήσιας καλλιέργειας	1.465	1,45%
Γεωργοί καλλ.δένδρων & σταφιδάμπ.	770	0,76%
Γεωργοί πολυκαλλιεργητές	179	0,18%
Δασοκόμοι, υλοτόμοι	20	0,02%
Αλιείς και συναφή	891	0,88%
Τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων κ.ά.	1.686	1,67%
Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.α.	10.589	10,51%
Ανιδείκ.αγρεργάτες, αλιεργάτες	824	0,82%

Ανειδίκ. εργάτες μεταπ. & μεταφορών	8.795	8,73%
Ναυτεργάτες Κατώτ. προσωπικού	1.487	1,48%
Δόκιμοι	212	0,21%
Νέοι άνεργοι	11.619	11,53%
Οικον. ενεργοί Άνεργοι	14.304	14,19%
Συνταξιούχοι	47.949	47,57%
Σύνολο	**100.790**	100%

Από την ανάλυση των επίσημων στατιστικών στοιχείων του Πειραιά (με ιδιαίτερη έμφαση στους δήμους Πειραιά, Αγ.Ι.Ρέντη, Δραπετσώνας, Κερατσινίου, Κορυδαλλού, Νίκαιας και Περάματος) και με βασικά κριτήρια τις διακυμάνσεις που προέκυψαν από το 1990 αφ'ενός μεν για τους οικονομικά ενεργούς κατά κλάδο απασχόλησης, κατά θέση στο επάγγελμα, κατά επαγγελματική κατηγορία και κατά εισοδηματική κατάσταση και αφ' ετέρου για τους μη οικονομικά ενεργούς συνταξιούχους κατά κατηγορία απολαβών προέκυψαν τα παρακάτω:

- Αλλαγή στην επαγγελματική διάρθρωση του Πειραιά με θεαματική μείωση των αυτοαπασχολούμενων κυρίως στον εμπορικό τομέα, μεγάλη αύξηση των μισθωτών σε όλους τους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας, μικρή αύξηση των εργοδοτών ιδιαίτερα στον εμπορικό τομέα και εξαφάνιση των βοηθών - μη αμειβόμενων μελών.
- Διατήρηση και επέκταση των διαφοροποιήσεων κατά φύλο στους οικονομικά ενεργούς ως προς την άσκηση των ατομικών επαγγελμάτων. Ορισμένα επαγγέλματα συνδέονται με το φύλο σε συνάρτηση με την επαγγελματική παράδοση και το ύψος του μισθού.
- Εντοπισμός σημαντικών εισοδηματικών διαφοροποιήσεων όχι μόνο μεταξύ των επαγγελματικών ομάδων, αλλά και στο εσωτερικό των ομάδων που λειτουργούν ανεξάρτητα από το είδος της εργασίας (χειρονακτική, πνευματική), την παράδοση και το κοινωνικό γόητρο.
- Ένα σημαντικό μέρος των μισθωτών πλήττεται άμεσα από τις αλλαγές στην οικονομική διάρθρωση και με βάση την εισοδηματική του κατάσταση δεν διαφοροποιείται σημαντικά από την εργατική τάξη, κατ' αυτόν τον τρόπο σχηματίζονται τα *νέα λαϊκά στρώματα*.
- Τα *νέα λαϊκά στρώματα* διαμορφώνονται από την καθοδική κινητικότητα χιλιάδων εργαζομένων που προέρχονται κυρίως από τα «νέα μεσαία στρώματα».
- Με βάση τα επαγγέλματα που ασκούν τα *παραδοσιακά λαϊκά στρώματα*, η εργατική τάξη συρρικνώνεται ως προς το μέγεθος της.
- Ορισμένα άτομα που ασκούν επαγγέλματα των παραδοσιακών λαϊκών στρωμάτων με βάση την εισοδηματική τους κατάσταση κατατάσσονται στα μεσαία στρώματα.
- Το μεγαλύτερο ποσοστό (62%) των συνταξιούχων του Πειραιά με βάση το ύψος των αμοιβών του εντάσσεται στα λαϊκά στρώματα.

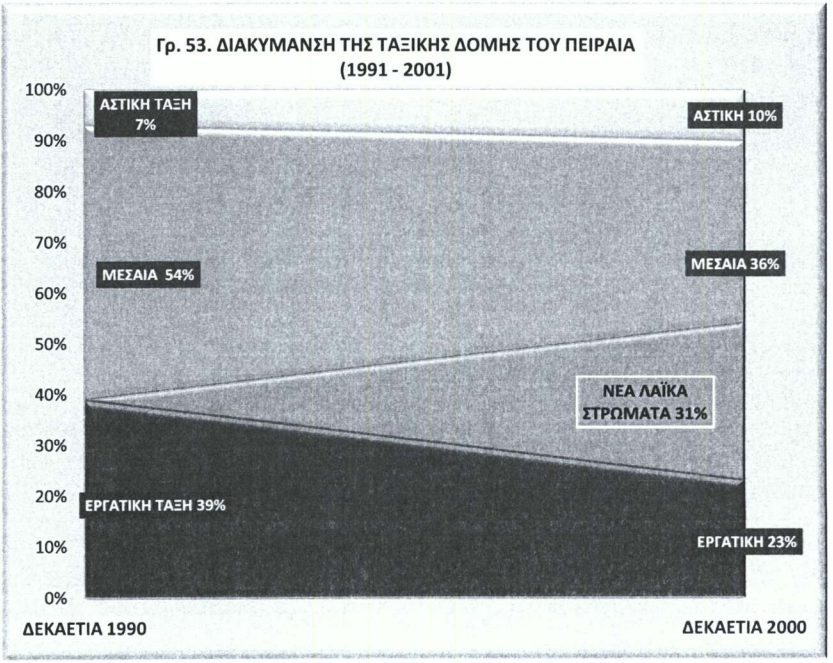

Στη σχηματική απεικόνιση της ταξικής δομής του Πειραιά (βλ.γράφημα 53) καταγράφεται η ποσοστιαία διακύμανσή της μεταξύ των δεκαετιών 1990 και 2000. Συγκεκριμένα παρακολουθούμε τη μικρή ποσοστιαία αύξηση της αστικής τάξης (από 7% σε 10%) και τη σημαντική μείωση της μεσαίας τάξης (από 54% σε 36%), από την οποία ένα σημαντικό κομμάτι μισθωτών ή αυτοαπασχολούμενων με βάση την εισοδηματική του κατάσταση έρχεται να προστεθεί στα παραδοσιακά λαϊκά στρώματα. Τα νέα λαϊκά στρώματα (με βάση τη χαμηλή εισοδηματική τους κατάσταση) επεκτείνουν την εργατική τάξη (από το 39% στο 54%) χωρίς να ταυτοποιούνται με τα παραδοσιακά λαϊκά στρώματα που συρρικνώνονται (από 39% στο 23%). Άλλωστε για κάτι τέτοιο θα πρέπει να ληφθούν υπόψη κι άλλοι παράγοντες.

Προσεγγίζοντας σχηματικά την ταξική δομή του Πειραιά δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι παραγνωρίζονται οι έννοιες της ταξικής συνείδησης, της ανθρώπινης δράσης και της πολιτικής κουλτούρας. Όμως για να κατανοήσουμε καλύτερα τις έννοιες αυτές θα πρέπει να εστιάσουμε στις ταξικές θέσεις των ανθρώπων καθώς και στον τρόπο που σχηματίζονται αυτές από την κοινωνική δομή, δηλαδή ανεξάρτητα τις περισσότερες φορές από τις ικανότητες, τα προσόντα και τις ανθρώπινες επιθυμίες. Άλλωστε λόγω της οικονομικής αναδιάρθρωσης και των αλλαγών που συντελούνται στην ταξική δομή αποκτά εξαιρετικό ενδιαφέρον η όλη προσπάθεια και ιδιαίτερα μάλιστα όταν αυτή στοχεύει στον εμπειρικό προσδιορισμό της ταξικής συνείδησης. Επομένως απαραίτητη προϋπόθεση για την καλύτερη προσέγγιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι ο προσδιορισμός της ταξικής θέσης αλλά και του τρόπου που διαμορφώνονται οι ταξικές σχέσεις στην κοινωνία. Κι όλα αυτά βέβαια γιατί το υπάρχον δομικό πλαίσιο μέσω της καπιταλιστικής αγοράς παράγει κοινωνικές ανισότητες, εκμετάλλευση, συγκεντροποίηση της εξουσίας,

καταναλωτικό τρόπο ζωής, προβλήματα οικολογικής ισορροπίας, κρίση των αξιών, απαξίωση της πολιτικής, κ.ά. Άρα η μελέτη της ταξικής δομής δεν περιορίζεται στην απλή ταξινόμηση των ανθρώπων με βάση κάποιους κοινωνικοοικονομικούς δείκτες αλλά επεκτείνεται και στον αιτιολογικό προσδιορισμό της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Για παράδειγμα η ανισοκατανομή του εισοδήματος δεν περιορίζεται στην απλή κατοχή ή όχι των μέσων παραγωγής, αλλά επεκτείνεται στην ανισότητα της αγοραστικής δύναμης και πολύ περισσότερο στην ανισότητα των δικαιωμάτων ως προς τους παραγωγικούς πόρους.

Έτσι λοιπόν στη macro-επιπέδου δομική ανάλυση στον Πειραιά προσδιορίζεται ο σχηματισμός των κοινωνικών τάξεων και στην micro-επιπέδου δομική ανάλυση η δυναμική αυτών, με τον προσδιορισμό δηλαδή των ταξικών θέσεων και της πιθανής αντιφατικότητας των κοινωνικών ρόλων που πηγάζουν απ' αυτές. Βέβαια για τον καλύτερο προσδιορισμό της δυναμικής των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων (κυρίως αυτών, λόγω της μεγάλης ρευστότητας που παρουσιάζουν) η μελέτη θα πρέπει να επεκταθεί στις απόψεις των υποκειμένων-κατόχων των ταξικών θέσεων, την εκλογική τους συμπεριφορά, την οργανωτική τους ιδιότητα και την πολιτική τους κουλτούρα.